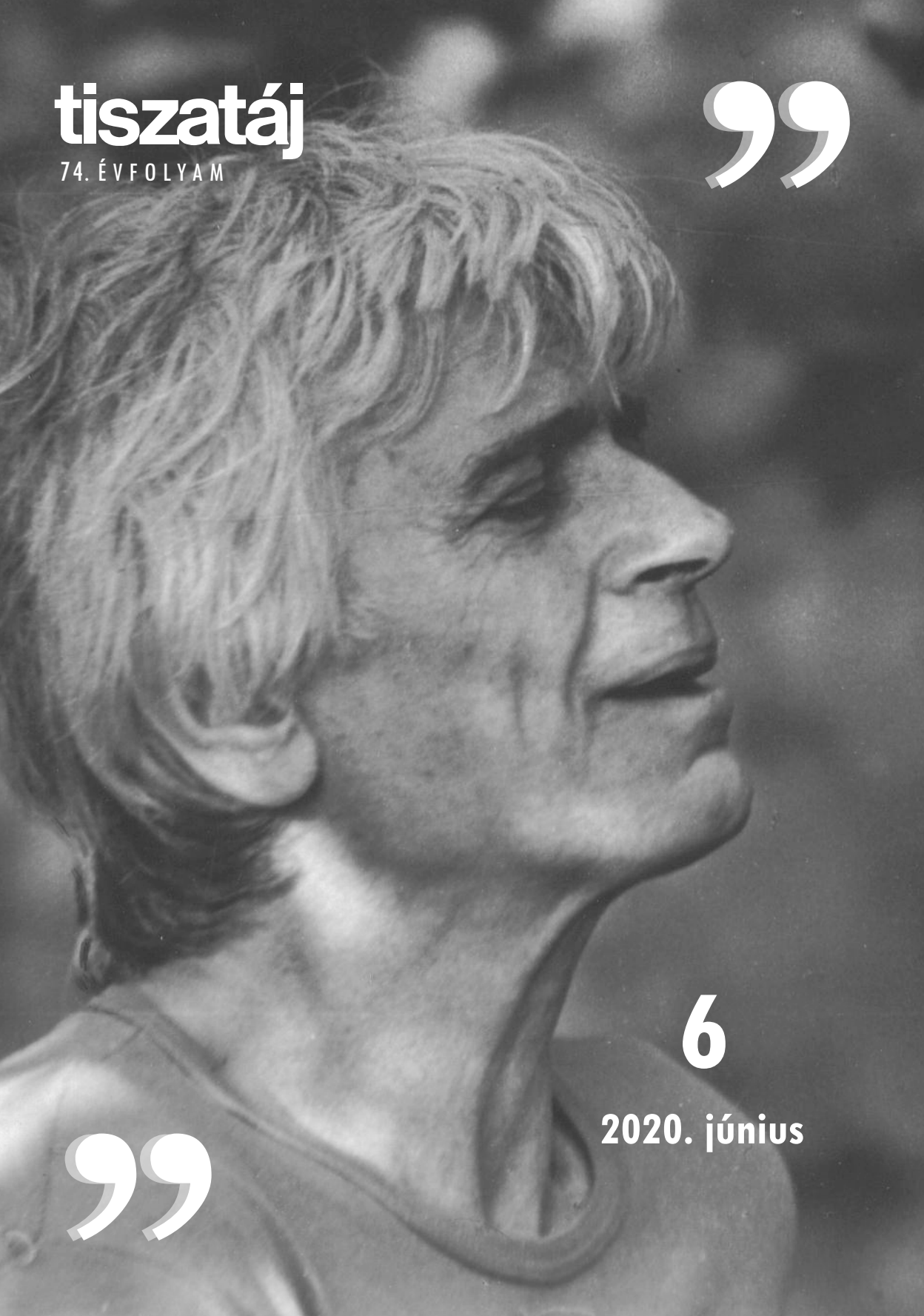

tiszatáj

74. ÉVFOLYAM

”

”

6

2020. június

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: E-press Nyomdaipari Kft.
Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B
Felelős vezető: Engi Gábor

Internet: www.tiszataj.hu e-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Online változat: tiszatajonline.hu

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549.

Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440

További információ: 06 80/444–444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXIV. évfolyam, 6. szám / 2020. június

TŐZSÉR ÁRPÁD	Fejünk körül tompa derengés (avagy az immár tolokocsis költő még egyszer az öregségről)	3
MÁTYÁS GYÓZŐ	A lét nyikorgó lengőajtaja	5
ZALÁN TIBOR	Papírváros-szilánkok (Részlet egy lassúdad regényből)	13
JÁSZ ATTILA – CSENDES TOLL	A bölények kipusztulása (részletek)	19
DRUBINA ORSOLYA	Tiszavirág	24
ALICE OSWALD	Emlékkő (részlet) (<i>Danyi Zoltán</i> fordítása)	25
BOLDOG ZOLTÁN	Az idegen	29
JESÚS MONCADA	Álmélkodó koponyák (Előszó) (<i>Nemes Krisztina</i> fordítása)	35
ESZTERÓ ISTVÁN	Robotok futballmeccse	45
FELLINGER KÁROLY	Hőség	46
KOVÁCS DÁVID	Óda Apollónhoz; hull A; Gyerekek; Óda Dionüszoszhoz	47
VIDA GERGELY	Alsóörs, némafilm	51
MÓSER ZOLTÁN	Mészöly Miklósról Tacitus és Cicero segítségével	53
KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN	Ama másik jegyzőkönyvet ellenjegyezni (Kertész Imre: Jegyzőkönyv)	58
ZSADÁNYI EDIT	Félelem a szabadságtól (Kiegészítő megjegyzések Krasznahorkai László Sátántangó című regényének értelmezéséhez az újabb nemzetközi recepció fényében)	74
ZSELLÉR ANNA	„Eleve a sérültségben” (Bartók Imre <i>Jerikó épül</i> című regényéről)	85

mérlegen

BERETI GÁBOR	A „belső” tárgy (Jász Attila: Belső angyal) 93
BENCSIK ORSOLYA	A művészet természetrajza (Láng Zsolt: Bolyai – Regény csillagorból, forradalomnyomokból) 96
OWAIMER OLIVER	Marx meghalt (Patócs László: Vezeti a népet) 100
LOSONCZ ALPÁR	Korszakérzések és kortükrök (A címzett: Bori Imre) 105
KISS A. KRISZTA	Az emlékezés fontosságáról és lehetőségeiről (Szabó Gábor: Történeteink vége. Emlékezések a kortárs magyar irodalomban) 110
T. TÓTH TÜNDE	Halottak nincsenek („Szeretve tisztelt Főcsatár”. Mándy Iván válogatott levelezése) 113

Az utolsó oldalon

SZÍV ERNŐ	Az árvaság könyvéből 116
-----------	--------------------------------

Illusztrációk

MÓSER ZOLTÁN fotója *Mészöly Miklósról* a címlapon.

TANDORI DEZSŐ rajzai a 4., 18., 23., 44., 99. a 109. oldalon és a belső borítón.

Tandori Dezső rajzai kortársairól

Tandori Dezső művészeti munkásságában a 2000-es években jelenik meg az arc formaproblémája, s vele a portrészertű ábrázolás kihívása. Tandori íróársait, elődeit és kortársait megörökítő kísérleteiből hamarosan ciklusokat épít, s létrehozza az „író szoborkertjeként” emlegetett „magánmúzeumát”, megannyi barátság és hódoló tisztelet konceptuális emlékművét. Több kötetében is reprezentatív válogatást adott közre az általa sikerültnek vélt munkáiból (Pl. *Ki nem feküdt halál*, 2009; *Jaj-kiállítás*, 2011; *Nincs beszédülés*, 2018). Az itt közölt íróportrék korábban nem jelentek meg a nyilvánosság előtt.

TŐZSÉR ÁRPÁD

Fejünk körül tompa derengés

AVAGY AZ IMMÁR TOLÓKOC SIS KÖLTŐ
MÉG EGYSZER AZ ÖREGSÉGRŐL

Kész talány, barátaim, hogy mi (értsd: izgága poéta fajunk néhányja)
hogyan élhettük túl a „gyilkos huszadik századot”
s éltük meg immár az öregkor fosztóképzős etapját is
(lásd: fogatlan, mosolytalan, tökéletlen,
és még vagy száz -etlen, -atlan).
Egymással is csak a telefon hallótülkén át értekezve,
napjában próbáljuk kibogozni e csomót.

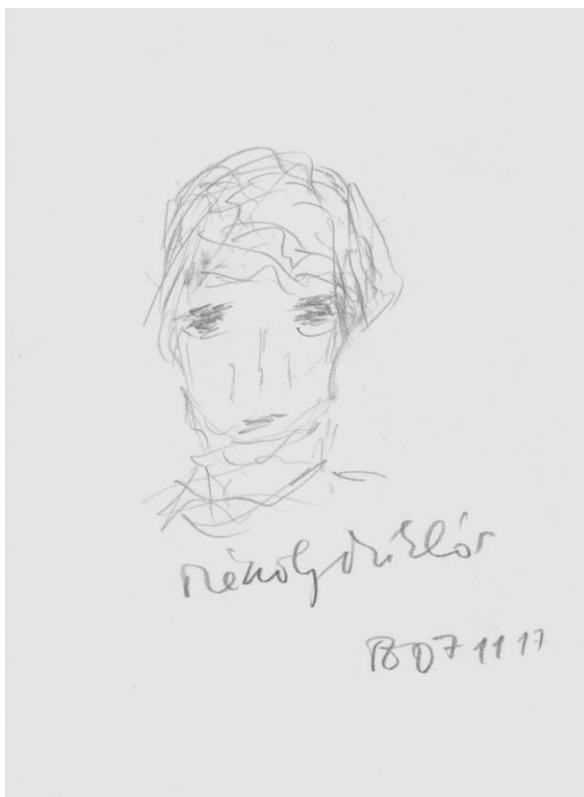
Mit kezdünk magunkkal, mikor az evolúció öregségnek nevezett
bizonytalansági tényezőjével a nálunk sokkal okosabbak se tudnak
mit kezdeni: mi bizonyítja egy nemzedéki civilizáció egykori létét,
ha egyetlen műemlékszámba menő rom sem maradt utána?

Ki és mi célból találta ki nemzedékünket, mint ahogy *anno*
a Bíborbanszületett író-császár és Szilveszter pápa a
kora középkor három századát kieszelte?
S mit kezdünk az utánunk csörtető mohó nemzedékekkel,
akik a Fény és a Sötétség örök ellentétét
kozmosz egyensúlyban feloldó
bölc Mani nevét is money-nak írják,
s ahelyett, hogy legalább valamelyest a Másik érdekeit is
szemmel tartanák, még mindig valami ellen
s nem valamiért élnek.

Az idős ember azért *idős*, mert megtapasztalta:
az izgága idő mindig is benne volt,
s nem ő volt az időben, és látja: az egykor divatos
tagadás tagadásának törvénye is csupán benne örvénylett.
Ő volt a hiba, vagy ahogy mondani szokták,
az akadozó fogaskerék a Teremtés gépezetében!
S a kiválás és szembefordulás e hibáját a nemzedékek

(nem látván ki a nekik adatott transzmisszióból)
újból és újból elkövetik.

A hiba paraméterei csak a nemzedékek hosszú-hosszú
Möbius-szalagára róva szemlélhetők, s így ez egyedül a
(közben négy fal közé száműzött) vének kiváltsága.
Mi viszont immár mit kezdünk tudásunkkal?
Mire mindezt így elgondoljuk, akkorra épp kivégez bennünket
az Alzheimer nevű kegyes hóhér.
Ülünk tolókcocsiban, s fejünk körül
az öregség leghitelesebb verse:
valami néma, tompa derengés.

MÉSZÖLY MIKLÓS (ceruza, A/4 papír, 2007. 11. 17.)

MÁTYÁS GYŐZŐ

A lét nyikorgó lengőajtaja

I.

Tézis: Szinte mindenki kalandos életre vágyik.

Izgalmasra, romantikusra, jelentőségteljesre, érdekesítőre, elevenre, pörgősre (soha véget nem érő partira), színesre, regényesre (mert azt nem tudjuk mondani, hogy novellásra), legyen az élet kivételes, különleges, pazar, fősztklassz, exkluzív. „Igen! Minél előbb Moszkvába!” Mert ugyan ki akarna Porfészekházára menni? Kaviárdémon leszek, egy képregényfemme fatale! Ó, az én életem, mon cher, permanens szafari: vad, izmos férfiakat ejtek el, tudja, akik varkocsba fonva hordják a gyengédséget. Vállról indítható boldogság, gondtalanság-örökbérlet.

De páratlan napokon Batwoman-álruhában fektetem kétvállra a világ minden gonoszságát.

Antitézis: Akad olyan is, aki átlagos életre vágyik.

Akit nem forgat érzelmi óriáskerék, nem túráztatja az ambíció lóerőit, irtózna is attól, ha féktelen parkour lenne a valóság. Csörgedezzen, fodrozódjék csak az unalom, de biztos mederben. Lebegjen felette a rend káprázata! Nevezd mértékletes-ségnek, és elégedett leszel. Harminchárom esztendő pontosan akkor leszel, amikor betöltöd a harminchármat. A csoportos leépítést elkerülöd, csípőprotézist akkor kapsz, amikor itt az ideje. Komposztált nyugalom, programozott élet.

Szintézis: Az most nincs.

II.

Tézis: A képzelet pejlován végigvágatunk az életen.

Antitézis: Vagy nem.

Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin, negyvenhárom éves bérszámfejtő homloka az íróasztalon koppant. Csak pillanatnyi rövidzárlat volt. Feleszmélt szinte azonnal. Derékből felpattintotta a felsőtestét. Körbepillantott, meglátta-e valaki a megengedhetetlen kihagyást. Végére is strázsa ő, ki őrt áll a számlák vártáján, ahogy a főnöke mondani szokta. Nem bóbiskolhat el csak úgy. De hát adódhatnak úgynevezett körülmények. Amelyek Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin esetében nem voltak ritkák. Hosszúra nyúlt második műszak előző este. De Bódi Sándorné sz. Do-

rozsmai Katalinnak nem fordult panaszosra a kedélye. Durrogni, mert keddre szerda jön? A háztartási, izé, házastársi kötelesség mint éltető enzim. A tennivalók megtartó monotoníája. Különbén az embert elnyeli a romboló összevisszaság, a destruktív zűrzavar fenyegetően tátongó mélyfekete verme. Nem tudhatjuk, Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin, negyvenhárom éves bérszámfejtő ezt így végiggondolta-e. De valami hasonlót nyilván. Hosszú vasalás az éjszakában. Nem is maradt el a jutalma. Bódi Sándor csoportvezető reggel megjegyzés nélkül kapta magára a vasalt inget. Már jó ideje nem mondta Katalinnak, hogy ilyen sikkkel egy ínhüvely-gyulladáshoz grizzly vasal. De hát akkor tényleg ott éktelenkedett a ránc a galléron. Úgy dudorodott, mint régen behegedt vágás a bőrön. Mint a lét kibírhatalanságának mementója a csuklón. Jobban kell igyekeznie. Őrizni a családi harmóniát.

Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin a munkájában is tökéletességre törekedett. Ez úgyszólván belső parancs volt számára. Korábbi munkahelyén azonban ezt nem igazán bizonyíthatta. Bár a csapatépítő tréning emléke mostanra elhalványodott. Hallott ezekről történeteket akkoriban, persze. A kolléganők kuncogva célozgatnak. Kötelező karaoke, lerészegedés a disznóól döngölt padlatáig, titkárnők berántása félreeső zugokba. A saját tanácstalansága lepte meg. Undorodott az alkoholgőz és az izzadság tömény keverékétől. Mintha kívülről figyelte volna önmagát, ahogy először dermedten nézte, hogy a főnöke előveszi a petyhüdt kesztyűujjat. Meglőkte a dülöngélő férfit, hogy a sarokban tárolt kéztörölő bálákra esett. Azt hitte: a másnaposság majd úgysis leereszti a feledés függönyét. De a görcs a gyomorban megmaradt. Sejtette, hogy felmondanak neki. Csak megelőzte az elkerülhetetlent. Az új munkahelyen jó ürügyeket talált, hogy elmulassza a tréningeket. Meg amúgy is egyre több volt a fiatalabb, szemrevaló kolléganő. Már hosszú évek óta dolgozik itt. Kikezdehetetlen szakmai tekintélynek számít. Dolgozni csak pontosan, gépen. Az összes program a kisujjában van. A bérszámfejtés Rubinsteinje. Kollégái megbecsülték, szakértelmét díjazták. Anyagiakkal is. Ezért is jött zavarba ezektől a váratlan elbólintásoktól. És mintha ilyenkor a képzelet bújócskázna vele. Pedig álmodni is ritkán szokott. Fegyelmezettebbnek kell lennie.

Tézis: Ami a torkából kijön, az nem is hang, hanem ámulatba ejtő, hipnotikus erejű varázslat, a művészet sűrítménye és Mont Blanc-ja. Nagyjából ezt mondja szinte gargalizálva a Gigasztár zsűrijének elnöke, ahogy az a showbiz magamutogató bombasztjához, gátlástalan harsányságához passzol. De most volt is oka a zselézett karmájú szórakoztatóipari alkalmazottnak a fanfározásra, mert olyan szenzációt láttak a műsor végén, hogy még a stúdiólámpák is bólogattak meglepetésükben. A képernyők előtt meg repültek szerteszt a chipsrepek és popcorngalacsinok, ahogy a nézők felugráltak a helyükről, mert a Katalin művésznevű versenyző úgy énekelte az I Will Always Love You-t, hogy még Whitney Houston is elismerőleg mutatta fel a hüvelykujját a síron túlról.

Döbbenetes, bámulatos, szeniális! Ami rá is fért a műsorra, mert a Gigasztár nagyon elfáradt, sokadik szériája indult éppen útjára, de már a show fásult készítői sem vártak tőle sokat. Az érdeklődés megcsappant a rutinná lett program iránt, a nézők alig kapcsoltak a csatornára, tulajdonképpen mindenki csak túl akart lenni a teherré lett produkción.

És akkor szó szerint a semmiből feltűnt az Éteri Hang, ahogy a későbbi adásokban Katalint reklámozták. A selejtezőben robbantotta fel a stúdiót. Pedig a műsor e fázisa inkább a nézők rekeszizmainak megmozgatására való, hadd röhögjenek a dilettánsokon, a zsűritagok adás közben is unottan trécelnek, mobiloznak, olykor fülhallgatón keresztül rándulnak át egy másik zenei világba. És akkor jön ez a törekény fiatal lány, és a hangjával szinte megrepesztí a stúdió paravánjait. Nem volt kérdés, hogy ő az év, talán az évtized szenzációja. Aki mellesleg meg fogja menteni a műsort. A Gigasztár nézettsége az egekbe süvített, ha Katalin lépett színpadra, annyian nézték az adást, mint a boldog emlékezetű Táncdalfesztivált a talán nem is volt régmúltban. Toronymagasan nyerte az egymásra következő fordulokat. Amikor backstage-riportok készültek, még az ilyenkor szokásos, féltékenységből adódó szurkálásoknak sem volt nyoma. A vetélytársak is rajongtak ezért a közvetlen, őszinte teremtésért. Aki a látszatszendesége ellenére, vagy azzal együtt, vérprofi. Legalábbis a marketingszakma doyenjei (Ogilvyk háztáji változatban) ekként kommentálták a jelenséget. El voltak ájulva attól, ahogy Katalin dizóz tekintettel belenéz a kamerába, és azt mondja, ő nem is érti ezt az egész felhajtást, hiszen ő csak egy negyvenhárom éves bérelszámoló, aki vette a bátorságot, hogy megvalósítsa az álmát. Értik? Nincs az a directresponse-copywriter csapat, amelyik ezt így ki tudja találni. Komplet marketingcégek évekig dolgoztatják a csapatot ilyen gegekért. A nézők imádták Katalint, a közvetlenség, a természetesség és a párolt profizmus eleget.

Lemezszereződés, videóklippek, filmforgatás, YouTube-performansz – popkaruszszel. Betelt naptár öt évre előre. Persze Katalin is élvezte a sikert, interjúkat adott, partikra járt, olyan hírességekkel flörtölt, akiket addig a tévében is csak vigyázzálásban nézett. Buli a Héttörpében, a Farkasveremben, az Örömtanyában, csupa olyan helyen, ahová soha nem jutott volna be, mert hiába volt karcsú az alakja, ha a pénztárcája is az volt. Most viszont? A lába előtt breakel a celebvilág! Ricsi, a nők bálványa, a celebek hatványcelebje is a Héttörpében akaszzkodott rá. Imponált is neki, hogy éppen őt akarja becserkészni, miért ne engedhetne a kísértésnek, végtére is az élet célja az örömszerzés, miért lenne az rossz. Aztán csak a keserű utóíz. A bódító éjszaka olyan volt, mint valami csapatépítő tréning lecsengése, amikor a főnökök sárrészezen akarják meggyakni a titkárnököt, nem is értette, miért éppen ez jutott eszébe, honnan a hasonlat. De hirtelen úgy érezte, nem akarja többé kocogtatni a celeblampionokat.

Antitézis: Bódi Sándor csoportvezető idegesen csatolta szorosabbra az övét, ezzel is mutatva mintegy, hogy ő bizony értékes kilókat veszít magából. És közben ingerülten tette szóvá, hogy az ő felesége legalább hetente egyszer elkészül. És ilyenkor beleszabotál a melegvacsora elkészítésébe. És hogy ez még egyszer elő ne forduljon, mert nem áll jól a következményekért. (Bár attól sem lesz sokkal jobb a helyzet, ha jól áll.) Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin nem egészen értette, hogy az ő hites ura mit is ért elkészülésen. Viszont kétségkívül érzett némi lelkifurdalást az elmaradt vacsorák miatt. Régebben ilyesmi nem fordulhatott volna elő. Minden igyekezetével azon volt, hogy kedvére tegyen az ő urának, parancsolójának. A szerelmével rántotta be a levest, és örömpörkölt volt a mennyei főfogás. Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin mondta is áhítattal, hogy szívét-lelkét beleadta főztjébe, mire persze megkapta, hogy inkább a velőt meg a pacalt kellene. De azért az ő hites férje megbecsülte az igyekezetet. Nem vágta a falhoz a tányért, vagy borította azt az ihletett szakácsnő fejére, mint más férjek teszik. Illetve hát az előbbire azért volt példa (mint valami rögtönzött grafikon, olyan mintát rajzolt a pörkölt az ajtóra, ahogy csúszott lefelé). De azt szögezzük le mindjárt: akkor sem az étel minősége volt a gond. Hanem hogy kicsit késve került az asztalra. Így majdnem megesett az a tragédia, hogy Bódi Sándor nem érte el a meccset. Pedig az volt a mindene. Szent dolog. És mekkora megtiszteltetés volt az Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin számára, hogy az ura egyszer őt is magával vitte a meccsre. Tulajdonképpen ezzel fejezte ki a ragaszkodását. Szavakkal nem igazán tudta, de ezzel a gesztussal igen. Csak hát Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin természetesen rosszkor sikoltott bele a mérkőzés lelátói csendjébe. Úgyhogy majdnem lesre futott a boldogsága. Pedig nem mondhat semmi rosszat az ő urára (igaz, meg sem is próbálta). A Sándor nem részeges, pedig mennyi vodkán meg kisüstin félrecsúszott házasságot látott ő már. A Sándor is megissza a sörét, de attól legfeljebb elhorkol a kora estébe. A gyerekeket sem veri. Egyszer volt csak kivétel. De meg lehetett azt érteni. Hogy amikor bement kicsit kapatosan a Zolika szobájába. A Zolika meg ilyen szenvtelen módon azzal jött, hogy kopogni kéne. Na akkor felgőzölt a Sándorban a maligán, és meglegyintette a Zolikát, hogy micsoda majomkodás ez. Hogy kopogjon a szülő. Mifélnék ez nem szokás. Régen még mesét is olvasott. Persze mindig hamar eljutott a „na most már aztán alvás”-ig. De akkor is. A gyerek iránti törődés. Lehet, hogy ez a kószálásról szóló szöveg is csak valami mese. Azt vágja az ő, mármint Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin fejéhez a férje, hogy mindig a Gigasztár alatt megy el otthonról, pedig régen szerette nézni. Elmulasztotta ezt a fiatal csajt is. Pedig az egy nagyon érdekes ilyen tévéríbanc volt, ahogy Bódi Sándor nevezte. És ha már itt tartanak, akkor ő, vagyis Sándor megmondja az őszintét. Hogy még emlékeztetett is a Katalinra, már a régire, arra, amelyik még nem ment ki ennyire a formájából.

Meglepő volt, hogy valami hasonlóval fogadták a munkahelyén is a kolléganők. Persze nem céloztak a formájára. Nem gúnyolódtak. Csak azt mondták, nagyon hasonló lehetett a Kati fiatal korában, mint ez a csaj a Gigasztárban, de tutira.

III.

Tézis: Internetes ősrobbanás. Mindenki Cathy D. videóit akarta látni. Pedig első pillanatra úgy tűnt, mintha semmi különös nem látszana a felvételen. Egy vonzó, fiatal nő végigvonul a kifutón. Egy? Gúnyos tekintetű királynő, kinek bokája körül hullahopozzik a korona, míg hosszú szipkájában füstöli el a hatalmat; rasztahajú Aphrodite, aki szakadt farmernadrágban rappel a szerelem toxinjáról; a szomszéd lány, aki egyetlen mosolyával elhitegeti veled, hogy létezel; a szerencse komornája, ahogy gravírozott ezüsttálcán nyújtja át a tombolajegyet a sorsjátékhoz; regényhősnő, akit nem Flaubert alkotott; örök díva, amint esténként a formalinban tartott férfiszíveket rendezgeti a polcon; a szabadság jegyese, aki egy kézmozdulattal hessenti el a felé süvítő golyókat a barikád tetején; a vágy, a szenvedély junkie-ja, ahogy alámelegít az utolsó adag boldogságnak; a keserűdes lét parlamentere, amint összetetkeri a megadás zászlaját.

Mind ő volt. Cathy D. a finoman remegő képen. Mindenki annak látta, aminek akarta. És mindenki akarta. Az egész világ. A második napon Cathy D. videói már minden létező megtekintési rekordot megdöntöttek. Futótűzként terjedt a híre. A városokban káosz alakult ki, a közlekedésben anarchia támadt, villamos- és buszvezetők két megálló között álltak le, hogy a videót nézzék. Ha lett volna forgalom, tömeghalál esett volna, mert a járókelők az úttest közepén böködték a telefonjukat. A hivatalok korlátlan ebédszünetet tartottak (reggel 8-tól!), az éttermekben, kávézókból a felszolgálók a raktárban csoportosultak a monitor körül, az üzletekre átmenetileg zárva tábla került, mert az alkalmazottak úgy tapadtak a YouTube-ra, mint árcédula a nyárvégi akciós darabra. Még az országgyűlésekben is leállt a törvényhozás, mert a politikusok is a videót lesték a pad alatt. Az embereken megmagyarázhatatlan eufória lett úrrá, a nap eseménye volt, ha megjelent a legújabb Cathy D.-videó (a harmadik napon már számtalan csatorna működött), begörbített kisujj lett a tetszés egyezményes jele, ezt mutogatták egymásnak önfeledten az emberek. Különösen akkor, amikor már Cathy D. ruhakollekciói jelentették a szenzációt. A divat maghasadása, az ízlés tűzijátéka! A ruhák között volt elegáns, műtoprongyos, modern, konzervatív, voltak extravagánsak és decensen hagyománykövetők, formabontók, elfeledett korstílusok replikái, és mindezek a legkülönbözőbb fantáziadús kombinációkban. Mindegyik prototípust maga Cathy D. mutatta be modellként, egy-egy mondatban jellemezve a kreáció filozófiáját. Ezek nem ruhák, hanem a személyiség külső formái. Kiegészítők art nouvo, poszt-punk, decor bounce stílusban, kifinomult és vad változatban. A negyedik napon az addigi eladási rekord sokszorosát döntötték meg a Cathy D.-darabok. Egy nap alatt annyi ruhát rendeltek tőle, mint az összes többi menő cégtől egy év alatt. Szerzte a glóbuszon mindenki ezeket az egyéniség-öntőformákat akarta. Az ötödik napon a Cathy D.-parfümökért és más illatkölteményekért örült meg a világ. A rajongók megesküdtek, hogy érezték a videókon az illataromákat. Ekkor már a földkerekség legnagyobb divatbirodalma volt a Cathy D. brand. Piton-művek, élvezettel fogja elnyelni a piac egészét. Cathy D. interjút nem adott senkinek, a saját csatornáján volt csak hajlandó

fogadni a két legismertebb tévériportert, de kizárólag a termékeiről meg a vállalkozás észveszejtő terjeszkedéséről beszélt, meglepően unottan. Aztán a hatodik napon, amikor a tőzsdék hektikus kilengések után majdnem bedőltek, mert a befektetők minden pénzt átcsoportosítottak Cathy D. vállalata részvényeinek megvásárlására, nos ekkor a határozott, céltudatos Cathy D. tőle szokatlanul szirupos szövegre ragadtatta magát. Bár kétségkívül őszintének tűnt, amikor azt mondta, az ő példája bizonyítja, hogy bárki elérhet bármit. A pusztá véletlennek köszönheti, hogy egy megbetegedett modell helyett az utcáról a kifutóra hívták, és tessék. Ő csak egy negyvenhárom éves bérszámfejtő, és hová jutott. Amikor az emberek ezt hallották, odavoltak Cathy D. fekete humorától. Még hogy negyvenhárom éves bérszámfejtő, ilyet kitalálni, dodzsemezik az ész.

A hetedik napon Cathy D. bezárta a csatornákat, és egy csapásra eltűnt örökre. Az emberek találgatták, vajon elunta a felhajtást, megcsömörlött a médianyáltól, vagy ki tudja.

Antitézis: Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin, negyvenhárom éves bérszámfejtőnek szinte a körmére égett a munka. Az előző hét napon betegszabadságon volt. Összetorlódtak a tennivalói. A szokásos csoportos átutalások mellett most kellett elkészíteni a munkaügyi bértstatisztikákat. Aztán ott voltak az önkéntes nyugdíjpénztári bevallások is. Nem szerette, ha ennyire felgyülemlett a tennivaló. Félt, hogy esetleg hibázik. Bár ilyesmi csak egyszer esett meg vele egész életében. De annak sem lett komolyabb következménye. Időben tudott korrigálni. Pontosán azért, mert kialakította a saját, rendre alapozott munkaszisztémáját. Bérelszámolóok anyaga, te szülj nekem rendet! A legfontosabbnak azt tekintette. A rendet. Legyenek a dolgok áttekinthetőek és világosak. Hogy egy szám el ne sikkadjon, ki kellett dolgoznia a célravezető módszert. Most is ez segítette ki. Hogy elbírjon a rengeteg teendővel. A munkatársai is tudták róla, mennyire pontos és fegyelmezett munkaerő. És hogy úgyszólván nélkülözhetetlen. Bár ezt jobb nem kipróbálni, gondolta. Nemrégiben két kolléganő is kiesett a munkából. Egyikük szülni ment, a másik felmondott. Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin elvégezte az ő feladataikat is. Egy pillanatnyi fennakadást nem észlelt senki.

Nem is csatlakozott a kolléganőkhöz, akik valami internetes sztori csócsálásába kezdtek. A bérszámfejtés nem bingóparti. Szórakozás ebédszünetben. Az a pletyka időzóna. Könnyű volt keménynek lennie, mert otthon is ilyen törvények uralkodtak. Bódi Sándor nem engedte – és ez így helyes, gondolta Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin –, hogy mindenféle csip-csup témákról hablatyoljon. A szavakkal spórolni kell. Ahogy a pénzzel is. A beosztást is tőle tanulta. Hogy nem szórhatja a nehezen megkeresett bankókat. Venni egy hatodik ruhát, csak azért, mert megtetszett. Mikor van neki öt másik. Igaz, az ura nem volt ilyen spórolós, ha meccsről volt szó. El szokta kísérni a csapatot külföldre is. Nemrég volt Oviedóban meg Tallinnban is. De hát a foci az más. A szurkolás, a foci az a férfiember limfocitája. Bódi Sándorné, sz. Do-

rozsmai Katalin úgy gondolta, összességében nincs oka panaszra. Jól élnek ők. Az ura nem verte. Hány napszemüvegben szégyenkező asszonyt látott a környéken. Őszi ködben! A szerencsejáték démona se szállta meg Bódi Sándort. Pedig a telepen ismerni lehetett olyat, aki mindenét eljátszotta, a lakást is. Aztán fel akarta tenni az asszonyt is. Csak hát a buki azt mondta, ahhoz piszkafával se nyúlna. Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin életében viszont rend volt.

Na, de hogy elkalandozott, pedig nem akart. A kolléganő bökte meg, hogy visszalásson a bérszámfejtők paradicsomába. Mentségére szóljon, már az ebéd utáni kávénál tartottak. A kolléganők lázasan értekeztek az internet világszenzációjáról. Bizonyos Cathy D. örületes tündökléséről és rejtélyes eltűnéséről. Ahogy ezt tárgyalták, a tekintetek egyszer csak Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalinra szegeződtek. A kolléganők szinte egyszerre mondták: az a nő hasonlított a fiatalkori képeire. Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin azt hitte, ugratni akarják. Mert valami hasonlót mondtak a múltkor a Gigasztárral kapcsolatban is. „Miféle Gigasztár?” – kérdezik a többiek. Hát annak évek óta vége. És a legutóbbi szériát amúgy is egy fiú nyerte. Valószínűleg meleg.

IV.

Tézis: Egy törekeny lány egyedül is meg tudja változtatni a világot? (Erről sokan álmodoznak, és sokaknak sikerül is: rosszabbá tenni.) Catherine Dor a Világrock Fesztivált készült megnyitni a Wembley-ben. Amikor a légies, fiatal lány feltűnt a nyilvánosságban, klímaügyekben, nőjogi meg gender témákban szólalt fel, a szokásos figyelmet (vagyis nem sokat) kiérdemelve. A szimpatizánsok kedvelték éles eszéért, intelligenciájáért, szellemes replikáiért (amikor egy vitában valaki harmadkézből való zugmarxista tanokkal operáló hisztérikáknak nevezte, Catherine Dor mosolyogva annyit mondott, ha jól értem, maga szerint a gondolkodó nő a világ kilencedik csodája). Ellenségei, gyűlölői meg azonnal rábiggyesztették az ostobaságföldén újonnan divatba jött klímafasiszta meg femináci jelzőket (hogy egy orangután tegye a genderedbe a mítúját, meg hasonló kedvességek). Aztán egy közepesen érdekesítő genderkonferencián Catherine Dor tartott egy prezentációt, melynek során száraz tényszerűséggel leplezte le a földrészekén átívelő, kormányokat, nemzetközi hadiipari cégeket, bankokat magában foglaló gigakorrupciót. Nevek, helyszínek, dátumok, időpontok, összegek, bankszámlakivonatok. Túpontos és részletes riport. Az emberek nem hittek a szemüknek, fülüknek. A földkerekség legnagyobb volumenű, legaljasabb, legpofátlanabb visszaélését tárta fel egy védtelen fiatal nő. A világ összes hírközlő eszköze, mint valami végtelenített sorozatot, csak ezt az anyagot játszotta le újra és újra. Szakemberek, oknyomozó újságírók, a téma beavatottjai hitetlenkedve kommentálták a bejátszást stúdiókban világszerte. Minden részletében hiteles. Elemi felháborodás tört ki az érintett országokban. Hatalmas spontán tüntetések kezdődtek. Követelték a korrupció felszámolását, a gazemberek példás megbüntetését. Minisztériumok inogtak meg, üzletemberek keresték a térképen, hová bújjanak, politikusok fogadták meg,

hogy becsületesé válnak (ezt, mondjuk, nem gondolták igazán komolyan), hatóságok tipródtak azon, hogyan ne csináljanak semmit.

Két nap múlva Catherine Dor egy jelentős nemzetközi korrupció témájú konferencián adott elő rendkívüli meghívottként. Egy, a korábbihoz hasonló volumenű, az olajipart érintő korrupciós hálót mutatott be. Amelyik körbefonja a világ nagy részét. Nevek, helyszínek, időpontok, összegek, bankszámlakivonatok. Tűpontos és részletes riport.

Mindenki azt találgatta, hogy ez a törékeny fiatal lány vajon hogy csinálja ezt? Nincs stábja, nem rendelkezik anyagi erőforrásokkal. Viszont van féktelen humora. Legutóbb azt nyilatkozta, ő csak egy negyvenhárom éves bérszámfejtő. Próbálja meg mindenki! Bárki küzdhet az igazságért a maga eszközeivel. Na hiszen! A nő egy látnok! Csak varázslat lehet! Vagy csoda! A világ kilencedik csodája!

A vulkánként feltörő düh hullámai megrengették a kormányokat, tudta mindenki, hogy földindulás lesz.

Már vagy két éve szervezték a Világrock Fesztivált. Koncertek minden földrészen, a központ a Wembley-ben, de Tokióban, Rio de Janeiróban, Sidney-ben és San Franciscóban is felvisítani készültek az elektromos gitárok. Pár nap volt már csak a megnyitóg. A koncert szervezői sietve átfirták a rendezvény jelmondatát (valami közepesen gejl szöveget a szeretet hatalmáról), és minden felületen az virított, vibrált, villódzott, hogy A GYLKOS A KORRUPCIÓ. A fesztivál megnyitására Catherine Dort kérték fel. Az egész világ lélegzetvisszafojtva várta az újabb leleplezést. A stadionok mindenütt megteltek, a kezdés pillanatában a világon mindenki a képernyők, a monitorok előtt ült.

Catherine Dor felment az emelvényre. Köszöntötte az egygyéforrott világot.

Ekkor a stadion felett köröző helikopterből útjára indul a kérlelhetetlen pontossággal célba találó golyó.

Antitézis: Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin munkatársai megtörten fogadták a hírt. Nem is nagyon tudták felfogni, hogy történhet meg ilyesmi. Kolléganőjük két hét szabadságot vett ki, még mondta is, hogy vannak teendők a lakásban, felújítás, ő fog glettelni, meg diszperzittel festeni. De lehet, hogy az egyik hétvégén lemennek vidékre az anyóshoz. A Sándor majd ott horgászik. Azt nagyon szereti. A vállalatnál el nem tudták képzelni, Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalin mit kereshetett Londonban. Annak is a legrosszabb hírű külkerületében. A hatóságok azt mondják, valami banda-háborús leszámolás helyszínén tartózkodhatott, teljesen vétlenül. Ott érte a golyó.

Némi tanakodás után a kollégák úgy döntöttek, a vállalat saját halottjának tekintik Bódi Sándorné, sz. Dorozsmai Katalint. Régi tagja volt a kollektívának, szerették, így kell ennek lennie.

A vállalat vezetése szórásos temetést tervezett.

Szintézis:

ZALÁN TIBOR

Papírváros-szilánkok

RÉSZLET EGY LASSÚDAD REGÉNYBŐL

támad a hőség
fent izzik az ég
fekete klottgatyám leér a térdemig
szoktak kinevetni e miatt
a térdemig érő klottgatya miatt
de restelném megmondani
hogyan valójában nem az enyém
hanem a bátyámé
aki öt évvel idősebb nálam
és már ő is szégyelli hordani
ezt a kivénhedt klottgatyát
az utca kihalt a végén épp
egy vonat halad keresztül
számolom a kocnikat
három
hét
harmincnégy
ötvenegy
ötvenkettő
ötvenhárom
ötvennégy
az utolsó nyitott platóján egy katona ül
felém emeli a fegyverét
rám nevet és elsüti
nagyot dörren
és iszonyatosan elkezd füstölni a cső vége
átmegy a nyakamon a golyó
nem fáj
egy marék füvet tömök a lyukba
ne sípoljon annyira
ki s be a levegő míg elérek a szomszédba
gyorsan lekapom a klottgatyámat

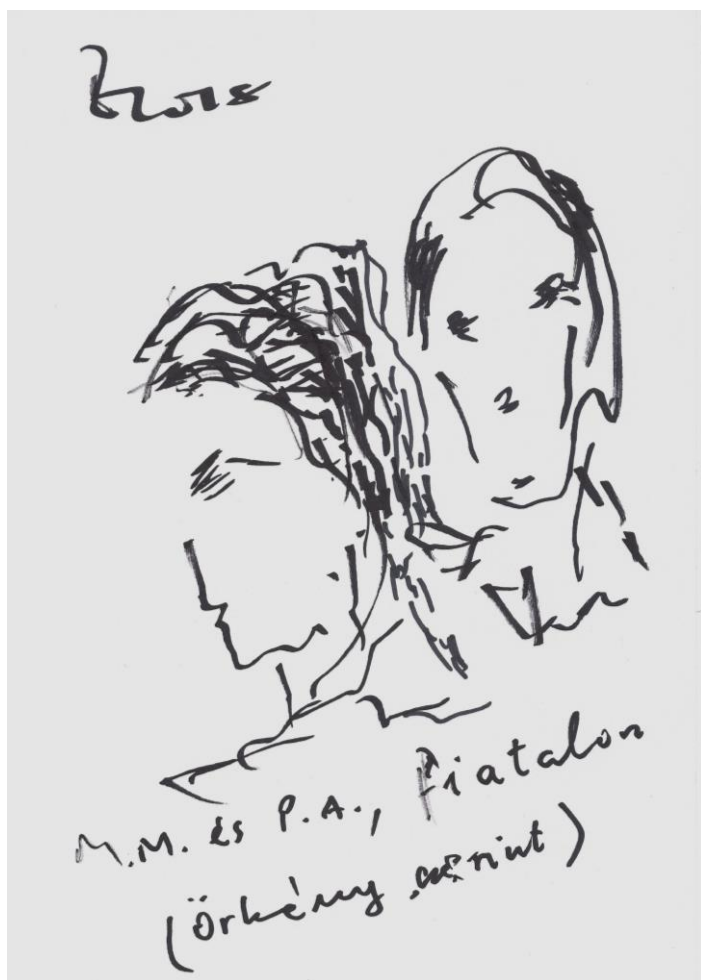
és azt tekerem a nyakam köré
ne vegyék észre hogy halott vagyok
a szomszéd fiú hátul a klozetnél leselkedik
oda hív amikor meglát
és mutatja hogy lábujjhegyen menjek
mert nem kell hogy észrevegyenek bennünket
valakik valamiért
a kerti budi takarásából látjuk
hogy a szomszéd kertben
meztelenül napozik a pesti lány
kijön a vőlegénye egy idős ember
kézilabdaedző mutatja be nekünk
az ősz embert hirtelen előttünk terem
és rettenetesen dagadt
és hatalmas így közlelől
kezet nyújt
és föltápáskodik a pesti lány is
már nőnek a mellei és pelyhesedik a pinája
ezzel a dagival csak úgy baszik
hogy az fekszik alul hanyatt
mondja a szomszéd fiú
és uja eltűnik a pesti lány combjai között
dehogyan tiltakozik az edző
és ő is benyúl a lány lába közé
nem fér oda a kezem harmadiknak
előre megyek az englóner bácsihoz
nem is ez a neve hogy englóner
ezt a szomszéd fiú hazudta
de mások meg azt mondják hogy ez a neve
de a szomszéd fiú meg azt mondja
hogy ez olyan mint a de gaulle
az is egy név csak és ezen nincs mit magyarázni
és hamarosan már az is meg
fog halni mert lelövik a terroristák
lehet hogy tényleg nincsen is neve
de akár nincs akár van tudom
hogy a szomszéd fiú hazudik
ül a hintaszékben
és olyan lapos mintha papírból lenne
megkocogtatom
kopog mint az olyan papír

amelyikből a dobozokat csinálják
karton jut eszembe
kartonpapa az englóner bácsi
és hallom hogy hangosan röhögök
és csöpög a nyálam és
csöpög a nyála és állandóan dohányt rág
és mindig akkor köp
amikor előre hajlik vele a hintaszék
és el kell ugranom olyankor előle
mert ha szemközt talál a köpedék
megvakulok
ezt is a szomszéd fiú mondta
hogy az asszonyok
vagy lúgot isznak vagy dohánylét
és meghalnak mind
és az englóner bácsi minden bizonnyal
dohánylét köpköd
a szék körül már rengeteg köpet van
és amikor térdig ér nekem kiugrom belőle
és nyúlik utánam a büdös lé
de az edző a tenyerére emel
és letesz egy száraz kőre az udvar közepén
nem messze az englóner bácsitól
a véres és barna köpetek
tavacskává gyűlnek körülötte
de ő fel tud emelkedni a hintaszékkel
sohasem fogja elérni a köpettenger az állát
hogy aztán a száját is eltömve megölje
a halottakat amúgy sem lehet megölni
a pesti lány még mindig
meztelenül flangál az udvaron
valami nyulat vonzol kötőféken maga után
a nyúl kövér és szőrös és vörös
és az is lehet hogy a kézlabdaedzőt
vonzolja maga után kötőféken
mert az is szőrös és vörös és kövér
de az is lehet
hogy csak a tüskehaja miatt gondolom
hogy szőrös
szőrös a segge a pesti lánynak is
és a cerkám megmozdul

és gyorsan letépem a nyakamról a klottgatyámat
és beleugrom hogy meg ne lássák
de nyomban átüt a szöveten valami nedvesség
és kövér kis férgem kipördül a nadrág lyukán
a pesti lány röhögve lehajol érte és a szájába kapja
ahogy a fényképeken a szomszéd fiúnál láttam
a lányok szájba kapják a nagy férgeket
és a pesti lány vihogva elropogtatja
egyre nagyobb lesz tőle a melle bimbója
kifeszülő két vörös rózsza lesz tőle a melle bimbója
és megszagolom és szép mustárszaga van
a szomszéd fiú a klozet mögé hív
és elkezd rángatni a pöcsét
és röhög hogy játsszunk hogy kié sül el előbb
de mondom neki hogy
az enyémet az elébb rágta le a pesti lány
és ezen is röhög
és folytatja
és egyszerre valami fehér fröcsögés kezdődik
a vékony cerkájából
és röhög tovább a szomszéd fiú
és egy zsebkendőbe fogja fel a fehér fröcsögést
tudod mi ez nyomja
az orromhoz a zsebkendőt
és én nem tudom
hát ez egymillió kisgyerek
és bedobja a zsebkendőt a klozetba
a szar és húgy közé
és én zokogni kezdek
hogy most megöltünk a klozetban
egymillió csecsemőt
és felébredek
és megint visszarohanok englóner bácsihoz
elirtózom tőle mert csak csont
mert csak bőr
egyetlen gomb sincs a szennyes fehér ingén
valami folyik ki a köldökéből
turhatenger a hintaszék körül
englóner bácsi kiabál
englóner bácsi hadonászik
kusza beszédét nem tudom kitalálni

ettől még mérgesebb lesz
és veri a fejét a hintaszék szakadt fonatába
a szomszéd fiú jön a klozet felől
odalép hozzá és fellöki hintaszékestől
göcsörtös kezéből kitepi az olcsó pipadohányt
faszom se kell ez neked mondja
ne gágogj vén fasz baszd meg mondja
és a nyakára lép engloner bácsinak
aki levegőért kapkod
aztán felkapja a negyven kilónyi testet
és a hintaszékhez csapja
kiültetlek a negyven fokba ülj itt
és sülj meg és mi megeszünk
aztán előveszi a vékony kis pöcsét
és lehugyozza engloner bácsit
aztán letépi orráról a szódásüveg-szemüveget
és összetapossa
ülj itt a negyven fokban
sülj meg hogy megegyünk
aztán beletép a ritka ősz hajába
és egy véres hajcsomót dob bele
a köpettengerbe
a disznóól előtt az edző áll
és labdákat dobál befelé az ólba
ahol a pesti lányon ágaskodik
a szomszédék nagy tarka kanja
röhög és liheg és sikoltozik
aztán a nagy kan lekászálódik róla
felágaskodik és egy sírkeresztel kiront az ólból
feldöntve a dagadt kézilabdaedzőt
rohan utánad kétlábon
a valahonnan kitepelt sírkeresztel
az út lejténi kezd
egyre meredekebb
belerohansz a tóba
összecsapnak a fejed fölött a hullámok
nem kapsz levegőt a víz alatt
eszedbe jut hogy nem tudsz úszni
a disznó nyomul a víz alatt elfogy az erőd bevarod
de nem bánt összetéveszt a pesti lánnyal
szerelmesen rőfög a füledbe

fölhasítod a fehér hasát a keziddel
arany zsírban henteregték a pesti lánnyal
de ekkor az egyik válladnál fogva
odaszegez a sírkereszttel
a templom falához englóner bácsi

M. M. ÉS P. A., FIATALON (ÖRKÉNY SZERINT) (fekete filctoll, A/4 papír, 2018)

JÁSZ ATTILA – CSENDES TOLL

A bölények kipusztulása

(RÉSZLETEK)

MINDIG FIGYELSZ NAGYON

arra, ami körülötted zajlik,
egyre kevésbé érted persze a dolgokat, ahogy nősz,
de azért csak figyeled folyton, és nem is nagyon zavar még,
hogy egyáltalán nem érted a mérteket és az ok-okozatokat,
tudod magadról, későn érő típus vagy,

egyszerűbb ezt elfogadni, mint állandóan harcolni valami ellen,
ami amúgy is elérhetetlennek tűnik, kamaszindiánként főleg,
a belső nyugalom, a béke, vagyis nem keveset szeretnél,
hanem a majdnem lehetetlent,
mint mindig,

született alkímistaként, genetikailag kódolva,
mindenki az a családban, metafizika nélkül,
vagyis szimpla vegyész, kotyvasztó,
ezért úgy tűnik, neked is annak kell majd lenned,

az leszek, mondd, mert időnként kérdezik a felnőttek,
hogy mi akarsz majd lenni, de fogalmad sincs,
mit is kéne válaszolni valójában,
mit is jelent a vegyészet,

így egyszerűbb egyelőre, jó vagy kémiaiából persze,
figyelsz, élvezed nagyon a kísérleti órákat,
aztán szépen begyűjtöd a háztartási boltból
meg a patikából a szükséges alapanyagokat,
és nem otthon, hanem elhagyott kertekben kísérletezel,
néha még a pincében is,

született alkímista, kíváncsian arra, mi mivel
és mire hogy reagál, próbálsz megfejteni a titkot,
a teremtés titkát, nem dőlsz be mindenféle elméletnek,

földben talált, régi csontokat locsolsz különböző savakkal,
fémeket áztatsz, mindent tudni akar tapasztalati alapon,

és erről nem mesélsz senkinek, nem is érdekelne senkit,
mivel is töltöd a hosszú délutánokat, így lassan titkossá válik,
izgalmas dologgá, ezért a vegyszereidet dugdosod,
többnyire a pincébe, néha elásod, a helyet megjelölve,
titkos jeleket, írásokat és neveket találva ki,

végül valahogy rajtad marad a dolog, nem növöd ki,
nincs jobb ötleted arra, hogy mi leszel, ha nagy leszel,
eszedbe se jut ilyeneken gondolkodni magadtól,

tizenöt évesen is csak annyit tudsz majd,
kiválasztott diákként jó kémia szakkörre járni,
mert az nagyon nem menő,
így a többiek némi tisztelettel néznek rád,
amikor lehuppansz közéjük a tóparti padra,

bár arról hallgatsz, milyen jó érzés,
amikor a tanárnő segít a kísérleteknél,
szinte átölel, föléd hajol, és az órákon megcsodált
gömbölyű melleinek minden részletét érezni véled a válladon,
odapislogsz hát, tényleg nem hallucinálsz,
de valójában majdnem elájulsz a látványtól
és az érzéstől együtt.

SOK MINDEN GYAKORLAT KÉRDÉSE,

és alapvetően
kísérletező alkat vagy, azt hiszed el,
amit saját magad megtapasztalsz,
miként egy leendő harcos,
és rendre el is kell buknod emiatt,

de a kudarcok megerősítenek a harcok során,
a lelki, a szellemi és a fizikális,
mégsem hagysz fel a kísérletezéssel,

meglepetést akarsz szerezni anyádnak,
aki munka után megy érted a nagyszülőkhöz,
biztosan éhes lesz mire ideér, gondolod,

ezért uzsonnát készítesz, közben elmerengesz rajta,
hogy a különböző ízű ételeket (édes, sós, erős, savanyú)
miért kell külön-külön enni, noha úgyis egy helyre kerülnek,
ahol rendszeren összekeverednek, gondolsz hát egy merészet,

a zsíros kenyérrre mézet kensz,
a parizer alá a vajra egy kis szilvalekvárt,
talán még variálgatod is ezeket egy kicsit,
mindenesetre jó két tálcsányi „szendvicset” készítesz az előszobába,

ha anyád megjön, rögtön lássa, és oda is ülsz a tálcák mellé,
nagy büszkén, hogy azonnal tudja, észrevegye,
kinek a műve mindez,

pedig jobb lenne már most elbujdosnod,
iszonyatosan nagy balhé lesz belőle,

egyszerre jönnek be a nagyszülők a kerti munkából és anyád a munkából,
döbbenet látják kreativitásod borzalmas gyümölcsseit,
micsoda pusztítást vittél végbe fél óra alatt, fiam,
szalad ki nagyapád száján, az aznapi vacsora természetesen ugrik,

nemcsak neki, mindenkinek, mert mindent ki kell dobni,
és nagyon leszidnak, és azt kérdezzetik folyton,
hogy csinálhattál ekkora marhaságot, kisleány,
és jobb lenne hallgatni, nem válaszolni a kérdésre,

de meg akarod védeni az elképzelésedet,
ám ettől csak tovább romlik a helyzet,
és ha csendben is maradsz, egy idő után,
azért titokban roppant büszke vagy
magadra.

HELYBŐL BEAVATÓDSZ

a felnőttek világba,
noha csak két évtized múlva jössz rá, hogy megtörtént,
volt egy papagájod, a barátod, az első élő lény plüssállataid,
egy rongyossá szorongatott őzike és egy betört orrú majom után,
kalitkában, nyilván az apádtól kaptad,

a holland lakásnak nevezett házban laktok anyáddal,
kis kert van hozzá, lapos, négyzet alakú, négy család lakik benne,
külön bejárattal mindegyik, és a kis konyha mellett nincs külön szoba,
csak egy hatalmas méretű nappali,
a „szobád” befordított szekrénnel van elválasztva anyádétól,

a falakon futónövény, labirintusszerűen behálózva a falakat,
gombostűvel vezetve és tartva az indákat,
amit Rudi őserdőnek képzel,
és noha a válladon szeret legjobban ücsörögni,
csipkedni apródfrizurád hajvégeit,
időnként imád elveszni a futónövény-dzsungelben,

bízol benne, a barátod, félelem nélkül kiengeded a lakásban,
néha leszakad veled egy fél falnyi növény,
amit megpróbálsz ugyanúgy visszailleszteni a gombostűkre,
néha pedig jeleket hagy a leveleken, rosszabb esetben a falon,
amit a levelek ügyes rendezésével lehet ideig-óráig álcázni,

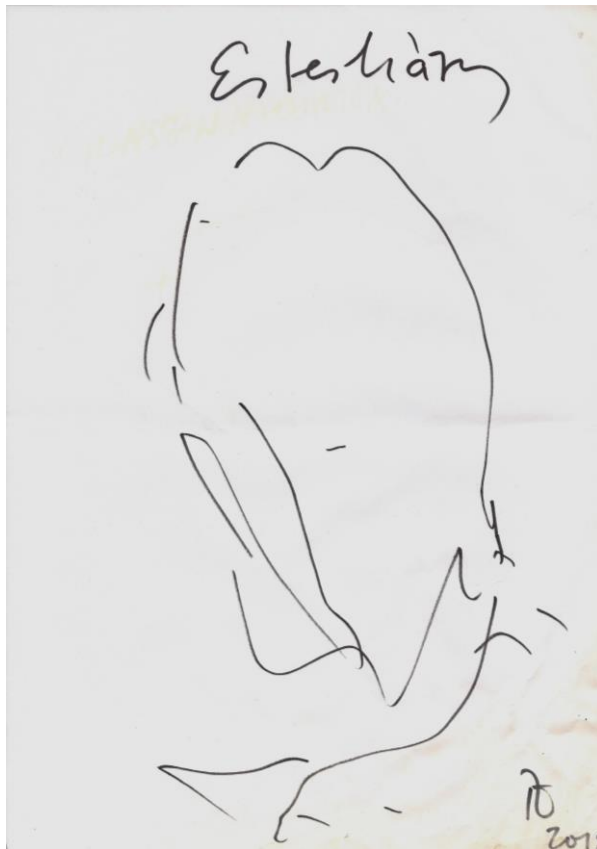
egy nap anyád azt meséli, miután hazajöttél az iskolából,
hogy Rudi nincsen, a véletlenül nyitva hagyott ablakon át
inkább a szabadságot választotta, hmmm!,
három napig pityeregysz a barátod után, titokban,
de azért figyelsz és várod a folyton tárt ablakban,
hátha feltűnik, hisz tudod, biztos vagy benne,
hogy végleg biztosan nem menne el,
legfeljebb kíváncsi lehetett, azt megértenéd,
bár sose próbálkozott a nyitott ablakkal,
amikor együtt voltatok, miért pont most érdekelné
az anyád által magyarázott szabadság,

figyeled hát az ablakpárkányt,
a közeli és a távoli kopasz fák ágait, közelít az őszi,
a tél, izgulsz, mi lesz Rudival kint,
anyádat folyamatosan idegesíted, nem érted miért,
persze mániákus vagy, ha nem értesz valamit,
nem nyugszol bele, még évekké később is felemlegeted,
ha egy fa tetejéről reszelős madárhangot hallasz,
amitől anyád rögtön baromi ideges lesz,

el is telik vagy két évtized legalább,
apádat látogatod épp,
amikor belefutsz egy gyerekkori ismerősbe,
akinek rögtön a papagáj jut eszébe rólad,

hogy ő milyen boldog volt,
amikor anyád nekik ajándékozta,
mert mindig nagyon irigyelte tőled,
és milyen sokáig élt még,

köpni-nyelni nem tudsz hirtelen, ja, mennem kell,
bocs, üdv a felnőtték birodalmában indián testvérem,
dünnyögi már magában magának,
anyád rendesen megvezetett, sose gyanakodtál rá,
sose gyanakszol, ilyen típus vagy.

ESTERHÁZY (fekete filctoll, A/4 papír, 2015)

DRUBINA ORSOLYA

Tiszavirág

Azt mesélik róla, hogy szóke. Ez semmit sem jelent. A sár sem szóke. A Tisza mégis olyan, mint a hideg sár. Vagy egy hideg lány. A halak a csalit rendre kiköpik. Barna hajú, bőré, szemű, de mínusz fokos akarok lenni. Csak az elviselhetetlenül vonzó hűvösséget akarom, hogy Bencét kapja el a bőröm alól kiszüremelő zúzmara, történjen végzetes a rozsdás hordók fölött, amitől megroppan a túloldalon csendesen hajlongó fák dereka. Szűk a bikinim. Éget. Tizenhárom éves vagyok, és már hám ereszkedett a hasamra, a mellem óriásira dagadt, az is csak lógó hám, szégyenfoltos kirakat, úgy hiszem, a sovány lányok megfelelően távolságtartóak. Kajakos fiúk tűnnek fel, majd el, karjukon kidagad az ér. Tíz év múlva Bence papnak áll, és csak kihűlt emberek fölött beszél.

ALICE OSWALD¹

Emlékkő

(RÉSZLET)

És Trósz aki könyörgött az életért
de az életnek vége volt

Mint mikor két állat egyszerre talál magának
tisztá vizet a hegyekben
az egyik meghal a másik iszik belőle

Mint mikor két állat egyszerre talál magának
tisztá vizet a hegyekben
az egyik meghal a másik iszik belőle

És Muliosz és Rhigmosz

Mint a kavicsos parton sisterső tenger
ahogy redőit széthajtogatja hullámaint kisimogatja

Mint a kavicsos parton sisterső tenger
ahogy redőit széthajtogatja hullámaint kisimogatja

Priamosz egyik felesége Láothóé
nem látta a fiát soha többé a víz elvitte őt
azóta nem tud a tengerre nézni nem tud
a foszlányokat nyeldeső halakra gondolni
ő volt a nagyobbik fiú a dolgosabb fiú
aki késő estig nyeste apja fügefáit
és akit elraboltak és váltságot kellett érte fizetni
és aki mezítláb gyalogolt haza Ariszbából
és tizenkét napig maradt utána megölték

¹ *Alice Oswald* (1966): T. S. Eliot-díjas brit költő. Oxfordban klasszikus irodalmat tanult, majd kertész-ként kezdett dolgozni. Anglia délnyugati részén, Devonban él férjével és három gyerekével. *Memorial (Emlékkő)* című kötetében az *Iliász* harcosainak állít emléket: életük magját haláluk anatómiai pontosságú leírásával ragadja meg (Faber and Faber, London, 2011).

Lükáónt megölték Lükáónt nem ölték meg
Lükáón ágakat hajlít kereket készít szekéréhez
Lükáónt elrabolják Lükáón fügefákat nyes éjjel
Lükáón a folyóban áll csupaszon és irgalmat kér
de Akhilleusz nemet mond

Mint mikor hazaér erdei otthonába az oroszlán
de késő
a kölykeket elvitte már a vadász
ő pedig követni kezdi a nyomát
völgyeken át
közben a sötétség egyre mélyül
szívében

Mint mikor hazaér erdei otthonába az oroszlán
de késő
a kölykeket elvitte már a vadász
ő pedig követni kezdi a nyomát
völgyeken át
közben a sötétség egyre mélyül
szívében

Az öreg fügefánál a szekérút
mely a széljárta Trójából a völgybe kanyarog
útközben két forrás mellett halad el ezekből bugyog
a kövekre a Szkamandrosz egyikük vize langyos
a másiké nyáron is jéghideg
ide jár itt mossa ruháit
a kővel vájt sima teknőkben a város
a hangjukat is ismeri már a folyó
melybe Akhilleusz annyi férfit beleölt
goromba kardjával sorra lecsapva a fejeket
hogy a víz végül haragra gerjedt
tarajos hullámokat emelt dühében
mert az egész folyó egy nagy sírgödör lett
mosnak a parton a trójai nők
és mikor hallják morajlani
üvöltözni medrében a rohanó Szkamandroszt
eszükbe jut Therszilokhosz
aki meredek sziklák közt hevert
véget nem érő homály takarta

eszükbe jut Müdón rémült arca
aki porba zuhant a tamariszkuszok alatt
és Asztüpiüosz aki a víz útját zavarta Mnészosz
aki homokba roskadt Thrasziosz aki iszapba merült
Ainiosz aki fekete hullámok közt forgolódott
halak nyalogatták testét
Ophelesztész pedig a vízfelszínre lehelte ki lelkét
az a sok díszes páncél a meder alján
az a sok fehér csont sárba bugyolálva
és temetés helyett csak a gyalázat
melyből egy barázdabillegető gyanútlanul kortyol

Mint mikor valaki fekete hullámok közé
veti magát a csónakból
eltűnik majd újra feljön
és a feje tele van zavaros gondolatokkal
a keze pedig osztrigával

Mint mikor valaki fekete hullámok közé
veti magát a csónakból
eltűnik majd újra feljön
és a feje tele van zavaros gondolatokkal
a keze pedig osztrigával

És Hektór a trójai vezér is meghalt
mint akárki más
egy dárda ütötte át a kulcscsontja
és a torca között a halvány foltot
pontosan ott ahol a férfi lelke honol
mielőtt szóra nyitja száját
tudta jól hogy egyszer ez is eljön
de nagyképű volt és mindig tette kész
időnként hazaugrott süketen a csatazajtól
és állig fegyverben állt az ajtóban
mint aki csak benéz a motort le sem állítja
a nők szerették
a felesége Andromakhé volt
Hektór egy szép napon az asszonyra nézett
azt mondta tudom mi jön most
látta maga előtt önmaga halálát
látta a feleségét ahogy Argoszban idegen nőknek szó

és aztán ment és tette a dolgát
Hektór szerette Andromakhét
de hagyta végül a nő arcát kihullni magából
világtalanul tért vissza hozzá
ernyedttagokkal kifejezéstelen arccal
és csak annyit kért mossák meg égessék el
a csontjait sodorják tiszta ruhába
és adják vissza a földnek

Mint a levelek ha megírnák a maguk történetét
ahogy árnyaikat lesöpri a földre a szél
aztán a tavasz új lombot lehel az erdőkre
több ezer név több ezer falevél
ha rájuk gondolsz majd jusson eszedbe
hogy ilyenek a halott testek is
semmivel nem többek mint a falevelek

DANYI ZOLTÁN fordítása

BOLDOG ZOLTÁN

Az idegen

Egy vajúdáshoz sietett Margit, fűrgén szedte lábait a Palánk területén, homloka izzadt a hat hete tartó kánikulában. A léptei nyomán felverődő por láthatatlanná tette lábfejét, a távoli szemlélőnek úgy tűnhetett, mintha talpa nem érintené a földet.

Jómódú családhoz hívták, ezt sugallta a cím. A gazdagabbak általában neki üzenetek, mert Margit férje, Miklós szinte már közējük tartozott. A zsidók ügyességével irányította a kereskedelmet Szeged és a dalmát tengerpart között. Mindig megérezte, milyen szerekre van szükség a városban. Ha kellett, medicinát hozatott az Adriáról, hogy a borbély elláthassa a sebeket, amelyet önmaga okozott borotválás, hajvágás közben, vagy éppen párbajban szereztek a hozzá forduló páciensek. Előfordult, hogy a tanácstalan orvos hozzá irányította a betegeket, mert amit a patikában árultak, gyakran hatástalannak bizonyult, ráadásul keserű is volt. A Dugonics-féle vegyeskereskedés azonban olyan medicinákat kínált, amelyek íze mindig kellemes meglepetést okozott.

Néha a feleségének is jutott ezekből a dalmát porokból és folyadékokból, amelyekkel Margit a vajúdá nő k fájdalmát enyhítette. Az egyikkel testüket kenegette, a másikat belélegezték. Az anyák még évek múlva is emlékeztek ezekre, és ha az öregedés jeleit fedezték fel magukon, elszántan követelték egykori bábájuktól a fiatalító krémet. Dugonicsné nem dolgozott olcsón, de éppen ezért szerették. Amiért sok pénzt adnak, az biztosan jó is, gondolta a szegedi ember, ezt hitették el vele évszázadokon át a törökök a Sztambulból és a Balkánról hozott drága luxuscikkekkel.

Amikor megérkezett a házhoz, a cselédet elküldte vizet forralni, majd üvegcséit a vajúdá nő ágya melletti szekrényre sorakoztatta. Hamarosan ők is beköltözhetnek a Palánk széléről, a Sánctpartól a belső részre, jutott eszébe, miközben az ágyon fekvő nő az erős fájdalmaktól fel-felkiáltott. Úgy dobálta a testét, mintha izzana alatta a lepedő. Margit hozzászókkott már mindehhez. Ötvenes éveit közepén járt, sok furcsaságot látott. Segített olyan asszonyon, aki varacsokos fejű, szőrös fiút szült. Ő maga mentette meg attól, hogy a ház ura kitekerje a nyakát. Döntése jónak bizonyult. A gyermek szőre néhány nap alatt kihullott, kifelé álló fogait fogókkal távolították el. De született kezei között ördögfarkú poronty, akinek elváltozását az akkor már gyakorlott babaasszony egy ollóval gyorsan kiigazította, mielőtt az anya bármit észrevehetett volna.

Ha beköltöznek, felhagy a bábáskodással, érett benne az elhatározás, csak olvasni fog ezután, megtanul végre magabiztosan magyarul, hogy unokáinak ezt a nyelvet adja tovább. Hazája már ez a város, ahol az egyik szomszédja rác, a másik

bunyevac, akik együtt koccintanak az italmérésben a görögökkel. Nehezen hiszi el, hogy Szeged nem egy önálló ország. A szerbek bekerültek a városi tanácsba, szavuk van a politikában, és a dalmaták is közel járnak ahhoz, hogy elfogadja őket az idegenekre igen érzékeny magyar. Egy ilyen magyar nő vajúdott mellette, hallotta az üvöltéséből, amely immár negyedóránként ismétlődött, de kisvártatva tízpercesre rövidült a kiáltások közötti szünet. Csak magyar asszony tud ilyen szenvedélyesen káromkodni, ezt szűrte le az elmúlt évek hasonló pillanatai alapján.

Közeledünk, gondolta, miután ujjait a nő hüvelyébe csúsztatta. Rosszul feküdt a baba, de nem idegeskedett miatta, felelevenítette magában a mozdulatokat, amelyekkel a farfekvéses csecsemőt cibálja világra egy gyakorlott bába. Az egyik üveget a nő orrához emelte, az mélyet szippantott belőle, és megnyugodott. Az ötpercenként visszatérő fájdalmak sem tűntek olyan erősnek, mint a korábbiak.

A gyermeket nehezen tudta elválasztani az anya testétől. Kezével kitapogatta a csecsemő vállát, így próbálta kifelé taszigálni a szülőcsatornából. Amikor elkapta apró lábait, erőteljesen húzta, miközben a nő nyomott. Inkább sántuljon meg, mint-hogy bent maradjon, ezt gondolta magában, mondani nem merte, nem egy bunyevácról vagy egy görögről volt szó, hanem egy gazdag magyarról. Így aztán együtt vérezett be a szeme mindkettőjüknek. A magyar nőnek az erőfeszítéstől, a dalmát bábának a hallgatástól.

Miután a gyermek világra jött, Margit elvágta a köldökszínort, és az újszülöttet hassal lefelé az alkarjára fektette, kezével finoman megsuhintotta a hátát. A baba végre felsírt. Ekkor hívták csak be a cselédet, aki a babát az anya mellkasára helyezte. Néhány perc múlva újra a szolgálóhoz került a kisfiú, mert még ki kellett tolnia a méhlepényt.

Margit a placentát egy tálba tette, és finom mozdulatokkal elkezdte kenegetni vele a nő arcát, majd az egész testét. Úgy tartották, hogy ez sokáig fiatallá és termékennyé teszi az anyát. Bár Dugonicsné nem szerette ezt a magyar szokást, alkalmazkodott a körülményekhez, a véres-ragacsos testnedvvel új réteget húzott saját drága vegyszereire. Hamarosan talán szomszédok leszünk, jutott eszébe Margitnak, és amint végzett a szertartással, átadta a cselédnek a méhlepény megmaradt részét, hogy elássák valamelyik gyümölcsfa tövébe. Az ő nagymamája még megsütötte, az örömmünnepen ez volt a fő fogás. Margit néhány éve említette ezt egy fiatal, magyar asszonynak, aki idegesen csak annyit felelt rá: barbárok. Ezután mélyen magába temette a tengerparti szokást. Megnyugodott.

Nyugalma azonban hamar eltűnt. Az asszonyból szivárgott a vér, átitatta a kötést, amellyel körbepólyálta. Vissza kellett bontania. A fiatal anya kérdően nézett rá, átragadt rá gondozójának nyugtalansága. Margit csak annyit mondott, várni kell a vérzés csillapodására, utána újrakötözni. Hangja remegése azonban azt sugallta, ha tovább vérzik, nem lehet mit tenni, Isten kezében van.

Margit elégedetten tért haza. Nem volt biztos benne, hogy csoda történt, és abban sem, hogy megúszta. Bár a vérzés elállt, a nő a hasát fájlalta, és a bábát okolta a

komplikációért, percekig kiabált vele, szidalmazta, sértegette. A pénzt nem volt lehetősége elkérni, ő is úgy látta jobbnak, ha nem tesz róla említést. Talán jobb lett volna, ha mégis elvérzik, erre gondolt, de utána megbánta. Ezt meg kell gyónnia legközelebb. Ilyenek a magyarok, fogalmazta meg magában a tanulságot, mintha elfelejtette volna, hogy néhány órája még ő is azzá szeretett volna válni. Gyorsan kijavította magát. Nem, a magyarok nem ilyenek, mint ez a nő. Bár félnek, de soha nem tennének olyat, mint ez a kétségbeesett anya.

Kitárta a ház ablakait, hogy huzatot csináljon. A levegő nem mozdult, csak a szomszédok beszélgetése szűrődött be a szobába. Nem is beszéd, inkább suttogás volt. Olyasmiről susmorogtak, hogy ha nem jön az eső, akkor a magyarok előveszik őket, a szerbet és a bunyevácot, de talán még a görögöket is, ezért jobb lesz most csendben meghúzódni. A dalmátokról nem esett szó.

A következő napokban Margit rendszeresen látogatta az asszonyt. Az újszülött jól volt, nem sárgult, csak a vállalai kékültek be Margit kezétől. Az anya a hasát fájlalta, és számonkérte a bábát, miért nyomta olyan erővel a csecsemőt, hogy megcsúnyuljon a teste. Még a hátát is erősen megütögette, miközben nyitogatta a szemeit. Dugonicsné nem felelt, nem akarta jobban magára haragítani a nőt. Legszívesebben azt mondta volna, meg kellene köszönnie, hogy él. Hálát kellene adnia azért, hogy fáj a hasa, hogy fájni fog a melle. Hálásnak kellene lennie az eljövendő álmatlan éjszakákért, a közös megpróbáltatásokért. De ő, a dalmát szülők gyermeke, ő, a kereskedő család női tagja ilyen nem beszélhet. Mindig annak van igaza, aki gazdagabb, aki fizet. Még mindig nem merte szóba hozni a pénzt, a tartozást. Mindig annak van igaza, aki előbb itt volt, és a saját hálájára gondolt azért, hogy a város befogadta. A város talán igen, de a nemzet még nem. Ezt is meg fogja gyónni vasárnap.

Rosszul aludt azon a héten, férjével is közölte, hogy nem vállal több szülést. Miklós nehezen vette tudomásul, meglátása szerint egyedül ehhez értett a felesége. Ehhez viszont kiválóan. Éppen érvelt volna, hogy meggyőzze Margitot a folytatás mellett, amikor kopogtak az ajtón. A szigorú dalmát kereskedő nem szerette, ha nyitás előtt zavarják. A kopogás megisméltődött. Mérgeesen ajtót nyitott, a városi tanács két küldöttje egy iratot hozott, amelyben azt állt, hogy Dugonicsné Barak Margitot várják a maleficium vádjával kapcsolatos bizonyítási eljárásra Alsóvárosra a két megjelent küldött kíséretében azonnali indulással. Margitot a sírás kerülgette, de elfojtotta magában. A magyar asszony beváltja ígését, ezt súgták megérzése, de eszébe jutott a szomszédok beszélgetése is. Jól ismerte a maleficium szó jelentését, házi könyvtárukban olvasott róla először egy magyar krónikában. Férje nem értette, miről van szó. Margit csak annyit mondott neki: boszorkánynak tartanak.

Nem akartak ellenkezni, de minden végtagjuk zsibbadni kezdett, válaszolni is alig tudtak a követnek. Margit körbepillantott a konyhán, tekintetével búcsúzott a tárgyaktól. Milyen jó, hogy a gyerekek már elmentek tanulni a plébánoshoz, majd csak délre jönnek haza. Néhány perc alatt összeszedte magát, és miután megszorította férje kezét, mélyen a szemébe nézett, majd a küldöttekkel nekivágott a perzse-

lő porsivatagon át Alsóvárosnak. Dugonics aznap nem nyitott ki, felesége után sietett, a gyerekeknek krétával írt üzenetet az ajtó elé: „anyátok rosszul lett, este jövök haza”.

Tizennyolc ember sorakozott fel a városi tanács előtt, hogy annak tagjai bizonyosságot nyerjenek bűnösségükről. Néhányan ismerték egymást a többségében szerb, bunyevác, görög és cigány asszonyok. Ahogy Margit körbenézett, látta, ő köztük az egyetlen dalmát. Úgy érezte, ő képviseli itt szülőföldjét, neki kell megvédeni a tengerparti nép becsületét. Ismeretlen büszkeség fogta el, eszébe jutottak a dalmát gyerekdalok, amelyeket anyja énekelt neki. A feltámadó szél a partnak lökte a Tisza hullámain.

A tanács elnöke, egy bajuszos, díszmagyarba öltözött férfi ismertette a bűnlajstromot. A bejelentések szerint az itt jelenlévő nők és férfiak a felelősek a Szegedet sújtó szárazságért, mi több, a törökkel szövetségbe, tőlük pénzt kapva tartják vissza az esőt, és titokban összejárva bűnös szertartásokkal kaparintották kezükben a város sorsának irányítását. Margit nem hitte el, hogy ez megtörténhet. Nem hitte, hogy mindez vele történik egy olyan században, amikor már nem igékkel, ráolvasásokkal, hanem szerekkel gyógyítanak. Eddig csak olvasott a boszorkányokról a régi magyar históriákban, amelyekből a nyelvet tanulta. Nem akarta elfogadni, hogy meg akarja ölni az a város, amelynek ő segítette világra gyermekeit.

A bizonyítási eljárás következett. A csónak már várta a vádlottakat a parton. Összekötött kézzel, egyesével lökték őket a vízbe, és Margit ekkor már tudta, mindennek vége. Olvasmányjaiból ismert olyan eseteket, amikor a vízbe kényszerített nők a felszínen maradtak. Ezzel bebizonyosodott, hogy az ördöggel cimborálnak, és egyenes út vezetett a vesztőhelyre. Ha azonnal megfulladtak, akkor elkerülték a kínhalált, és az üdvözülés is nyitva állt előttük. Innen nem lehetett élve kikerülni, és amikor a csónakba lépett, már tudta, hogy mit fog cselekedni.

Tengerparti szülők gyermeke volt. Már csecsemőkorában a tengerben úszott anyjával. Talán, ha akarna, akkor sem tudna elmerülni, a teste ösztönösen a felszínen tartaná. Belelökték a Tiszába. Nem kapkodott levegő után. Hagyta, hogy teste felvegye a folyó ritmusát, lélegzete is ehhez igazodott. Sohasem úszott eddig a Tiszában, ez jutott eszébe, amikor a víz felszínén lebegett. A Tisza nem erre való, a Tisza a város verőere, amely szállítja a sót és fát. A Tisza nem arra való, mint az Adria. A tenger éltet és játszik vele. Ezzel a folyóval ő sohasem merne játszani. Hallójáratái megteltek vízzel. Figyelnie kellett a légzésére, nehogy elsüllyedjen. Lábfejének apró mozdulatait eltakarta ráfonódó alsószoknyája. Együtt hullámozott a folyóval, egy volt ő meg a Tisza.

A folyó vize nem sós, mint a tengeré, jobban meg kell küzdenie vele. Azért nem játszott soha ezzel a folyóval, mert nem érezte a sajátjának, mert eddig idegen volt számára ez az időnként örültté váló víz, amely bekebelezte a várost, és sárral hánymta tele az utcákat. Soha nem sikerült megismernie, mert tartott tőle, rémtörténeteket meséltek róla a szegediek. Őket a férjével az Adria éllette itt is, távol a tengertől.

Onnan kapták a medicinákat, a porokat és folyadékokat, onnan kapták a tudást, amellyel kereskedtek, amellyel könnyebbé tették az itt élők életét.

A kezére erősített kötelet megragadták, behúzták a csónakba. A próbát túlélte, vagyis éppen ezzel bukta el. A partra érve meglepődve látta, hogy a bizonyítási eljárás második lépése még hátra van. Arcát perzselte a Nap, a távolban felhők gyülekeztek. Ez is elkésett néhány nappal, gondolta magában. Talán ha kicsit korábban érkezik, nem szabadulnak el az indulatok. Ekkor nézett először végig a tömegben. A férjét kereste, és remélte, hogy a gyerekei nincsenek itt. Még iskolában kell lenniük, magyar nyelvet és számtant tanulnak az atyától. Nem akarta, hogy egész életükben elkísérje őket ez a látvány. Nem szabad, hogy sorsukba ivódjon ez a tévedés, szíve egyre szaporábban vert. Ezt a hazugságot is meg kell bocsátania az Istennek.

Csak egyetlen ismerőst látott, a magyar asszonyt, akinek néhány napja világra segítette gyermekét. Úgy tűnt, anya és fia is jól vannak. Ez megnyugtatta, az utolsó munkája sikerült. Az asszony is észrevette őt, haragosnak tűnt a tekintete, azt olvasta ki belőle, hogy tessék, itt a fizetséged. Rosszul esett Margitnak, amikor ennyire nem becsülik meg az életet. Pedig milyen közel volt ez az asszony a halálhoz, most talán helyette is neki kell meghalnia, magával viszi az ő fel sem fogott bűneit.

Újra a férjét kereste tekintetével, végre megtalálta. Miklós a városi tanácsot győzködte, heves mozdulatokkal magyarázta igazát, de Dugonicsné már tudta, hogy neki nem lehet igaza. Megsajnálta a férjét, és arra gondolt, mi lesz majd vele, hogyan alakul a sorsa. Már éppen adtak a szavára, sokan hittek benne, felnéztek rá. Még az is elhangzott olykor, hogy a városi tanácsba is bekerülhet. De ezzel talán mindennek vége. Akinek felesége az ördöggel cimborál, annak megpecsételődik a jövője.

Erős szúrást érzett a bal felkarján, újra magára kellett figyelnie. A városi tanács megbízottja túvel sebezte meg a vízpróbán átesett nőket. Közben egy halott öregasszonyt húztak ki a folyóból, ő már megmenekült, gondolta magában. Közben újra megszúrták, immár a nyakát. Érezte, hogy nyakából elkezd szivárogni a vér, a karján sajgott a tű helye. A vizsgáló bizottság köré gyűlt, tanácstalannak látszottak, öszszesúgtak, kisebb vita alakult ki közöttük. Az egyikük azt mondta, nem elég, ha az egyik seb vérzik, a másiknak is kellene. Újra halott asszonyt húztak ki a Tiszából. Őket nem emelték be a csónakba, hanem kivontatták a partra.

A városi tanács ismertette a bizonyítási eljárás végeredményét. Ketten mentesültek a vádak alól, lelkük immár az üdvözülést várja a túlvilágon. Négyen szabadon távozhatnak, ejtik ellenük a vádak, mert bár fennmaradtak a víz tetején, minden sebükből vér serkent, akár a halandóknak. Tizenketten azonban a városi fogdában várják az ítélet végrehajtását, mert mindkét próbán megbuktak.

Margit végignézett sorstársain, a bunyevác, a görög, a szerb és a cigány asszonyon. Arra gondolt, hogy ezeknek a magyaroknak, ezeknek a szegedieknek talán mindegy lett volna az eső, mert a gyávaságon az sem segít. Elég lenne kimondaniuk, hogy azért ölik meg őket, mert idegenek. Félnék tőlük, de félelmük természetével maguk sincsenek tisztában. Talán az elmúlt évszázadok elnyomása bukkan így fel-

színre bennük, és mindent, amit az osztráktól és a töröktől kaptak, most rajtuk verik le. De az is lehet, hogy csak a határokat jelölik ki. Beengedtünk titeket, de soha nem fogtok közénk tartozni, talán ezt szeretnék üzeni, gondolta Margit másnap, a vesztőhely felé vezető úton.

Az út szélén férjét fedezte fel egy üvegcsével a kezében. Amikor közelebb ért, odalépett feleségéhez. Ugyanaz a fiola volt nála, amellyel Margit a magyar nő fájdalmait enyhítette. Férjének annyit sikerült elérnie a tanácsnál, hogy feleségét vízzel kínálhatja az utolsó állomás előtt. Margit megnyugodott, amikor látta, hogy gyerekei nincsenek a közelben. Megitta a nyugtatót, és eszébe jutott Jézus utolsó útja. Amikor Cirenei Simon átveszi tőle a keresztet. Mostantól férje egy ilyen hatalmas keresztet fog cipelni haláláig, majd unokáinak, dédunokáinak is átadja ezt a terhet. Nem szóltak, megölelték egymást, elbúcsúztak.

Órákig hagyták a máglyán égni a testeket. A legtovább Margit maradt eszméleténél, a nyugtató így hosszabbította meg életét. A többiekén kívül hallotta saját kiáltásait is. Mindegyik olyan volt, mint megannyi fájdalmas szülés, olyan, amelyekbe a legtöbbször belehalnak az anyák. Lassan elkezdte mormolni a szöveget. Gyónom a mindenható Istennek, és nektek testvéreim, hogy sokszor és sokat vétkeztem gondolattal, szóval, cselekedettel és mulasztással. Itt megállt egy pillanatra, mert nem hitte, hogy ezek a magyarok, ezek a szegediek a testvérei. Nincs megbocsátás, ismételte magában. Nincs megbocsátás, ezzel a gondolattal halt meg.

Száznegyvennyolc évvel később a szűnni nem akaró nyári kánikulában Szeged első köztéri szobrának alapjait öntötték ki a Búza téren. A városi tanácsban nem volt vita arról, ki kerüljön a talapzatra, elsőprő többséggel nyert a Dugonics András piarista szerzetes mellett érvelő javaslat. Lehet-e nála magyarabb és szegedibb figurát mondani, kérdezte a felszólaló városatya, a többiek hallgatásukkal jelezték, hogy egyetértenek vele, nem lehet. Amint felállították a szobrot a kócos fejű, tudós képű, magyaros öltözetű figurával, a másnap megjelenő lapok már Dugonics séntányként emlegették a teret, amely porzott a szegediek lába alatt a szűnni nem akaró szárazságtól. A búzapiacra igyekvők lábnyomát eltakarta az utánuk keletkező porfelhő, és vele együtt belepte az elmúlt évszázadot is, amely a távoli szemlélőnek úgy tűnhetett, mintha csak egy mesésen összekuszált oldal lenne a magyar krónikában.

JESÚS MONCADA¹

Álmélkodó koponyák²

ELŐSZÓ

„Itt, titkár úr, az egyetlen hihető és elérhető örökkévalóság a hétköznapi élet.”

Crònides Valldabó, békebíró

Ha egy jó képességű idegen feltétel nélkül elfogadta, hogy a régi Mequinensa minimum a világegyetem legjobb helye, azonnal otthon is érezhette magát a városkában. De ezt nem volt olyan egyszerű elfogadni, még akkor sem, ha végül is hit kérdése az egész. A megrögzött lokálpatriótákon kívül mindenki elismert (nyilván morgolódva) egy aggasztó tény: az újonnan érkező számára a város első látásra nem tűnt vendégszeretőnek, hogy ne nevezem mindjárt, köntörfalazás nélkül, egyenesen el-lenségesnek. Ez utóbbi jelző azt sugallhatja, hogy túl élesen fogalmazok, de esetemben még mindig enyhe kifejezésnek számít. Sosem felejttem el azt a rémületet, amely hatalmába kerített, mikor a világ e szegletébe betettem a lábam. Egy hajszálon múlt, hogy villámgyorsan el nem menekültem.

Elismerem, hogy egy pillanatnyi elmezavar következtében hibát követtem el. A mequinensaiak ezt nagyvonalúan soha nem hányták a szememre. Minden bizonnyal megértették, hogy lelkiállapotom a legkevésbé sem volt megfelelő ahhoz, hogy az ismeretlen, fekete várossal való első találkozás az előre elképzelt reakciót váltsa ki bennem, vagyis hogy láttára kirobbanó, mindent elsöprő, őrült, vak szenvedély kerít-sen hatalmába. Egy szemvillanásnyi idő alatt megrázó események egész sorát szenvedtem el, s ezt ők nagyon is jól tudták. Azon a szeptember elsején, 1950 valahányban délben, egy huszonnégy éves, normálisnak mondható barcelonai ifjú voltam, ez a fogalom azonban szigorú megszorításokkal értendő egy olyan katonai diktatúra idején,

¹ *Jesús Moncada* (1941–2006) a kortárs katalán irodalom egyik legjelentősebb szerzője. Irodalmi univerzuma, minden regényének és novellájának főszereplője és helyszíne a szülővárosa, Mequinensa. Ezt a Római Birodalom térképén már szereplő várost az Ebro és a Segre összefolyásánál, Aragónia és Katalónia határán a francói diktatúra erőltetett ütemű iparosítása tüntette el sok más településsel együtt a vízierőmű-építés lázában. A régi Mequinensa romjai ma egy víztároló fenekén találhatóak, a régi mequinensaiak pedig a Moncada-művek lapjain élnek tovább. A jelen számunkban közreadott novella a szerző harmadik novelláskötetének, az *Álmélkodó koponyák* című novellafüzetének a prologusa, mely kiváló bevezetőt ad ebbe a mediterrán életigenléssel, bölcsességgel és önironikus humorral megrajzolt mikrokozmoszba, amelyet Jesús Moncada írt fel a katalán irodalom térképére. Magyarul megjelent Jesús Moncada: *A folyók városa* (regény), *Balkézről jött történetek* (elbeszélések).

² Részlet a *Calaveres atònites* c. novelláskötetből, Edicions 62, Barcelona, 2008.

amely a polgárháború óta az országot sanyargatta. Épphogy kiakasztottam újdonsült jogászdiplomámat az ebédlő falára a szüleim házassági fényképe mellé – egy szerény villanyszerelő frige egy rövidáru-kereskedés eladójával –, és máris készen álltam rá, hogy elfoglaljam a bírósági titkár posztját egy helységben, amelyről mindössze annyit tudtam, amennyit egy nem túl beszédes térkép árult el róla. A leginkább semmitmondónak titulálható egyezményes jel, egy kicsi, sötét karika a Segre és az Ebró összefolyásánál, mindazonáltal azt sugallta, hogy békés élet, nyugalmas vagy akár derűsnek is nevezhető munka vár rám, mely ideális ahhoz, hogy felkészüljek az igazságszolgáltatás gépezetében való elhelyezkedéshez szükséges alkalmassági vizsgámra. Tíz órával később már egy összezavarodott, szerencsétlen flótás voltam, aki kétségbeesetten igyekezett megfogalmazni egy szokatlan ügy bírósági aktáját egy teremben, ahol az általam addig elképzelt békebíró alakjától lehető legtávolabb eső személy elnökölt, akit ráadásul Crónidesnek hívtak, és ez legalább olyan meglepő volt, mint az összes többi dolog. Egy különös utazáshoz éppen illő adalék.

Egy dőcögő, kormos vonattal jutottam el Barcelonából Lleidába. Mikor a vulkánfíber bőrönd és én a peronra léptünk egy állomáson, mely nem volt se piszkosabb, se szomorúbb, se hámlottabb vakolatú, mint bármely másik, de jobb se volt náluk, még a fővárosi ifjú lekicsinylő tekintetével szemléltem a világot. Nem tudtam, hogy a rám jellemző barcelonai közöny percei meg vannak számlálva: már csak addig tart velem, míg eljutok a buszpályaudvarig.

Elképedve figyeltem a batyukkal, bőröndökkel, kis-, nagy- és ruháskosarakkal, valamint demizsonokkal felszerelkezett hordárok, ügynökök és utasok eme rendetlen zúrzavarát. Megvettem a Mequinensába szóló jegyet az ósdi állomásépület egyik jegypénztárában, ahol eldugult latrinák semmivel össze nem téveszthető bűze terjengett, jelezvén a lefolyók krónikus problémáját, amiről későbbi utazásaim során újra meg újra meggyőződhettem.

Megfogtam ujjam hegyével a rózsaszín papiros szélét, ahol nem csöpögött a nyáltól, ugyanis a jegypénztáros a jegynek a tömbből való kitépéséhez az előzetes mutatóujj-megnyalás fejlett technikáját alkalmazta, és elindultam megkeresni az idejüket rég kiszolgált tragacsok között azt, amelyik majd eljuttat úticélomig.

– Hatkor megy, de ne bízza magát az állomás órájára – figyelmeztetett a jegypénztáros, aki már messziről felismerte a tétován sodródó idegeneket –, úgy jár, ahogy neki tetszik, mióta Francóék 1938-ban bemasíroztak Lleidába, és beállították.

A keresés művelete teljesen csődöt mondott: azoknak a járműveknek a tábláján, amelyek körül csomaghegyek és postai küldemények zsákjai között nyüzsgött a tömeg, nem találtam a Mequinensa feliratot. Fennállt a veszély, hogy gyalogosan kell odaérnem, így hát önérzetességemet félretéve kérdezősködésbe fogtam.

Egy szívélyes és türelmes hordár, akiről, bevallom, akkor azt gondoltam, hogy az elviselhetetlenségig önhitt, felvilágosított, hogy a Mequinensába induló járatra nem lehet kiírni a város nevét, egy, a vonalak kiosztása körül támadt bürokratikus bizonytalanság miatt. Nekem tehát a Lleida-Fraga feliratot kellett keresnem. Na már-

most, ezen eligazítás nyomán, „Jól nézd meg magadnak, öcskös – figyelmeztetett a szája bal sarkában lógó cigarettából történő két szippantás között –, különben elkeveredsz”, két teljesen ugyanolyan járművet találtam, ugyanolyan márka, ugyanaz a modell, és ugyanaz az üzemeltető cég. Az egyik azon az útirányon haladt, amit a tábla jelzett; a másik a felirat ellenére, a mequinensai járat.

Hát ennek se füle se farka, abszurd, sőt mi több, egyenesen botrányos. Fellázadt bennem a valósággal mindennemű kapcsolatot nélkülöző, szöveggyűjteményekből táplálkozó jogi érzék. Először is kijelentettem, hogy ügyvéd vagyok, majd kinyilvánítottam, hogy e minőségemben megrökönyödéssel figyelem az efféle szabálytalan, és kétségtelenül büntetendő gyakorlatot. A taligára támaszkodó lleidai, miután meghallgatta a filippika bevezetőjét, szánakozó mozdulatot tett, mely nyilván a bosszankodását is kifejezte, s mindössze egyetlen kérdést vetett oda nekem:

– Itt akarod megváltani a világot, öcskös, mert akkor lekésed a buszt, vagy ráér kicsit később is, ha már megérkeztél Mequinensába?

A jogtudomány habtsizta felhői közti rövid tartózkodást és a megalázó kényszerleszállást követően újra a földön jártam, és beadtam a derekam: De hát hogy lehet megkülönböztetni egyik járművet a másiktól?

– A hétszentségét neki, hát arról, hogyan beszél a sofőr, a kalauz meg az utasok. A mequinensaiak nem úgy beszélnek ahogy a lleidaiak, és a lleidaiak is máshogy, mint a serösiak, mindegyiknek más a nyelvjárása.

A válasz végleg elbizonytalanított. Hogyan tudnék én ebből az ordítózásból bármit is kihámozni, hiszen az én, világban keveset vagy mondhatni egyáltalán nem forgolódtott barcelonai fülem számára az egész szinte érthetetlennek tűnt? Ilyen mértékű nyelvi járatlanság még a hordár szívét is meglágyította.

– Na, gyere utánam, mester, mert itt ragadsz ma éjszakára Lleidában. Vezetőműl szegődött az útvesztőben. Amikor megtaláltuk az egyik mellékutcában parkoló járgányt, az emberem, mielőtt otthagyt volna, előbb hangosan figyelmeztette a busz hátulján levő létráról a tetőcsomagtartóra dobozokat, zsákokat és kosarakat pakoló kalauzt:

– Figyelj oda rá, bánj vele tisztelettel, mert ez egy barcelonai ügyvéd!

Lehetetlen volt nem észrevennem a megjegyzéshez tartozó ironikus grimaszt, amitől fülig vörösödtem.

– Adja ide a bőrdíjait, tudós uram – szólított meg a kalauz a hordár kedvében járva –, és kapaszkodjon fel a hintóba, mert mindjárt a lovak közé csapunk. Remélem, nem ijed meg a sebességtől, mert ez úgy megy, mint a golyó.

Az első utasítást minden gond nélkül végrehajtottam. Szerény csomagom akadálytalanul odaért a kalauz kezébe, majd elfoglalta helyét egy tyúkketrec, és egy sózott tőkehallal teli batyu között. Ám beverekedni magamat a jármű belsejébe első osztályú hadiéremre méltó hőstettnek bizonyult. Egy tűt se lehetett leejteni, a folyosón egymásba préselődtek az utasok, akiknek nem jutott hely. Igazából megrekedtem a hátsó ajtótól nem messze egy talpig gyászba öltözött, természetes paraszt-

asszony és egy pótszék támlája között. Amikor befejeződött a málha berakodása, elég nagy késéssel végre elindultunk. A lármás és hirtelen meglódulás még inkább hozzám nyomta a parasztasszonyt. Hála a sarkig tárt ablakokból érkező levegőnek, sikerült megmenekülnöm a fulladásos haláltól.

A busz maga volt a megfellebbezhetetlen rendelkezések mintakollekciója, feliratok hirdették többek között azt, hogy: tilos a vezető figyelmét elvonni, tilos dohányozni, tilos káromkodni, és kihajolni az ablakon... Mindazonáltal az utasok vígan tereferáltak a sofőrrel, dohányoztak, kidugták a fejüket a friss levegőre, és jólesően káromkodtak. A beszélgetésekben, melyeket egymástól néha meglehetősen nagy távolságra elhelyezkedő emberek folytattak, keveredtek a futballmeccsekről, az orvosi vizsgálatokról, az elhalálózásokról, a betakarított termésről s a különféle családi szerencsétlenségekről és viszontagságokról szóló hírek. Mindeközben én némán gyötrődtem.

Rendezett, sőt mondhatni ápoltsó külső – gondosan vasalt sötét öltöny, pomádéval lesímított haj, keményítő által szoborszerűre merevített ingnyak, zsebpendő a zakó felső zsebében és nyakkendő – , mellyel szegény édesanyám feltételezése szerint egy bírósági titkárnak illett rendelkeznie, még ha csak ideiglenes megbízatásról van is szó, mint az én esetemben, valószínűleg már elég hervatagnak tűnt a vonatút után. Útitársam kemény és terebélyes melleinek brutális nyomása gondoskodott róla, hogy megmaradt eleganciámat is tönkretegy. Úgy tűnt azonban, hogy az asszony erről a legkevésbé sem vesz tudomást. Kiabálva társalgott a jármű másik végébe préselődött ismerősével. Oly lelkesítőleg hatott rá a téma: a különböző családi betegségek felsorolása – persze mind súlyos és rettenetes, ezeknek aprólékos ismertetése a végül elkerülhetetlenül bekövetkező halállal együtt –, hogy képtelen volt észrevenni, milyen kevésen, talán éppen csak percekkel múlt, hogy a sűrű elhalálózási lista végére nem kellett odabiggyesztenie az én agyonnyomás és légzésgeltetés következtében beállt halálokat is.

A helyzet még megalázóbb lett azáltal, hogy felkeltette egy elegáns külsejű, az utolsó előtti sorban ülő idős hölgy figyelmét. A hölgy élénk tekintete szinte szemtelen kíváncsisággal fürkészte helyzetemet. Úgy látszott, akkor szórakozik a legjobban, amikor a fékezések következtében szomszédom vonatütközőre emlékeztető keblei belapították a mellkasomat, amitől a tüdőmben nem maradt egy cseppnyi levegő sem, és kénytelen voltam tátogni, mint egy partra vetett hal. A helyzet csak bonyolultabbá vált, amikor kiértünk Lleidából, és becsatlakoztunk a műút körmeneti tempóban zajló forgalmába, melynek a legcsekélyebb köze sem volt a kalauz által előrebocsátott szuperszonikus sebességhez.

Aztán a sofőr dörgő kiáltása: „Guggoljanak le!” véget vetett a ricsajnak. A szomszédomat e felszólítás épp egy anyai nagybácsi haláltusája közben érte, „Hát igen, ilyen az élet”, és kénytelen volt elhalasztani a halál beálltát. Azt még ma, ennyi idő múlva se nagyon értem, hogy a jármű belsejében összezsúfolódott emberi magma miképpen találta meg a módját, hogy a térdeket behajlítsa, ami elengedhetetlen, ha

valaki végre akar hajtani egy ilyen nem mindennapi parancsot. De megtették. Hirtelen úgy tűnt, mintha gyászba öltözött szomszédomat elnyelte volna a föld: tejmirigyei szoros nyomulással végigcsúsztak a mellkasomtól a köldökömig. Mivel az utastöbbség általában ismétlődő jelenség lehetett, felötlött bennem, hogy talán a busztársaságok végeztetnek sofőrök által irányított tornagyakorlatokat az utazóközönnyel, elkerülendő, hogy az utazás során a népek lába meggémberedjen. Vagy netán a vidéki hatóságok megszervezték a teljes odaadással magukat a testkultúrának szentelő polgárok hatalmas, spontán örömkítörését, olyan polgárokét, akik eme egészséges és tiszta tevékenységet végzik, ahelyett, hogy zavaros és baljós politikai szenvedélyek emésztenék fel energiáikat. Ez valószínűleg az előzetes felkészülés egy szakasza. Az uralkodó rendszer szerint a társadalmi jólét elmaradhatatlan nyitánya az energikus „Karlendítés, fel!” Ám ahelyett, hogy második utasításként a sofőr valami olyasmit mondott volna, hogy „Törzshajlítás”, az ősz hajú hölgy hangja ütötte meg a fületem:

– Mit álldogál ott fiatalember, mint egy madárijesztő? Nem hallotta, hogy mit mondtak?

A madárijesztő egyértelműen én voltam. Zavarba jöttem, és leereszkedtem. Ez irányú mozgásom feltételezte, hogy a gyászba öltözött asszony és én újrendezzük a lábak, emlők, karok, orrok, bokák és combok koordinátáit. Mikor épp arról tárgyaltunk, hogyan illeszkedjen be a jobb könyököm az ő testi jelenléte által kitöltött zónába, egy újabb kiáltás, „Na, most már felállhatnak!”, véget vetett a furcsa helyzetnek. Az utasítást csak nagy nehezen tudtuk végrehajtani. A parasztasszony anyai nagybátyja folytatta a haláltusát, majd rövid úton visszaadta lelkét teremtményének, s az egész nem tartott tovább egy kilométernél.

Az eset eléggé megdöbbenett, de nem mertem kérdezősködni, nehogy ismét bakot löjsek. Méltóságom mint jogi személy már így is eléggé csorbát szenvedett. Az idős hölgy hangja a folyosó túlsó végéről feloldotta zavaromat: „Hallgasson ide fiatalember, ne higgye, hogy elment a józan eszünk!” Elmagyarázta, hogy a különös manőver valójában a tartomány közlekedésrendészeti hierarchiájának csúcán váratlan hirtelenséggel bekövetkezett váltásnak köszönhető. Az új vérszopók, akik még a hivataluktól megfosztott elődeiknél is pénzéhesebbek voltak, egetverő összeget követeltek az autóbuszvonalak üzemeltetőitől cserébe azért, hogy továbbra is szemet hunyjanak a közlekedési szabályzat valóságos vagy vélt megsértése fölött.

A lelkiismeret-furdalástól gyötört vállalkozók úgy találták, hogy túlságosan megemelkedett a kenőpénz összege, és nem voltak hajlandók tejelni. Igyekeztek kisírni legalább a rablás mértékének csökkentését, szegény, ágrólszakadt szerencsétlennek tüntetve fel magukat. Mi a szándéka ennek a tolvaj bandának? Koldusbotra akar juttatni bennünket? Hirtelen vallásossá váltak, és egy a katedrálisban megtartott misén kérték ügyük számára a Jóisten pártfogását. Úgy tűnt azonban, hogy a legméltóságosabb úr, a Franco tábornok diktatúrája által az egyházi hierarchia élére kinevezett, hivatalos kezes, nem hallgatta meg kérésüket. Az ég hallgatása épp el-

lenkező reakciót váltott ki, még magasabbra tornázta a közlekedésrendészet vészívóinak követeléseit. Néhány napja már motoros közegek ellenőrizték a szabályok betartását, és osztogatták a büntetéseket, ha kellett, ha nem, azért, hogy ráncba szedjék az ellenszegülőket. Mivel a leggyakoribb szabálysértésnek a túlzott utasszám bizonyult, ezért amikor a sofőrök meglátták az út mentén szolgálatot teljesítő rendőrt, figyelmeztették az állva utazókat, hogy guggoljanak le, mint a kotlósok.

– A kotlós, fiatalember – tette hozzá a hölgy, aki nyilvánvalóan kételkedett benne, hogy háziszárnyasok dolgában rendelkezem-e egyáltalán valami ismerettel –, egy olyan tyúk, amelyik a tojásain ül, hogy kiköltse őket.

Az alcarrasi megállóban jó páran leszálltak. Ahhoz azonban nem elegendően, hogy leülhessünk mindannyian, akik állva utaztunk. Kicsit később újra le kellett guggolnunk. Fraga után, ahol a parasztság bűcsút vett tőlem, miután még két nagynénit – mindkettőt apai ágról – odabiggyesztett az elhalálozási lista végére, le-tértünk a főútról. A tragacs rázkódása felerősödött. Az út két oldalán fasor vezetett, a fák ágai – „Eperfák, fiatalember” – boltívben hajlottak össze a fejünk felett egészen Torrent de Cincáig. Ott a busz szinte teljesen kiürült, s kedvünkre elhelyezkedhettünk. Az ósdi járgány folytatta útját. Úgy tíz-húsz kilométerre lehattunk Mequinen-sától. Besötétedett. Rettenő fáradtság ereszkedett rám, végre elpihentem, és lehunytam a szemem.

A robaj és az ütközés következtében nekivágódtam az előttem levő ülésnek. Feltételezem, hogy sikítottam. A sötétség közepette, pár pillanatra azt se tudtam, hol vagyok, és elfogott a rémület, de aztán sikerült visszaemlékezniem rá, hogy Mallol Fontcaldának hívnak, egy Mequinen-sába tartó autóbusszon ülök, és minden jel arra mutat, hogy ismeretlen okból kifolyólag nekiestem az előttem levő szék háttámlájának. „Nem esett baja, fiatalember? Kérdezte az ősz hajú, idős hölgy, majd szolgálatkészen informált az eseményekről: a busz durrdefektet kapott, mikor lehajtott az országútnak nevezett kövesútról, és nekiment egy olivaültetvény partfalának, de mindezt komolyabb következmények nélkül megúsztuk. Az ülések közt állva aggodalmasan vizsgálgattam magam. Bár csöppet sem voltam benne biztos, de azt válszoltam neki, hogy nem törött el semmim.

Közben lefékezett mellettünk egy teherautó. A ponyva alól egy csapat fekete alak ugrott a földre.

– Ne ijedjen meg – világosított fel védelmező tündérem, látván rémületbe torzult vonásaimat –, ezek bányászok, a homo sapiens lignitporral álcázott példányai. Most van vége a műszaknak, mennek vissza a városba. Segítenek kihúzni bennünket a csávából.

A kalauz úgy vélte, hogy a szereléssel nem lesz kész egyhamar, ezért inkább át-szállítottak bennünket a teherautóba. Az ennek ellenére engem továbbra is nyugtalanító barbárok gyöngédséggel átítatott, tisztelettudó szavak kíséretében, „Vigyá-zon Penelope, ne koszolja össze magát”, elhelyezték az idős hölgyet a teherautó ve-zetőfülkéjében. Nekünk, többieknek a ponyva alá kellett felkapaszkodnunk. Csak a

bányászok arcát megvilágító cigaretták parazsa tette lehetővé, hogy valamelyest megállapíthassam, kik vesznek körül, de azt éreztem, hogy ők könnyörtelenül végigvizslatnak engem.

Utcai lámpák sárgás fénye ködlött fel a sötétben. A motor zaját majdnem elnyomta egy egyre erősödő, fülsiketítő zúgás. Egy bányász, bizonyára megérezvén, hogy ez engem mennyire nyugtalanít, magára vállalta az oktató szerepét, melyet először a lleidai hordár töltött be, majd a buszon utazó idős hölgy, akinek most már legalább tudtam a nevét.

– Ez az Ebró zúgása – mondta, hogy megnyugtasson. Már egy pár napja árad, reméljük, hogy a Segre nem teszi hozzá a magáét, mert akkor tökig leszünk a vízben.

Nyeltem egyet. Életemben sem képzeltem, hogy egy folyó úgy tud bömbölni, mint egy vadállat, és legszívesebben gondolni sem gondoltam arra, hogy mi történhet, ha a másik folyó is úgy dönt, hogy elkezd hülyéskedni, amitől az útitársam tartott. Akkoriban az úszótudományom őszintén szólva elég kezdetleges szinten állt, vízi hőstetteim sora mindössze odáig terjedt, hogy a barcelonetai strandon fröcskölődtem a parthoz a lehető legközelebb.

A teherautó egy elég meredek utcán haladt. Abban a sötétségben a folyó robaja már nagyon rémisztően hatott. Végül a sofőr lefékezett egy árkádokkal határolt téren.

– A barcelonai ifiúrnak itt kell leszállni – kiáltotta valaki –, segítsetek neki!

Egy pillanat alatt a földön találtam magam. A vezetőfülke ablakán Penélope asszony nézett ki, és rámutatott az egyik épületre.

– Itt van a városháza meg a békebíróság. Fésülködjön meg, porolja le egy kicsit a ruháját, és igazítsa meg a nyakkendőjét! Ja, és mondja meg Crònidesnek, hogy ma hozzám jön vacsorázni. Jöjjön el maga is. Kimerültnek látom, s ez egy csöppet sem meglepő. A vacsoránál majd röviden ismertetem, milyen örültek ketrecébe került. Jól ismerem, nyolcvan éve, hogy megszülettem ebben a városban, s szolgálhatok néhány ingyenes jó tanáccsal, hogy ne legyen ilyen elveszett. Legyenek pontosak!

– Asszonyom, ki az a Crònides – ámulatomban mindössze ezt a kérdést sikerült kinyögnöm.

– A bíró, az unokaöcsém. Majd meglátja, eléggé hasonlítunk. Ja, és még egy dolog, fiatalember! Szereti a zöldséragut?

A teherautó már indított, s a hölgy még közölte velem, hogy ne aggódjam a bőrrönd miatt. Megbízta a kalauzt, hogy vitesse el nekem a Vén Vaddisznóhoz címzett fogadóba.

A Városháza kapujában egy törvényszolga fogadott szertartásosnak nem mondható szavakkal:

– Mi történt magával, jóember? Igyekezzen, nyakig vagyunk a munkában, már alig vártuk, hogy ideérjen.

Feltaszígt a lépcsőn. Egy hatalmas terem sarkában a tisztviselő bekopogott egy ajtón, majd választ se várva benyitott.

– Na, megérkezett, bíró úr – kiáltotta a törvényszolga, miközben engem odavezetett egy papírhalomokkal borított asztalhoz. A személy, aki alig látszott ki az iratkötegek mögül, s aki vonásaiban valóban emlékeztetett a buszon utazó idősebb hölgyre, szívvelyesen üdvözölt:

– Isten hozta, bírósági titkár úr, remélem kényelmesen utazott, bár a külseje nem erre vall. Beugrott egy kis gyakorlatra valamelyik bányába, hogy szokja az új környezetet? Na, majd később elmeséli. Most lássunk neki a munkának! Foglaljon helyet, és jegyezze le a tanúvallomásokat!

Ezzel rámutatott egy írógépre, amely öregebb volt, mint az országút. Épp elhelyezkedtem egy, az első sor padjában ülő, sötét szemüveget viselő férfi, vak, amint azt rögtön megállapítottam, és egy nő előtt, akinek az arcát sebhelyek borították, és a fél lába be volt gipszelve, mikor egy hófehér kutya (a vacsora alatt megtudtam, hogy Brikett névre hallgat, nagy zenekedvelő, Verdi-rajongó, és örülten szereti a fagyaltokat, kivéve a ribizliset) kimászott a bírói asztal alól, és odajött hozzám, hogy megszaglássza a cipőmet és a nadrágszáramat. Fejét a térdemre fektetve állt előttem, s úgy nézett rám, mint aki valamire vár.

– Maga tetszik neki. Jó jel – világosított fel a bíró, most arra vár, hogy vakargassa meg a füle tövét. – Folytassuk! Törvényszolga, kérem küldje be a következő tanút!

Azt gondoltam, ó szent jóhiszeműség, hogy ez a nap már nem tartogathat számomra többet. Egy kutya füle tövét vakargatni, a váratlan fordulatoknak az a maximális dózisa volt, amit egy bírósági titkár adott időszakaszban képes megemészteni anélkül, hogy elmenne a józan esze. Tévedtem, és nem bánom, hogy így volt. Későbbi hosszú és eseménydús bírói karrierem során gyakran ébresztettem irigységet a kollégáimban, amikor elmeséltem nekik azt a kiváltságos helyzetet, melyben részem volt, amikor jelen lehettem egy olyan tanú-beidézéskor, amire a világ joggyakorlatában még nem volt precedens. Tátva marad a szájuk, mint nekem, amikor odaérek a történetben, hogy Crònides bíró utasításához híven a törvényszolga kilépett az előcsarnokba, és hangos kiáltással szólította fel Jézus Szent Szívét a bíróság előtti megjelenésre.

Nem áll szándékomban gonoszul elrontani az olvasók örömét. Az esetet szépen sorjában mesélem el, méghozzá az e könyvben összegyűjtött történetek közül az elsőben. Egyelőre csak annyit árulok el, hogy szerencsére sikerült úrrá lennem azon a késztetésen, hogy felálljak a székről, és hanyatt-homlok elmeneküljek. Egy perccel később már a világ minden kincséért sem mozdultam volna. Ítélethirdetés után, miközben Penélope asszonnyal vacsoráztunk, a látszólag oly mogorva város egészen a szívemhez nőtt. Életem legmegrázóbb élményei közé tartozik, amikor három évvel később el kellett hagynom.

Sok éve már, hogy a régi Mequinensa elenyészett, s vele együtt tűntek el a barátaim is. A szomorú hírek néha sorozatban érkeztek, mintha a halálnak, Crònides bíró szavaival élve „a nagy szemétségnek”, sürgős lett volna, hogy elvégezze a munkát. Brikett volt az első, aki elment. Már nagyon öregem, igazi Verdi-rajongóhoz mél-

tón, az Otellót hallgatta egy régi gramfonon a gazdája ölében, amikor is kimúlt egy őszi estén. A bírónak mindig hiányzott. Őt Penelope néni követte a sorban, aki kilencvenévesen halt meg, és sose tudta meg, hogy – bár a Mequinensába érkezésem estéjén elköltött vacsoráról dicsőhimnuszokat zengtem, ami azzal járt, hogy gyakran kellett ennem belőle, mikor is ő a következő szavakkal invitált „A kedvenc ételét készítettem, titkár úr!” – a zöldséragut ki nem állhatom. Egy évvel ez után, egy influenzajárvány megtizedelte a még élő barátaimat. A bírót infarktus terítette le a méz-nagykereskedők családi boltjának íróasztalánál az Özvegyek Rakpartján. Az ő temetésére még el tudtam menni, mint ahogy ott voltam Penelope nénién is.

Az volt az utolsó alkalom, hogy betettem a lábam Mequinensába. Egyrészt szakmai ténykedésem akadályozott benne, hogy újra ellátogassak oda, de be kell vallonnom azt is, hogy elszomorított a szükségszerűen fájdalmas utazás gondolata.

Arnaud de Rodának, a bíró utolsó barátjának haláláról egy Jesús Moncada regény, a *Megrázó emlékezet* epilógusából szereztem tudomást. A mequinensai szerző, aki Barcelonában él, annak is ugyanabban a kerületében, mint én, Graciában, elküldte nekem a könyvet egy levél kíséretében, melyben interjút kért tőlem: történeteket gyűjtött Crònides bíróról, és szerette volna összevetni őket az én emlékeimmel.

Egy kávéházba beszéltek meg a találkozót. Mikor én eljöttem Mequinensából, ő tizenöt éves legényke volt, s én persze nem emlékeztem rá. Az egyszeri megbeszélésből induló találkozókból beszélgetések sorozata kerekedett. Letisztáztuk az elbeszélések vázlatait. Édes-keserű tapasztalat: derűs és mélabús, s egy leheletnyit kétségbeejtő. Végső soron egy-két apróságtól és a bíró egyetlen levelétől eltekintve, melyet az író elkért tőlem, hogy epilógus gyanánt beilleszthesse a könyvbe, alig tudtam hozzátenni valamit a témához. Azok a részletek, amelyekről azt hittem, hogy csak én tudok, a „titkár úr”, ahogy a városka lakói kedvesen és tisztelettudóan, s némi iróniával vegyesen szólítottak, már mind ott voltak leírva szóról szóra ugyanúgy. Várható volt, de egyszersmind félelmetes is.

Amikor Moncada egy előszó szükségességét említette, egyetértettem vele. Igen, be kell vezetni az olvasót abba a maitól annyira különböző világba. A legjobb talán az volna, sugallta a szakállas mequinensai, ha egy szeptemberi alkonyatkor a városba érkező, fiatal bírósági titkár viszontagságain keresztül fedezhetné fel az olvasó...

Nyilvánvaló, hogy hagytam magam meggyőzni, s megírtam az előszót, melyet most Crònides bíró sírfeliratával zárok. Lévén az Odüsszeia szorgalmas olvasója – ezt a kedvtelést velem is megszerettette –, azokat a vigasztalan szavakat akarta a sírjára vésetni, melyeket Akhilleusz mond Odüsszeüsznak, amikor a Holtak Birodalmában találkoznak: „Csak ne dicsérd a halált nékem soha...”³ Szerencsére a márványlap túldolalán csak a tehetetlen test fekszik. Máskülönben az elmúlás a legkegyetlenebb kín lett volna egy olyan embernek, mint ő, aki oly szenvedélyesen szerette az életet. Sosem felejttem el, hogy a Mequinensába való diadalmas megérkezé-

³ Devecseri Gábor fordítása

sem másnapján, mikor épp azon igyekeztem, hogy rendbe hozzam egy kissé az irodát, és utolérjem magam a munkában, az ablaknak támaszkodó bíró rám szólt: „Ne dolgozzon annyit, titkár úr, hagyja a papirosokat, és jöjjön ide az ablakba. Odanézen, látja, milyen szép az a leányzó, aki most megy át a téren? Vegye észre a dolgokat, higgye el, olyan hamar véget ér minden. Csak egy szempillantás, és bizonytalan embriókból egykettőre álmélkodó koponyákká leszünk.

Fordította: NEMES KRISZTINA

FILMSZEREP: MÉSZÖLY (fekete filctoll, A/4 papír, 2018)

ESZTERÓ ISTVÁN

Robotok futballmeccse

Robotok meccse, ez a jövő sláger,
beléjük táplálják nemzeti zászlók
színeképét és a szülőföldről pár szót,
mit gúzsba köt száz nemzetközi kábel,

s lám, lábról lábra pár passz sikerül,
esélye sincsen humán ellenfélnek,
kiben huzalok szikrázva nem égnek,
míg valamely akkuja lemerül,

s tizenegyesre áhítózza dűlne
kapu előtt pár méterrel műfüre,
hová lámpát villogtatva nyargal

videobíró vörös fémszálhaggal,
s lelátóról robottömeg áváz
monoton Internacionálét.

FELLINGER KÁROLY

Hőség

Zsófia csaknem nyolcvanéves,
a cukor ráment a szemére,
eladta a lakását, a kisebbik
lányához költözött, az idősebb
lányánál a volt férje lakik,
Zsófia a pincében lett elszállásolva,
csak ünnepnapokon mehetett
fel a lakásba,
bár a lánya kislányát ő nevelte egykor,
aztán összevitatkozott a vejével, és
az lett a történet vége, hogy
öregotthonban találta magát,
ahonnét a féltestvére vette magához,
közös volt az édesanyjuk,
Ilona egyedül élt, gyerek és férj nélkül,
s mikor Zsófia lábán egy ronda seb keletkezett,
bevitték a városi kórházba, abba a városba,
ahol a lányai laknak, hosszú ápolás után végre
nem kellett amputálni a lábát, Zsófia
visszakerült a tizenkét évvel
fiatalabb lánytestvéréhez, akinek
hetente kellett őt felülvizsgálatra hordani,
fájdalmi voltak, testvére egy óvatlan pillanatban
elpanaszolta ezt Zsófia lányainak, azok meg
magukból kikelve üvöltötték, elég a nyafogásból, miért
vette ki anyjukat az öregotthonból,
elvégre most visszasegítheti,
amivel tartozik, hisz anyjuk rengeteget
tett érte, mosott rá, segített felnevelni,
mert a nagymama szinte magatehetetlen volt,
kórházról kórházra hordták.

KOVÁCS DÁVID

Óda Apollónhoz

Te Naplelkű ritmus,
aranyvér sugarad,
égi fényed
csepeg töviskoszorúdról.

Fejtsd le lantod húrjairól
minden létezésem,
és annak elemeiből építs
hangos önarcképet.

Precíz sebész a műtőben,
magamra rajzolom a céltáblát:
a szívemet
koncentrikus körök határolják.

Te, aki íjaddal szeretsz,
prédád helyett legyek
én a nyíl tegezédben,
a te kezédben.

Húzz fel,
feszíts ki,
engedj el,
és lőj ki.

Ezüstvégű haragod
tör keresztül a mellkasomon,
a hajnal jácinttal hintett ígérete
a sötét horizonton.

(Kiderült).
Önpusztítás és újjászületés
nem csak
a versekben létezik.

hull A

tépd szét A bőröm,
 sápadt úr leszek.
 A szemölcseim
 izzó hidrogéngömbök.
 az Anyajegyem
 a csillAgjegyem
 egy skorpió,
 kirájiA magát és
 beléd mászik.

hánytAm
 egy barátot,
 hogy ne legyek egyedül.
 kerülgetik Azt
 amputált lábAk
 túl mélyre vágtam volna
 vAgy talán
 túl mélyre vágytAm volna?

Gyerekek

Tudom, hogy hülyeség,
 de mi lenne, ha megszöknénk?
 Éjjel csinálnánk, álmunkban.
 Senki sem venné észre.
 Lehetnénk szarvasok,
 akik a tavasz reggeli hidegében
 hóvirágot majszolnak.
 Vagy lehetnénk cinegék.
 Tudom, fáznánk, és lehet éhesek is lennénk,
 de összébújhatnánk, és együtt örülhetnénk
 annak a kósza szalonnának,
 amit az a magányos öregember rak ki minden télen a madaraknak
 De lehetnénk fűszálak is, ez esetben

meg kell ígérned nekem valamit:
 Mellettem kell kibújnod a földből, hogy ha majd fúj a szél,
 egymáshoz érhessünk,
 és őszi hajnalokon hajszálgökökerekemmel
 beléd kapaszkodhassak, még a téli hideg előtt.
 Mert én nem szeretnék elengedni
 soha, de soha, de soha

Óda Dionüszoszhoz

Remegő mámor,
 görcsös kérdő ?
 jel és
 szilánkos sorok –
 epilepsziás ~~Torony~~ egy földrengésben
 Torony
 kisiklott identitás és elveszett
 gondolatmenet a
 neved.

? A sötét
 repedésein,
 a romok és az összeomlott
 konstrukció csonttörésein keresztül,
 az agyszövet idegpályáin
 röntgensugarak cikáznak.
 Lizergsav-dietilamid –
 bélyeg egy másik függőségbe,
 a bort a szervezetem
 már vízzé változtatja.

Torony Szétrepedt fejekre
 lobotomizált sírok
 – azóta lyukas kelyhekből
 isznak az élőhalottak –
 vörös koponyákra
 épült monstrum.
 Ingoványos talajra születni
 hogy később magunk is

rothadó tetemek, üreges csontok,
léleknélküli por legyünk.

- ? Pusztulásod csupán
az alkonyat inverziója,
amikor az Éjféli Nap
a föld alá süllyed.
A holtak termékeny üledékéből
úgyis az ég felé csírázol majd újra, hogy
babiloni istenkáromlást virágozz.

Torony Ez lett volna hát a szerepem:
bemutatni a Mindenhatónak?

- ? Talán nem ez mindannyiunk szerepe?
Vicsorítani az elnyomóinkra,
az arcukba röhögni,
összefogni ellenük és
menádként széttépni őket.

VIDA GERGELY

Alsóörs, némafilm

[mi csitíthatná]

De mi csitíthatná
ezt a dermesztően
vidám csacsogást,
ami úgy áll össze
a fejedben, mint egy
nyaralás pontosan
kiszámolt végösszege?

A pokróc által kitakart
két négyzetméteren
ernyedten feszeng a test,
már ha fizikálisan
nem lenne önellentmondás,
mintha büntudata volna,
hogy mára végérvényesen
ez az ő helye marad,
és nem másé.

Éppen az, hogy nem vagy szarul,
vértként szorul rád a strand,
fény és csillogás, amíg a bőröd
be nem issza a naptejet.

[néhány alapszabály]

Ha későn érsz ki a partra,
a napozással érdemes
egészen délután háromig várni.
Fürdőzés után, akárhogy is,
naptejjel újra kend be magad,
mert nem úgy véd már,

mint előtte.
Vannak, akik fehér pólóban
mennek a vízbe.
Vannak, akik egész nap
a füzek alatt ejtőznek.
Talán Lázárként pólyákba csavarva
kellene itt feküdni, szívem,
míg az árnyék ideér.

*[két sajtos-tejfölös, egy kóla (két pohárral),
szódavíz, korsó Soproni vagy Dreher(?)]*

Átsüt a nap a belső rolón, csíkjai
megmaradnak egy darabig.
A sor eleje egyszer talán
elér hozzám,
hogy a megnevezés bizonyossága
legyen akkor pont
az i-n.
Mormolhatom a listát addig
az előre rögzített rendben,
akár a rózsafüzért,
egy-két tétel így is
végtelenül képlékeny,
bár magabiztosan kibökött
változat lesz csupán.
A konyha mélyéből,
ahonnan az illatok jönnek,
egy lendülő króm felületről
fény szökik a szemembe.
A lángos krátereiben
a tegnap éjszaka anyagát
figyelem, meg a holnapét,
a gyerekek kedvéért
legyen elég a lereszelt telihold.

MÓSER ZOLTÁN

Mészöly Miklósról Tacitus és Cicero segítségével*

„...úgy látom, hogy nem más az idő, mint kiterjedés.
Ámde nem tudom, hogy minek a terjedése.
Igazán csodának tartanám, ha nem a léleké volna.”
Szent Ágoston: *Vallomások*

Az óra azt mutatja, hogy hajnali 3 óra 23 perc van. Megszólal egy madár, és jelzi, hogy közeledik a hajnal. Mint a trubadúrénekben a szerelméhez felmászott lovagnak, hogy mennie kell, vissza, nehogy észrevegye valaki. A magyar népdal is tud egy hajnalt éneklő madárról, és azt is tudja, hogy ez egy húros madár. A kiváló nyelvész Mészöly Gedeon egy tanulmányából tudom, hogy micsoda ez. Mészöly Miklóstól pedig azt, hogy milyen volt Szekszárd.

Gyermekkoromban engem, ha Szekszárdra hoztak – Tevelről 6.35-kor indult a busz, és 16 órakor jött vissza –, majd mindig kórházba hoztak, ezért egy nemszeretem hely volt. Hogy megszerettem, azt Mészöly Miklósnak köszönhetem. Mint ahogy Tolnát, a Völgységet Illyés és Lázár Ervin szeretettette meg, és szerepük van abban is, hogy 70 évesen visszaköltöztem szülőföldemre.

A Mészöly írásaiiban szereplő Szekszárdot én 60-70 éve még láttam, de amikor Mészöly írásaihoz kellett fotókat készítenem, hatalmas küzdelmet folytattam a jelennel, mert a múltat kerestem.

A fotózásra Miklósa kért meg, a *Volt egyszer egy Közép-Európa* (1989) válogatott anyaghoz, majd az egyik legszebb könyve, *Az én Pannóniám* (1991) kapcsán. Ekkor tudtam meg, hogy ez a mosolygós, kedves ember – aki barátai közé fogadott a második találkozás után, mert hogy én is Szekszárdon születtem – milyen szigorú, már-már kegyetlen. Többször át kellett dolgoznom az egészet. Miután megjelent, én közömbösen lapozgattam. Hogy miért használtak a kritikusok a képek kapcsán szuperlatívuszokat, máig nem értem.

E könyv kapcsán tanultam meg, hogyan kell szöveget válogatni és hogyan azok mellé képeket. Itt most csak két képet mellékelek a Mészöly választotta idézettel:

...még a kulcslyukon is kifúj a szüretszag (Szárnyas lovak)
...Még senki sem járt előttünk, az országút érintetlen volt (A három burgonyabogár)
...Itt gyökeret fogunk eresztetni, kedveseim (Bolond utazás)
...de sehol senki, sehol egy ember. Vallani fogsz. (Magasiskola)
...Mint egy műalkotás. Nem él. (Legyek, legyek – Nádas Péternek)

* Az esszé a szerzőnek a 2019. július 8-én, a VII. „Szekszárdi Magasiskola” megnyitóján elhangzott beszédének szerkesztett, kiegészített változata.

...Gondoljunk Kumria rác apácára (Anno)

...Szerintem elég annyi, hogy – Isten hozta nálunk!

Az idézet a *Merre a csillag jár?* című, számomra nagyon szeretett novellából való, a kép Tamperében készült, az új, modern könyvár visszatükröződő ablakában.

A 75. születésnapjára meglepetésként, ajándékként készítettem el és jelentette meg a Megyei Könyvtár egy triptichon második köteteként *Egy tucat emlék s kép* (Mészöly Miklós-ról és Aliscáról) címen. Ennek bemutatója az Írók Könyvesboltjában volt Pesten 1996. november 19-én. Ekkor már betegeskedett, elég gyenge volt, talán nem is élvezte. Nagyjából egy tucat ember vett részt ezen a bemutatón. (Szánalmas, hogy Szekszárdon soha nem mutatták be ezt az albumot.) Ami számomra emlékezetes, az Fogarassy Miklós köszöntője: rövid volt, a helyhez és az alakomhoz illő. Fogarassy nemcsak a legjobb barátja volt, de talán a legjobb értezője és olvasója. Most ebből idézek:

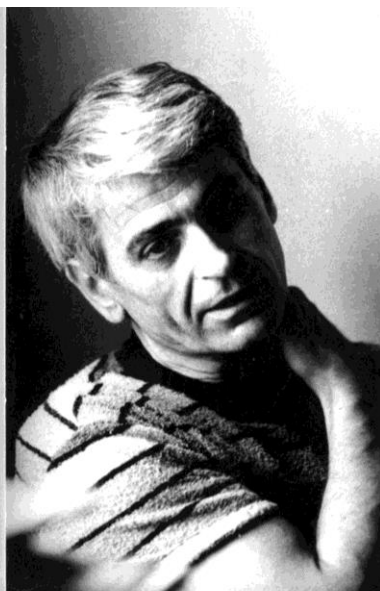
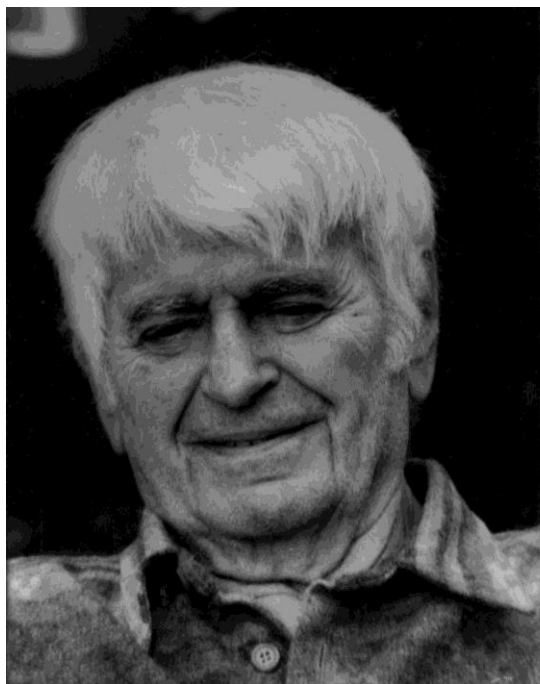
„Alisca, a Szekszárd helyén állt pannóniai település, a Mészöly-geológiának ez a legmélyebb szedimentuma szükségképpen idézi fel az egykori Római Birodalmat is. S ha ez megtörtént, előléphet Tacitus is, a rómaiaknak ez az ő-prózaíró krónikása, aki – úgy tudom – Mészölynek is kedves szerzője. Ha az ő könyveibe lapozunk, túl kell lépni az esztétikán, sorait követve ugyanis gyakorta nem is tudjuk, hogy szerzőnk nagyon régmúlt dolgokról szól-e, avagy az örök – halálosan ismétlődő – jelenről beszél-e.

Bevezető gondolataimat az ő soraival, az *Agricola élete* nevezetes nyitómondataival kívánom zárni, abban a meggyőződésben, hogy a 75 éves Mészölyt, az író, az alkotót, s vele együtt fényképész-barátja munkáit érdemes nemes, klasszikus szavakkal megtisztelni. Tacitus így beszél, és kérem, értsék rá e szavakat az íróra és a jelen helyzetére is:

»Réges-régi szokás ragyogó emberek dolgait és erkölcsét az utódokra hagyományozni. Ezt a szokást még a saját életével sem igen törődő korunk is őrizte akkor, midőn egy-egy nagy és nemes alak úrrá tudott lenni ama fogyatékoságon, ami a kisebb-nagyobb közösségeket egyként jellemzi, a helyes dolgok félreismerésén és az irigységen. Csakhogy, ahogy elődeink számára nemes tetteket véghezvinni könnyen állt nyitva az ajtó, úgy az elfogultságot és a dicsőséghajhászást nem elkerülő tehetségeket is egykor csak a tiszta lelkiismeret ösztökölt. Akadtak sokan, akik még saját életük megírását sem elbizakodottságnak, hanem jogszerű erkölcsi érzetük kifejezésének fogták fel. Nekem pedig (s itt én kihagyok pár szót Tacitusból) mentegetőznöm kell, hogy valakit dicsérek. Bezzeg nem kellene ezt tennem, ha vádolni akarám őt. Korunk ily zord, ilyen ellenséges viszonyra jutott az erénnyel.«

A Mészölyről szóló könyvek kapcsán meg kell említenem a *Tagjai vagyunk egymásnak* címűt (Szent Pál-idézet), amelynek egyik kitalálója és szorgalmazója voltam. Emlékszem, hogy melyik budai sörözőben ültünk le hárman, Alexa Károly, Szörényi László és én, hogy megbeszéljük, hogyan és kikkel lehetne megünnepelni Miklós 60. születésnapját. Akkor még itt ő nem kívánatos személy volt. Mint Csoóri Sándor. Nekik és Grendelnek, vagyis Szekszárdnak és Pozsonynak köszönhetem, hogy még 1989-ben is figyeltek és követtek, amit én nehezen viseltem.

Végül arról a könyvről szólok, amely már halála után jelent meg szintén Szekszárdon, a Babits Kiadóban. Ezzel kapcsolatban csak negatív élményeim vannak, ezért csak egyet említek. Az lett volna a címe, hogy *Befejezett vázlat*, de ehelyett az alcím került a borítóra: *Mészöly Miklós arcai, tárgyai és tájai*. Erről azt mondta Polcz Alaine – aki az egészet át akarta dolgoztatni, mert az özvegynek joga van hozzá –, hogy a *Befejezett vázlat* cím kell neki, mert akar egy ilyen című összeállítást készíteni.

Sokan és sokszor kérdezik, kérdezték, milyen volt Mészöly. Mivel ott vannak a fotóim, azokat szoktam mutatni. Például ezt a két képet, amelyek között 40 év feszül! A legelső Jékely Zoltán szobájában készült: itt találkoztam Vele – véletlenül – először. Szóban nehezen tudnám megfogalmazni, hogy én milyennek láttam – láttam, de nem néztem –, ezért is nem szívesen vállaltam a *Privát Mészöly* filmben szerepet. Alexa igazi férfiúnak nevezte, a nők egy nagyon szép, vonzó férfinak. (A férfiaknak eléggé megoszlott a véleményük.) Én mindig csak a szekszárdi íróat láttam benne, nagy íróat, akitől kérdezni lehet, akitől tanulni lehet, és akit egyfolytában támadtak a hivatalosságok. Egy véletlennek és Cicerónak köszönhetem, hogy tudom jellemezni és megnevezni, hogy ki volt, vagy milyen volt Mészöly.

Történt, hogy 5-6 éve a kiváló klasszika-filológus Adamik Tamástól megkaptam a közel félezer oldalas, válogatott tanulmányait tartalmazó kötetet, amely átnézésére csak az elmúlt évben került sor. Amikor *Az emberi méltóság fogalma Cicerónál* című tanulmányát elolvastam, valósággal megmerevedtem: elsőként a mai viszonyok jutottak eszembe – az a hiány, amit minden gondolkodó ember érez – és azután Mészöly: hisz ez áttételesen róla szól. A bevezetőből olvasok most fel egy részt, ezt akár üzenetnek is fel lehet fogni.

„»A méltóság, *dignitas*, Rómában mindenekelőtt politikai fogalom« – állapítja meg Viktor Pöschl. Már a köztársaság korában vezető politikusok hangsúlyozták méltóságuk megőrzésének fontosságát. Catilina például méltóságának megsértése miatt folyamodott erőszakhoz Kr. e. 63-ban: »méltatlan embereket tisztelnek meg hivatalokkal, s úgy éreztem: hamis gyanú alapján mellőztek. Ezért szántam el magam olyan lépésre, amely jelenlegi helyzetemben elég tisztos reményt nyújt maradék méltóságom (*dignitas*) megőrzésére.« Iulius Caesar szintén

méltóságának megsértésével indokolja azt, hogy fegyvert fogott Pompeius ellen: »Az ő számára a méltóság (*dignitas*) mindig első volt, az életénél is fontosabb« – írja Pompeiusnak.

A római számára a méltóságot, a *dignitast* az előkelő származás, a magas tisztségek viselése, a politikai teljesítmény és a morális feddhetetlenség biztosítja. A *dignitas* szorosan kötődik egyéb fogalmakhoz: a tekintélyhez (*auctoritas*), a hűséghez (*fides*) és a fenséghez (*maiestas*). Rómában magától értetődik, hogy elismerik annak felsőbbrendűségét, akinek *dignitasa* van: az ilyen személyek hatalmukat patronálásra fordítják.

A *dignitas* tehát sajátosan római fogalom, amely a politikai és a társadalmi életben játszott alapvető szerepet, de morális és esztétikai színezete is volt. A külső megjelenésben, magatartásban, a beszédben is meg kell nyilvánulnia a *dignitasnak*, s ennek megfelelően a művészetben és az építészetben is. A *dignitas* művészetbeli megnyilvánulásának fontos követelménye az illendőség: *prepon*, *decorum*. Mindaz, ami sérti az illendőséget, sérti a méltóságot is, mert a méltóság megköveteli minden téren az illő mérték betartását.

A római méltóságfogalom változásában fontos lépés akkor következik be, amikor a morális aspektus elszakad a politikaitól, és létrejön a belső méltóság. »Az emberi méltóság modern fogalmának gyökere így Cicerónál található meg, és ezt, ami elég különös, eddig még nem vették észre.« Cicero *De officiis (Kötelességekről)* című erkölcsstanában ezt írja: »De ha a kötelesség kérdése fölvetődik, jó, ha szem előtt tartjuk, hogy az emberi természet mennyire fölötte áll a barmoknak és a többi állatnak. Azok csak a gyönyört érzékelik, és minden igyekezetükkel arra törekszenek. Az emberi ész azonban gyarapodik a tanulással és a gondolkodással, mindig kutat vagy tesz valamit, a látás és a hallás öröme vezeti... Ha meg akarjuk állapítani, miben áll az emberi természet magasabbrendűsége és méltósága, megértjük, mennyire visszataszító dőzsölni és kéjelegve elpuhultan élni.« E Ciceró-részletben azt a fejlődésfokozatot ragadhatjuk meg, amikor a személyes politikai méltóság átváltozik egyetemes emberi tulajdonsággá, az emberi természet méltóságává, amely az embert minden más élőlény fölé emeli.»

Miért idéztem ezt a részt? Miért gondoltam, hogy ezt, mert fontos üzenet, elmondom itt ma? Mert Mészöly Miklós a méltóság megőrzője volt. Ez nagyon sokat jelentett számomra '89 előtt, de talán többes számot is használhatok. Ha a méltóságot – ezt az antik örökséget – megőrizted, mert erre neveltek, tanítottak, mert ilyen példákat láttál magad előtt, akkor könnyebb volt itt élni és lenni! Mészöly számomra ilyen példa volt, és ez sokkal több, mint irodalom.

És ha még egy hasonlatra is szükség van, akkor őt én egy öreg, hatalmas tölgyhöz merem hasonlítani. Ennek árnyékában oly jó volt hűsölni, olyan jó volt másokkal – teljesen különböző emberekkel – összegyűlni és beszélgetni. Hol vannak ők, és hol van a tavalyi hó?

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN

Ama másik jegyzőkönyvet ellenjegyezni

KERTÉSZ IMRE: JEGYZŐKÖNYV

A Kertész-művek címeiből ritkán hiányzik az explicit műfajmegjelölés vagy műfaji utalás. Nem csupán az alcímek konvencionális műfaji utasításait tükröző *Naplóregények*, *Naplójegyzetek*, *Feljegyzések* sora tanúskodik erről, hanem – sokkal feltűnőbben – maguk a főcímek is, amelyek sok esetben – Gérard Genette kategóriáinak értelmében¹ – „rematikus” elemekkel egészítik ki vagy akár helyettesítik a „tematikus” ötleírást. Ezek a rematikus címek részben irodalmi, de legalábbis irodalmi vonatkozású (pl. *Detektívtörténet*, *Valaki más. A változás krónikája*) vagy éppen vallási-liturgikus vonatkozást rejtő (*Kaddis...*) műfaji megnevezéseket alkalmaznak, gyakrabban azonban olyan szövegtípusokra, ha úgy tetszik, *egodokumentumokra* utalnak, amelyek az elbeszélő szubjektum életrajzi értelemben vett archívumát alapozzák meg, hol valamiféle privát hagyatékra célozva (*Gályanapló*, *Haldimann-levelek*, sőt – bár nem rematikus, hanem tematikus funkcióban – ide sorolható a *Felszámolás* is), hol jogi-közigazgatási értelemben (*Jegyzőkönyv*), hol a kettőt kombinálva (*K. dosszié*). A *Jegyzőkönyv* című 1991-es elbeszélés ismeretesen egy jogi (szabálysértési) procedúrának állít emléket, oly módon, hogy a Kertész Bécsbe tervezett, majd egy vámvizsgálat nyomán meghiúsított vonatútját bizonyos értelemben dokumentáló hatósági jegyzőkönyvet konfrontálja egy másikkal, amely – a címmegjelölés értelmében – nem volna más, mint maga az elbeszélés. Az (alá nem írt) hatósági dokumentum részét képezi Kertész szövegének (egy ponton, ha nem is idézi, de parafrázálja az első mondatát: „ez a három sor lényegében azt tartalmazza, hogy 1991. április 16-án satöbbi, miután ő, a vámhatósági ember ismertette velem a vonatkozó valuta-, devizasabályokat, a kivihető összeg felső határát és az azon felüliek engedélyhez köztöttségét, felszólított satöbbi.”²), sőt arra is akad példa, amikor Kertész hangsúlyozza, hogy „szó szerint” idézi az ellenőrzést lefolytató vámost (22). Az elbeszélés elé illesztett preambulum azonban konkrét utasítást ad a két szöveg viszonyát illetően: „Az alábbi jegyzőkönyv ama másik: mindenképpen hivatalosabb, ha másfelől korántsem hitelesebb jegyzőkönyvet lesz hivatott ellenjegyezni, amely jegyzőkönyv fel- és (nyilván) nyilvántartásba vétetett bizonyos helyen, bizonyos napon és bizonyos órában, mely részleteket azonban itt mellőzhetőnek tekintjük.” (7) Kertész *Jegyzőkönyve*, amely itt viszonylag szorosán ragaszkodik a nevezett műfaj személytelen-bürokratikus nyelvhasználatához, azt az aláírást *hivatott* elvégezni, amelyet megtagadott a Hegyeshalomnál eléje tolt iratról. A *Jegyzőkönyv*, így nézve, nem más, mint (ennek) az aláírásnak a története, illetve annak elbeszélése, hogy miért nem volt lehetséges a vámsabályokat megsértő utazó számára aláírásával hitelesíteni annak jogi-közigaz-

¹ Gérard Genette: *Paratexts*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, 76–89.

² Kertész Imre: *Jegyzőkönyv*, in Uő – Esterházy P., *Egy történet*, Magvető, Budapest, 1993², 30. [A kötetre vonatkozó további hivatkozások a szövegben idézett részt követően, zárójelben olvashatók.]

gatási rögzítését, ami a vonaton történt.³ Mint mindig, amikor egy jogi vagy más intézményes diskurzus által szabályozott valóságdokumentum irodalomká válik, Kertész *Jegyzőkönyve* is inkább kérdőre vonja, mintsem pusztán visszaigazolja ezeknek az egyébként már a *Detektív-történet*ben is fontos szerephez jutó műfaji kereteknek a hatalmát, ugyanakkor folyamatosan fenntartja a visszavonatkoztatás lehetőségét.

Az elbeszélés nyitánya határozottan megkettőzi ezt a vonatkoztatási rendszert. A később elhagyott többes számú beszédhelyzet egyfelől a jogi dokumentáció bürokratikus személytelenségét idézheti meg, másfelől azonban világosan kijelöli a szöveg talán leggyakrabban aktívált vallási (jórészt evangéliumi) kontextusát, ezen keresztül pedig példázatos olvasási lehetőségét.⁴ Ezt előjelzi már a *Miatyánkból* (vagyis Máté – a *vámos Máté!* – evangéliumból) vett mottó többes száma, majd a gyónásra tett hivatkozás, amely a megszólalót mint egyben önmaga társát (testvérét) kettőzi meg („Mi már semmiben sem hiszünk; hacsak igazság, hazugság iránt egyformán süketen és vakon, egyes-egyedül a gyónás erejében nem, amely a testvérvé tesz önmagunk magányának” – uo.; nem sokkal később az elbeszélő saját barátjaként is színre lép: „Ajándéku!l számom magamnak ezt az utazást, a magam jótékonykodó, bőkezű barátjaként lepem meg vele önmagamat.” – 13), a jegyzőkönyv elmaradt aláírását az ellenjegyzés egy másik struktúrájával konfrontálva. A kettő természetesen kombinálódik is, pl. – az elbeszélés elején – azokban az (íróniát nyilván nem nélkülöző, formálisan azonban mégis) mentegetőző gesztusokban, amelyek már eleve az utazás elhatározását is magyarázatra, igazolásra szorulónak mutatják.⁵

A gyónás, írja itt emelkedett (és talán egyben ironizált) modalításban Kertész, „mintegy belesimít minket legvégső felismerésünkbe, aminek rettentő nevét egyszerre az előttünk szaladó báránnyá változtatja”. A felismerés, ráébredés gesztusai végig visszatérő (és valamiképpen az önmegértés eseményszerűségére is célzó) elemei a szövegnek⁶, továbbá figyelemre méltó itt a név említése is: ez egyben megint visszautal az aláírásra (amelyben egy önmagát megértő, önmagával rendelkező vagy önmagát jóváhagyó én igazolja vissza önmagát vagy önnön tetteit és – ez is fontos – mondatait), másfelől hozzájárul a bárány Krisztus-szimbólumának aktiválásához, méghozzá úgy, hogy – harmadrészt – az áldozat, az áldozatiság jelentésmozzanatát is kiemeli. A bárány egy üldözött bárány itt („amelyet – csak most ébredünk rá – már réges-rég követünk; s ezúttal, ha következetességünkől jottányit sem engedünk, tán utol is érhetjük”), és különösen érdekes, hogy elkapása, foglyul ejtése ebben az összefüggésben egyszerre vonatkozik a jogi procedúrára (amelynek eredménye a jegyzőkönyvben rögzül, mondhatni a jegyzőkönyv kapja el – és teszi áldozattá – az áldozatot), valamint az

³ Vö. ehhez Scheibner Tamás: *Az önmagától megfosztott én*, In Irodalomtörténet 2003/3, 377; illetve Kelemen Pál: *Élő és holt parabola*, In Györffy M. – Kelemen P. – Palkó G. (szerk.), *Prózaforum*, Kijárat, Budapest, 2007, 91–95.

⁴ Erről részletesen, mindenekelőtt Mészöly a Kertész-szöveg jelentős pretextusaként kezelt *Saulusával* való összevetés keretében ld. Kelemen, 3. jegyzetben i. m., különösen 102–108.

⁵ „Ki vonná kétségbe az ilyen hely- és levegőváltoztatás koronkénti szükségességét az egészség, mi több, az általános kreativitás, ama bizonyos állandó lelki mozgalmasság (motus animi continuus) szempontjából, amely – legalábbis bennem – úgyszólván azonnal felujjong, amint ennek az országnak a határait átlépek.” (8.); „Nem szűkölködni indulok Bécsbe: ha megérkezésem estéjén figyelemre méltó hangversenyt látok a Konzerthaus vagy a Musikvereinsaal műsorán, el fogok menni; ha vacsorázni támad kedvem, meg fogok vacsorázni satöbbi.” (14)

⁶ Vö. Scheibner, 368–369.

önmegértés eseményére, az önazonosság ellenjegyzésére, a név aláírására. A jegyzőkönyvnek tehát ez, az önazonosság is az egyik tétje, ami azt sugallja, hogy az identitás megállapítása bizonyos értelemben fenyegetésként, büntetésként is értendő az elbeszélés valamely példázatos rétegében. És, természetesen, a jegyzőkönyv maga eleve olyan adminisztratív vagy igazságszolgáltatási apparátus, amely üldözőbe veszi a tárgyát: funkciója ugyanis nem más, mint valamely tényállás vagy eseménysor hiteles rögzítése (legyen szó akár nyelvi, azaz beszédeseményekről), ami időbeli illékonyasága okán szorul feljegyzésre.

A jegyzőkönyv jogi-adminisztratív kultúrtechnikájának rendkívül érdekes története arról tanúskodik, hogy a műfaj maga szigorú materiális értelemben is a múlt idővel való versenyzés kényszerének szülötte.⁷ Létrejöttét a római jogban nemcsak a hitelesítés igénye, hanem az írásos lejegyzés lassúsága kiváltotta türelmetlenség határozta meg, amelyen egyfajta gyorsírás, a tachigráfia volt hivatott enyhíteni, lényegében annak ígérete tehát, hogy a jegyzőkönyv lépést tud tartani azokkal az eseményekkel vagy cselekményekkel, amelyeket rögzíteni hivatott. A jegyzőkönyv ebben a kettős értelemben produkál *aktákat*: akciókat, aktusokat rögzít, maga is aktusként, amelyeket aztán (illetve voltaképpen ezzel egyidőben) dokumentál és archivál is, bizonyos értelemben tehát megkettőzve önmagát: a jegyzőkönyv maga hozza létre azt a tényállást, amelyet igazként hitelesít. (Kertész a *Detektívtörténetben* ezt a konstellációt szemléltette egy végletes, de egyben gyakorlatias összefüggésben.) Többek közt ezért is állapítható meg, hogy a Hegyeshalomnál felvett jegyzőkönyv nem tekinthető a Kertész-szöveg textuális „eredetének”.⁸ A jegyzőkönyv prezentifikál, ennek, vagyis a történések és a lejegyzés közötti időbeli hiátus lehető legszűkebbre vonásának azonban pontosan az az ára, hogy hiátusokat termel. Kertész *Jegyzőkönyvében*, amely az utazás megkezdésétől kezdve javarészt, bár nem kizárólagosan, jelen idejű elbeszélést alkalmaz, sincs ez másként, hiszen a szöveg nemcsak a hivatalos jegyzőkönyv parafrázisa során, hanem még azt megelőzően az utazási előkészületek tárgyalásakor is az „ésatöbbit”, „satöbbit” formulával rekeszt be egyes mondatokat (9, 14) – miközben, ez sem jelentés nélküli, meglehetősen akkurátusan jár el a tényállások rögzítése során, pl. az utazónál talált pénzüsszegeket és azok eredetét illetően, illetve a kiürített zsebek tartalmáról készített inventáriumban, amelyet persze némiképp ironikussá (és a „satöbbit”-vel voltaképpen egyenértékűvé) tesz a felsorolás mesei kliséhez folyamodó, valószerűtlen befejezése: „Papír zsebkendő, villamosbérlet, bugylibicska, hamuba sült pogácsa.” (20)⁹ A jegyzőkönyv jogi apparátusának történetét erőteljesen meghatározta az annak eldöntése felőli bizonytalanság, hogy végülis mi is az, ami egy jegyzőkönyvbe tartozik (márpedig ez a döntés nem az írók hatásköre), továbbá az, hogy – minden prezentifikáló tendenciája ellenére – a cselekvés és a beszéd, pontosabban a beszédcselekvés nonverbális körülmények által is meghatározott realitásával, vagyis azzal szemben, amit rögzíteni hivatott, szükségszerűen az írásos lejegyzést ruházza fel autoritással. Ez utóbbi mediális hatékonysága mellett sok érv szól ugyan (a gyorsírók adott esetben hatékonyabban rögzítik pl.

⁷ A továbbiakhoz ld. Cornelia Vismann: *Akten*, Fischer, Frankfurt, 2000, 88–90, *Action writing*, In F. Kittler – Th. Macho – S. Weigel (szerk.), *Zwischen Rauschen und Offenbarung*, Akademie, Berlin 2002, 133–138; *Medien der Rechtsprechung*, Fischer, Frankfurt, 2011, 98–99; Michael Niehaus: *Epochen des Protokolls*, In: ZMK 2011/2.

⁸ Stephan Krause: *Történet(ek)*, In: Filológiai Közöny 2011/3, 215–217.

⁹ A kifejezés más irányú értelmezési lehetőségéhez az elbeszélésben ld. Selyem Zsuzsa: *Irodalom és irodalom*, In: Pannonhalmi Szemle 2001/3, 91–92.

a hangzavart keltő szimultán megnyilatkozásokat, mint a megnyilatkozás és a zaj között különbséget tenni képtelen technikai hangfelvevő apparátusok¹⁰), de nyilvánvalók a defektjei vagy legalábbis korlátjai is, pl. éppen a nonverbális tanúbizonyások megörökítése (írásos visszaadása) terén. Kertész érdekes módon a történet kulcsfontosságú pontján, a nála lévő pénzösszegre vonatkozó „füllentés” lelepleződésekor maga egészíti ki ebben a vonatkozásban a jegyzőkönyvet, amikor beszámol „a vám- és pénzügyi szem” intuíciónjáról, amely „régés-rég felfogta és regisztrálta már a kezem előbbi tévovázását” (21), ez a regisztráció olyasvalamit fog fel, amiről nemigen készíthető akkurátus jegyzőkönyvi tétel. Erre a jelenetre még vissza kell térni.

Az írásos feljegyzés autoritása persze, és ez Kertésznek a szabályszerű jegyzőkönyvet nem közreadó *Jegyzőkönyve* esetében is fontos lehet, irodalmi, irodalomtörténeti vonatkozásban is kétélű. Egyfelől a jegyzőkönyvszerű lejegyzés lehetővé teheti olyan hangok írásos/irodalmi reprezentációját, amelyek – különféle okokból – közvetlenül nem szólalhatnak meg valamely társadalmi vagy kulturális nyilvánosság terében. Az ilyesfajta reprezentáció lehetősége határozza meg az ún. dokumentáris vagy tényirodalom bizonyos változatait, pl. az egykori NDK-ban dívó (és a rendszerváltás éveiben is igencsak aktív) „jegyzőkönyv-irodalmat”¹¹ vagy Csalog Zsolt *Parasztregényét* (1978), de akár – jóval korábban – Móricz Zsigmond *A boldog ember* című művét is, amely az analfabétának mondott szóbeli elbeszélő mellé/fölé helyezett jegyzőkönyvelő narrátor pozícióját (amely hatalmi pozíció annyiban, hogy a szövegeződé folytatása vagy elutasítása felől dönt) nyíltan és a jogi procedurák nyelvhasználatába tévedve a jegyzőkönyvi hitelességre hivatkozva jelölte ki: „De figyelmeztetek, hogy csak igazat mondj, mert én csak az igazságra vagyok kíváncsi. Én még eddig soha hazugságot le nem írtam, hát ha hozzáfognál lódtítani, akkor abbahagyjuk.”¹² Másfelől a jegyzőkönyv műfaja nyilvánvalóan alkalmat teremt a hatalom diszkurzív intézményeinek (és így egyben magának a műfajnak) a kritikus vizsgálatára is, mint pl. Kertész esetében: a *Jegyzőkönyv* népszerűsége, amely számos irodalmi reakcióban is megmutatkozik Kornis Mihály színpadi előadásától (1991) és Esterházy *Élet és irodalom* című „testvérnovellájától” (1992), amely a *Jegyzőkönyvvel* közös kötetben jelent meg, Borbély Szilárd *Feljegyzések az irodalomról* és *Egy Inter-cityn* című írásain¹³ keresztül Ingo Schulze *Noch eine Geschichte* című 2007-es elbeszéléseit¹⁴, nyilván nem teljesen független attól, hogy az egyik első erőteljes irodalmi tanúságtétel volt a posztszocializmus korai éveiről.

A jegyzőkönyv mediális sajátosságai azonban annak a lehetőségnek is megágyaznak, hogy kérdőre vonják (pl. igazságtartalma, elhallgatásai, elfojtásai tekintetében) magát a jegyzőkönyvezett szöveget, amely éppen az elhangzás kontextusától megfosztva, előállításának

¹⁰ Vismann: *Action writing*, 135.

¹¹ Ld. R. Andress: *Protokolliteratur in der DDR*, Peter Lang, New York 2000; vö. még Niehaus: *Protokollstile*. In: DVJS 2005/4.

¹² Móricz Zsigmond: *A boldog ember*, Athenaeum, Budapest, 1935, 9. Ld. ehhez Schein Gábor: *A semleges beszéd problémájának megjelenése Móricz Zsigmond A boldog ember című regényében*, In Irodalomtörténet 2005/2. 142–143. Egy későbbi ponton Schein kijelenti, hogy „a mai olvasó természetesen Camus és Kertész Imre olvasásának tapasztalatait is hajlamos visszahelyezni Móricz regényébe!” (uo., 146).

¹³ Mindkettőt ld. Borbély Szilárd: *Árnyképrajzoló*, Kalligram, Pozsony 2008.

¹⁴ Ld. erről Krause, 217–223.

körülményeitől lemeztelenítve kénytelen tanúságot tenni a benne rögzített megnyilatkozás mellett. Erre a destruktív erejére tesz figyelmessé pl. Kornis a *Kádár János utolsó beszédében*, és – bizonyos vonatkozásaiban – tulajdonképpen a *Jegyzőkönyv* is. Csakis a rögzítés, a szöveghez való visszatérés lehetőségének biztosítása teremti meg ugyanis azt a játékeretet, amelynek keretei között egy jegyzőkönyv akár felül is vizsgálható vagy –bíráható, akár ön-maga ellen is fordítható, nevezetesen: az értelmezés játékeretét. „Az értelmezésre, éreztem, mindenképpen szükségem lenne.” (11) Amikor pl. Kertész lejegyzi a „fővamos” segítségére siető „alvamos” kijelentését, amely mintegy a jegyzőkönyv aláírásának megtagadását hivatott kompenzálni („»Tanú vagyok; én ott voltam, amikor figyelmeztetted.«” – 32¹⁵), akkor azzal is konfrontál, hogy a jegyzőkönyvbe foglalt tényállás hitelességi deficitjét („Mármost ez az ember semmit sem ismertetett velem” – jelenti ki kicsit korábban Kertész; 30) egyik jegyzőkönyv sem képes felszámolni – értelmezésre lesz szükség. Ez, mindenekeelőtt, a jegyzőkönyv (és a *Jegyzőkönyv*) szövegeként való önjellemzésére irányítja rá a figyelmet, vagyis arra, hogy a jegyzőkönyv *Jegyzőkönyv* általi ellenjegyzése – így akár egyben az elbeszélő azonosságát autorizáló aláírás is – megkerülhetetlenül textuális természetű. Akár úgy is lehetne fogalmazni, hogy az elbeszélésben felbukkanó nagyszámú irodalmi idézet, a Kertész-szövegekben ilyen frekvenciában talán ritkán reflektált intertextualitás, vagyis – ha lehet így fogalmazni – az, hogy Kertész tulajdonképpen módszeresen *jegyzőkönyvbe vesz* különböző megnyilatkozásokat nagyjából a számára (és talán a későkádári korszak hazai irodalmi kultúrája számára általában is) jelentős autoritással rendelkező világirodalmi korpuszból, tulajdonképpen a textuális sajátos hatalmával szembesít. A *Jegyzőkönyv* citátumai (Ady-, Bernhard-, *Biblia*-, Camus-, Csehov-, Kafka-, Thomas Mann-, Nietzsche-, Platón-, Wagner-, Wilde- és persze ön-idézetek), amelyekről Szirák Péter nem minden alap nélkül állapítja meg, hogy Kertész általuk „a különbözőben a hasonlót kísérli meg felidézni”, voltaképpen „az utazást (...) önmaga szöveggé változtatásaként”¹⁶, vagyis – lehetne hozzáfűzni – az önmegértést a szöveginterpretáció, a jegyzőkönyv értelmezésének feladataként teszik megragadhatóvá. Amikor pedig a *Jegyzőkönyv* elbeszélője, megvilágosodás-sorozatának egyik pontján, felismeri, hogy az, ami vele történik, lényegében *A kudarc* című regénye egy jelenetének valósággá válása, amit aztán Wilde-nak a művészetet utánzó életről szóló híres maximáját idézve nyugtáz, lényegében a jegyzőkönyv szövegműfajának azt a fentebb említett sajátosságát fedezi fel saját elbeszélésében, hogy az maga hozza létre ily módon szükségszerűen textuális természetű eredetét, amelyet hitelesíteni hivatott, másként fogalmazva azt, hogy önnön tanúságtételéhez csakis szövegértelmezés formájában férhet hozzá (fontos, itt azonban bővebben nem tárgyalható, mindazonáltal a későbbiek során még szóba kerülő eleme ennek a struktúrának, hogy Kertész számára ez a felismerés legkevésbé sem valamiféle posztmodern affirmáció formájában, hanem lényegében kizárólag veszteségként, elsősorban a személyiség elvesztéseként köny-

¹⁵ Az elbeszélés már ezt megelőzően jegyzőkönyvbe veszi, hogy a vámvizsgálatnak nem volt tanúja: „a távolabb ülők talán nem is észleltek semmit; két percnél tovább az egész ügy nem tarthatott; rajtam meg vámtügyi inkvizítoromon kívül – akinek még a kollégái is a távolabb ülő utasokkal foglalatoskodtak – senki sem tudhatja, hogy valójában mi zajlott le közöttünk.” (22)

¹⁶ Szirák Péter: *Kertész Imre*, Kalligram, Pozsony 2003, 152. A *Jegyzőkönyv* elbeszélői szituációját meghatározza, hogy a narrátor rendre egyben olvasó is, vö. erről még Dobri Imre: *Keleten a helyzet változatlan*. In Horváth K. – Szitár K. (szerk.), *Szó – elbeszélés – metafora*, Kijarat, Budapest, 2003, 439–440. Az elbeszélés citátumainak talán legkiterjedtebb számbavételét ld. Kelemen, i. m.

velhető el). Az elbeszélésben rögzül ugyan, igaz, éppen a hatóság diskurzusába ágyazottan, ráadásul éppen a személy és a név azonosságát igazoló irattól való megfosztás akcióját kísérve („»Rendben van, Kertész úr, foglaljon helyet, most nincs idő, dolgozunk, később visszajövök« – így a vámos, szó szerinti; és távozik, a pénzzel, az útlevelemmel.” – 22), a szerző polgári neve, amelynek aláírási hitelesítését a jegyzőkönyvtől végül megtagadja, ám Kertész bizonyos értelemben megkettőzi ezt az identitást azzal, hogy alkalmat teremt a regényhőssel való potenciális azonosítására.¹⁷ A Tatabányára befutó vonat ablakából feltárulkozó táj leírása szintén az élet (bizonyos értelemben jegyzőkönyvezett élet) és a szöveg azonosításának lehetőségét veti fel, méghozzá azon az alapon, hogy a látványt leíró hasonlat a szöveg és az élet egységének feldarabolhatóságát állítja párhuzamba („Lepusztult, szétmarcangolt, kopáran meredő, végítéletszerű táj, masszív betonfüstölők, csövek, az eget rézsút áthatító állványzat, akár egy szövegrészlet vagy életdarabot kihúzó, kemény tollvonás” – 17).

A művészetet utánzó életre tett utalást az elbeszélés persze rögtön pontosítja is, hiszen – részint visszafordítva azt – az olyan művészetre vonatkoztatja, amely viszont az életet utánozza. Ennél talán fontosabb, hogy az életet Kertész itt a „törvénnyel” azonosítja („Az élet, lám, utánozza a művészetet, de csakis az olyan művészetet, amely az életet vagyis a törvényt utánozza.” – 33), az elbeszélés egyik legfrekvenciáltabb és tematikusan is középpontban álló kifejezésével, amely a szövegben elsőként éppen az „élet” vonatkozásában bukkan fel, amikor az utazása biztonságát vagy kalkulálhatóságát (mint majd kiderül, hiába) alaposan előkészítő utazó a feleslegesnek ítélt helyjegyvásárlására nyújt parabolikussá kiterjedő (vagy kiterjeszhető) magyarázatot: „E percben nem érdekel a ráfizetés, ami amúgy is az életem törvénye” (13). A szó az elbeszélés vége felé még visszatér a maga prózai szószerintiségében (a visszafelé vezető út jegyének érvényesítéséhez lesz rá szükség: „A jegyemre, közli, rá kell fizetnem.” – 36), de persze ez sem semlegesítheti a többértelműségét. Ez a – más, még érintendő szempontból is fontos – kijelentés mindenesetre mintegy előkészíti a törvény többféle ágazó motivikáját a szövegben. A törvény, amellyel az elbeszélő (többféle szinten is) szembekeverül a meghíúsult bécsi utazása során, rendre hozzáférhetetlenként vagy értelemvesztétként nyer jellemzést. Egyfelől fenyegetésként ad hírt magáról, legalábbis amikor egyáltalán hírt ad, hiszen megérthetlensége vagy felfoghatatlansága részint valamiféle közömböségben jelentkezik („ha paragrafusokat és törvénycikkelyeket látok, tüstént elalszom” – 14; mintha tehát a törvény, amikor mint olyan színre lép, eleve öntudatlanná tenné, vagyis önmagától fosztaná meg azt, aki fölött rendelkezik). Amikor pedig az utazó végül fellelni véli a procedúra értelmét, akkor a törvény mindenkoritörvénytelenységéről szerzett tapasztalatait látja visszaigazolódni (30). Ez persze nem minden vonatkozásban tanúskodik a törvény korlátlan hatalmáról. A történet egyfelől nyilvánvalóvá teszi eme korlátlanság abszurditását (ez csúcsondik ki a visszaút előkészítésében: „a pénztárosnőtől végül azt a jó tanácsot kapom, kérjek engedélyt a vámosoktól, hogy érvényes jegyemmel felszállhassak arra a vonatra, amelyre ezt a jegyet megváltottam” – 35), másfelől viszont Kertész folyamatosan azt a tapasztalatát nyomatékosítja, hogy a jogi folyamatnak abban az értelemben nincs hatalma a szubjektum fölött, hogy ez utóbbi mindig már elhasad, elkülönbözik önnön jogi reprezentációjától: aki a törvénnyel szembesülve rögtön öntudatát veszti, az tulajdonképpen következetesen éli meg az eljárást olyan eseményorként, amely „már nem velem történik meg” (19).

¹⁷ Vö. ehhez még Földényi F. László: *„Az irodalom gyanúba keveredett”*, Magvető, Budapest, 2007, 161–162.

Ákár az a következtetés is megkockáztatható ezen a ponton, hogy a hazafelé tartó vonaton szállított holttest (Ady *A Gare de l'Esten* című versének zárlatára alludáló: „Kivágtatna a vaszörnyeteg / És rajta egy halott.”) önleírása lényegében az egyén és a törvény kétféle relációjának drámáját összegzi: az eljárás alá vont én egyfelől elérhetetlen a törvény számára (hiszen elkülönözik ettől az önmagától), másfelől ez az elérhetetlenség egyben az elpusztíthatóságaként nyilvánul meg.

Ezt a konstellációt az elbeszélés újszövetségi szövegháttere konkretizálja, amely az említett módon rögtön az előhangban, majd az utazást megelőző baljós álomban is nyomatékosan jelentkezik (Kertész itt egy visszatérő álmóról számol be, amelyben a Megváltó ezúttal egy fenyegető betolakodóként ölt testet, aki elől a menekülő éppen az evilági hatóságához fordul: a rendőrséget hívja; az álom megfejtése szerint a Megváltó azt adta hírül ily módon, „hogy büntetni, akár gyilkolni készül – engem, azaz önmagát” – 12), majd kiterjed az egész történet önértelmezésére, elsősorban a többször megismételt (és egyébként a *Kaddis...* elején is megtalálható¹⁸) „Nincs bennem szeretet” kijelentés teológiai vonatkozása révén, amely itt mindenekelőtt a páli szeretetdoktrínára céloz („odaadhatom a testemet is égőáldozatul, ha szeretet nincs bennem, mit sem használ nekem” – 1Kor 13,2; a SzIT fordítása alapján). Még talán ennél is fontosabb, hogy az elbeszélő halottként (és az sem mellékes, hogy halott *testként*, holttestként) való önleírása is Pálra mutat vissza, a *Rómaiakhoz írott levél* törvényfogalmához¹⁹, ahol Pál – voltaképpen a mózesi törvényfogalom itt bővebben nem tárgyalható bírálatainak keretében – többek közt azzal érvel, hogy „a törvénynek csak addig van hatalma az emberen, amíg él” (Róm 7,1). A Megváltónak az álomban hírül adott öngyilkossága ebben az értelemben a törvény hatalmának hatókörét is kijelöli („Krisztus testében ti is meghaltatok a törvénynek, hogy ahhoz tartozzatok, aki feltámadt a halálból”, írja Pál a rómaiaknak; Róm 7,4), és természetesen a törvény szabta vagy a lehetőségében a törvény által előállított (életre, testi életre keltett) bűn képzete is hozzájárulhat a törvényben felismert törvénytelenésgről alkotott (Kertésznél persze egyben közvetlenül politikai) diagnózis értelmezéséhez („Törvény nélkül ugyanis a bűn halott volna. Valamikor törvény nélkül éltem, de azután jött a parancs, a bűn föléledt, én pedig meghaltam.” – Róm 7,8–9). Az elbeszélés fontos Camus-idézete („Az ember mindenképpen hibás egy kicsit.” – 12²⁰) tulajdonképpen részben tehát az ebbe a teológiai kontextusba való intervenciónak is tekinthető, és az idézet helyi értékének megállapításához fontos, bár a *Jegyzőkönyv* eddigi recepciójában talán kevesebb figyelemben részesült az a körülmény, hogy ez a mondat egy halálhírt kommentál, „betegem” haláláét, aki „nélkülem halt meg” – a Camus-idézet ugyanis aláhúzza azt a könnyen felderíthető életrajzi vonatkozást, hogy – akárcsak Meursault esetében – itt is az anya (Kertész édesanyjának) halála vezeti be az elbeszélés eseményesort.²¹ A *Jegyzőkönyv* innen nézve voltaképpen egyben egy

¹⁸ Kertész Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért*. Magvető, Budapest, 2003⁶, 13.

¹⁹ Vö. ehhez még – némiképp eltérő közelítésben – Kelemen, 100–101.

²⁰ „De toute façon, on est toujours un peu fautif.” (Albert Camus: *L'étranger*, London/New York, 1988, 51.). Kertész Gyergyai Albert fordítását idézi: „Az ember mindenképp hibás egy kicsit.” (*Közöny*, In *Uő, Közöny / A bukás*, Kriterion, Bukarest, 1972, 20.).

²¹ Vö. ehhez Clara Royer: *Kertész Imre életei és halálai*, Marczisovszky Anna ford., Magvető, Budapest, 2019, 281–285. Az *Élet és irodalom*ban ezt a félig rejtve maradó összefüggést Esterházy intertextusok közreműködésével tárja fel és fordítja részint a visszájára, pl. egy a fia haláláról beszámoló anya szólamának beiktatásával. Ld. ehhez Selyem, 83–84.

másik, bár talán kevésbé jogi, mint inkább etikai felelősségdilemma dokumentációja is, a halokló anya magára hagyásáé.²² Kertészt, akit a halálhír előtt ér az álom az életére törő Megváltóról, ez az álom értesíti a szövegben először saját „szeretetlenségéről”, vagyis – visszakanyarodva a páli teológiához – az azzal a törvénnyel szembeni rezisztenciáról, amelyet a *Rómaiakhoz írott levél* (más vonatkozó helyekkel együtt) a halott, kőtáblákra írott betűk hozta törvénnyel állít szembe: „Ne tartoztatok senkinek semmivel, csak kölcsönös szeretettel, mert aki embertársát szereti, a többi törvényt is megtartja. (...) A szeretet nem tesz rosszat az embertársnak. A törvény tökéletes teljesítése tehát a szeretet.” (Róm 13,8–10).

Két összefüggést érdemes ezzel kapcsolatban itt röviden kiemelni. Egyfelől a Camus-idézet és a Meursault-párhuzam azon teljesítményét, hogy Kertésznek itt is szembesülnie kell a saját tapasztalat szövegesülésével, szövegi megelőzöttségével: a szeretet törvényével szembeni potenciális vétségével vagy közömbösségével éppúgy szövegeként, értelmességét igénylő szövegeként konfrontálódik, mint a valutakiviteli szabályokkal szemben tanúsított tudatlanságával vagy ignoranciájával. Másrészt feltűnő az elbeszélés szövegét és a teológiai szövegháttérrel egyaránt meghatározó, voltaképpen külön elemzést igénylő gazdasági koordinátarendszer jelenléte. Pál az imént idézett helyen tartozásról beszél (az ember szeretettel tartozik embertársának). Kertészt „betegem” halála nem csupán „a lélektelen, valahogyan azonban mégis kijózanítóan ható, végső soron tehát jótékony adminisztráció őrlőmalmába” (13) sodorja, hanem költségekkel szembesíti: „mindenekelőtt fizetek, fizetek, fizetek” – nem sokkal ezután kerül sor a „ráfizetés” élettörvényének megállapítására. A *Jegyzőkönyv* meghatározó teológiai kontextus másik fontos tartományában, Jézus példabeszédeiben, amelyeket az elbeszélésben a törvényt képviselő vámosok vannak a szöveg közvetlen környezetébe (itt talán megjegyzendő, hogy a *Sorstalanságban* Köves György Auschwitz felé vezető utazása egy „vámhatár” átlépésével, majd egy vámházból indul²³), köztudomásúlag a vámosok reprezentálják ugyanis azokat a bűnösöket, akiken Jézus az irgalom mibenlétét igyekszik szemléletessé tenni (pl. Mt 9,9–12), és ugyancsak ennek az evangéliumokban ábrázolt világ értékhierarchiájának legalján elhelyezkedő, kétes foglalkozásnak a művelőire hivatkozva nyer magyarázatot a szeretet nem haszonelvű vagy nem ökonómiai mintájú elgondolása is („Ha ugyanis csak azokat szeretitek, akik titeket szeretnek, mi lesz a jutalmatok? Nemde a vámosok is ugyanezt teszik?” – Mt 5,46). A gyanúba keveredett utazó egyik utolsó kísérlete során gazdasági csereügyletként javasol megoldást vétke kiegyenlítésére: „a háromezret letétbe felajánlom, hiszen – mint ezt az előre megváltott helyjegyet is tanúsítja – a holnap esti vónattal visszajövök, s akkor rendezhetjük az ügyet” (26; Kertész egyébként később jogi úton csakugyan visszaszerezte az összeg egy részét²⁴).

A *Jegyzőkönyv* elbeszélője mármost szämntalan összefüggésben hasonlatossá válik a vele szemben eljáró vámosokhoz: a szövegben ötször elismételt öndiagnózis, „Nincs bennem szeretet”, a vámosra vonatkoztatva is előkerül („Ebben a vámosban nem volt szeretet” – 23) – a szeretet egyedül a hegyeshalmi, „közigazgatási arcvonású” tisztben nyilvánul majd csak meg,

²² A vonatkozó tépelődés szintén bekerül a jegyzőkönyvbe, kvázi egy felsorolás tételeként: „Aggályos latolgatása, hogy szabad-e akár csak két napra is itthagynom betegemet, akinek állapota, úgy tűnik, éppen válságosra fordul. Mégis, vonat-, sőt helyjegyet vásárolok.” (9)

²³ Kertész Imre: *Sorstalanság*, Magvető, Budapest, 2002⁶, 36, 56. A motívumról ld. még Földényi, 319–321.

²⁴ Royer, 286.

mégpedig azzal, hogy az „érteni látszik, amit mondok” (36). Amikor a vámos az első ezer schilling bevallását suttogva helyteleníti („Sok, sok, sok”), akkor egyben Kertész fentebb idézett hármast „fizetek”-jét visszhangozza. A vádlott és a vádló nyelvi megjelenítései közötti ilyen és hasonló egybemosódások nyilvánvalóan annak felismerését készítik elő, hogy a megsegényítő eljárásnak (amely, a híres Kafka-idézet instrukciója nyomán, „*maga válik lassanként itéletté*” – 31) az a leginkább fenyegető eleme, hogy a vádlott egyben önmaga vádlójaként, mintegy a törvénnyel azonosulva hajtja végre önnön büntetését: a törvény alóli szabaddulása (halála a törvény számára) önmaga elpusztítása révén megy végbe. A szegény forrása (és táplálója) ebben az értelemben szükségszerűen az önagresszió („Az engem ért agressziót – mert nem tehetek mást – most is, mindig, tórként mohón megmarkolom, és a pengét önmagam ellen fordítom” – 38), sőt a vámvizsgálati jelenet csúcspontján a vádlott önmaga kivizsgálójának groteszk szerepét kényszerül alakítani, egy emberi mivoltától megfosztott (így tulajdonképpen egyben önmagát önmagától meg- és kifosztó) „lénnyé” változik („ez a saját zsebeit motozó, chaplini lény” – 20).

A tettenéresi jelenet narratív ábrázolása természetesen a hamis bevallás szembeötlő érthetetlenségének kérdésére tereli a figyelmet. A jogszabályokat öntudatlanul is ignoráló utazó először a nála lévő valuta (melynek eredetigazolásáról maga a *Jegyzőkönyv* készít jegyzőkönyvet, ahol Kertész előadja, honnan származnak a schillingjei: 13–14) egy részét valjha csak be (amit, mint a suttogó vámos közbevetéséből kiderül, ugyanúgy szabályellenes engedély nélkül kiutaztatni, mint a teljes összeget) és a hamis vallomás motivátlanságát éppen ez teszi különösen feltűnővé. A tett érthetetlenségét itt is Camus-párhuzam nyomatékosítja: az, hogy Kertész nem vall be négyezer schillinget, de helyette bevall ezret, a maga számszerű arányosságában is visszautal a Meursault tettében feltáruló kirívó érthetetlenségre, nevezetesen arra, hogy az az első lövés után még négyet ad le a már mozdulatlan áldozatára („*Miért, mondja, miért lőtt egy földön elterülő testre?*”, idézi Kertész Camus-t és egyben Méiszöly *Saulusának* egyik mottóját²⁵). Akárcsak Camus hőse, Kertész sem tud választ adni erre a kérdésre, amelyet utóbbinak, Meursault-val ellentétben, mindenekelőtt nem is a hatóság, hanem saját maga sürgetésére kellene megválaszolnia. A válasz egy kétszer is elhangzó vallomás („*Lelkemre és becsületemre mondom, Kátya, nem tudom.*” – 16, 23), amelyet egyfelől tehát egyenesen valamiféle eskütétel hitelesít valamely jegyzőkönyv számára, ám amely, másfelől, az *Unalmas történet (Szkucsnaia isztorija)* című Csehov-novellából származó, és mint azt a Kertész-irodalom gyorsan azonosította is, pontatlanul átvett idézet, melynek pontatlansága mindenekelőtt abból fakad, hogy valójában egy idézet idézetéről van szó, Kertész ugyanis nem Csehovot, hanem a Csehovot parafrázáló, illetve Reinhold Trautmann német fordítását felhasználó Thomas Mannt idézi,²⁶ ami ráadásul a címzett identitását is megsok-

²⁵ „Pourquoi, pourquoi avez-vous tiré sur un corps à terre?” (Camus: *L'étranger*, 74.; „Miért, mondja, miért lőtt egy földön fekvő testre?” – *Közöny*, 54). L. ehhez még: Molnár Sára: *Ugyanegy téma variációi*, Koinónia, Kolozsvár, 2005, 222–227.

²⁶ „Auf Ehre und Gewissen, Katja, ich weiss es nicht”. (Thomas Mann: *Reden und Aufsätze I [GW IX]*, S. Fischer, Frankfurt 1974, 855; ahogy Kertész, úgy Mann esszéje is többször megismétli az idézetet). Mann esszéjének magyar fordítása Devecseriné Guthi Erzsébet átültetését követve idézi az elbeszélést: „»Őszintén beszélek, Kátya, nem tudom.«” („Vázlat Csehovról”, in Uő, *Válogatott tanulmányok*, Budapest 1963, 449.) Vö. Kertész Imre: *Hamburgi esszé*, In Uő, *A gondolatnyi csend, amíg a kivégzőosztag újratölt*, Magvető, Budapest, 1998, 59; ill. *Haldimann-levelek*, Magvető, Budapest, 2010, 101.

szorozza, lévén a Csehov-szereplőnek és Mann feleségének ugyanaz a keresztneve. A „nem tudom” vonatkoztatási köre, innen – vagy így – nézve, magának a vallomásnak a hitelességére is kiterjed. Ez aláhúzhatja az utazó föllentésének motivátlanságát, gesztusszerű karakterét, amely így leginkább egy céltól vagy célszerűségtől lekapcsolt (nyelvi) eszköznek mutatkozik,²⁷ melyet jegyzőkönyvi vonatkozásban éppoly kevésbé lehet megindokolni, mint Meursault büntetett („az egész a nap miatt volt”²⁸ – ez nem bizonyul meggyőzőnek a tárgyaláson). Egyfajta *action gratuite*-ről volna szó tehát, amit Kertész elbeszélésében az is kiemel, hogy ábrázolása rendkívül telített teátrális elemekkel, aminek persze valamiképpen eleve megágyaz a jelen idejű elbeszélésmód is.

Ez a teatralitás mindenesetre megfigyelhető már a „sok, sok, sok” rosszálló figyelmeztetését előadó vámos gesztusában, aki suttog „mintegy maga elé (ahogyan a régebbi színdarabok instrukciói szóltak)”, illetve a jelenetnek a „rekeszizmunk méltatlan rázkódását” kiváltó bohózathoz való hasonlításában is (19–20). A zsebéből először csak egy darab ezerschillingest előhalászó utazót „egy erősen indiszponált pillanatában fellépni kénytelen bűvészre”, vagyis a már idézett „chaplíni lényre” emlékezteti saját mozdulata, ami persze eleve implikálja – és Kertész ezt regisztrálja is – a cselekvő önmagától való eltávolodását, azt a megkettőződést, amely itt az önfigyelést teszi lehetővé. Csakis annak, aki képes kívülről megfigyelni önmagát („A távoli szemlélő, aki e pillanatban sokkal inkább vagyok, mint ez a saját zsebeit motozó, chaplíni lény, eközben egyre a fejét csóválja, értetlen, ámbár elnéző mosolylyal.” – íme, egy újabb variáció az elbeszélő megkettőződésére: az én egyszerre önmaga és önmaga testvére, megajándékozója, megértő tanúja, majd később „hűséges olvasója” is lesz [33]), áll rendelkezésére az a lehetőség, hogy felismerje a teatralitást önmaga cselekedeteiben, vagyis akár az, hogy „úgyszólván gyermeki kíváncsisággal” nyúljon a zsebébe és „valósággal meglepődjön” az ott megbúvó pénzjegyeken, amelyeket maga helyezett oda: „Úgyszólván gyermeki kíváncsisággal nyúlok be tehát az óhajtott zsebbe; s no lám, mi kerül elő: háromezer schilling. Valósággal meglepődöm.” (21) Úgy is lehetne fogalmazni, hogy a vámos, akinek „tévedhetetlen szeme” már régóta regisztrálta a megtévesztőnek szánt, tétova korábbi mozdulatot (amelynek eredménye az első ezerschillinges bevallása volt), itt bizonyos értelemben jobban ismeri, közelebb áll a vallatott cselekvőhöz, mint az önmagához. De ez persze nem egészen igaz: az elbeszélő eddigre ugyanis már „kitalálta”, hogy a vámos átlátott a nőnőveren (vagyis legalább annyira képes azonosulni annak akciójával, mint az az övével), másfelől az egész jelenet elbeszélése felfogható egy olyan megtévesztő akció, valamiféle (bár talán indiszponáltan előadott) bűvészmutatvány humoros, egy önmagával szemben megértő elnézéssel viselkedő narrátor által előadott elbeszéléseként, amely ugyan nem sikerült, de akár sikerülhetett is volna: vagyis teátrális előadásaként egy teátrális akciónak.²⁹

²⁷ Vö. Giorgio Agamben: *Noten zur Politik*, In *Uő, Mittel ohne Zweck*, Diaphanes, Freiburg/Berlin, 2001, 60–61.

²⁸ Camus, i. m. 80. („c’était à cause du soleil” – *L’étranger*, 90.)

²⁹ Fontos lehet, hogy a jelenetet bizonyos értelemben prefigurálja az álom a fenyegető, mértéketlenre növekedett, elefántormányhoz és óriáskígyóhoz hasonlító kezével áldozata után nyúló Megváltóról: „Éreztem, hogy bár igazat mond, egyetlen szava sem igaz; valószínűleg csak próbára tesz, és viselkedésemhez méri majd a magáét; és ahogyan fokozódott bennem a gyalázatos, de mind fékezhetetlenebb bizalmatlanság, úgy változik ő is, noha közben az arca, a kék szeme továbbra is szelíd maradt, mintha mit sem tudna róla, hogy ezalatt mit művel a keze.” (10–11)

Kertész mindenesetre nem hagyja teljesen motiválatlanul a tettét. Nem sokkal később egyrészt ugyan megkapó, másrészt mégiscsak didaktikus magyarázatot fűz hozzá, a novellát ezen a ponton esszébe süllyesztve, amely magyarázat egyben (már csak magyarázat volta okán is) tulajdonképpen a felmentésre alapot teremtő körülményeket is rögzíti a jegyzőkönyv számára. „A tett megértésre talál, s következőképpen bocsánatot is nyer – hiszen mindenekelőtt kirívó indokolatlansága volt megbocsáthatatlan” (Paul de Man).³⁰ A magyarázatot a szövegnek a rabság és szabadság viszonyára vonatkozó (37–38), illetve – kicsit korábban – a totalitárius rendszereknek kiszolgáltatott élet kényszeres beidegződéseit taglaló eszmefuttatásai adják meg, amelyek – egyebek mellett – arra céloznak, hogy maga az eljárás, a kérdések (vagyis maga a jegyzőkönyv) készítette hazugságra a gyanúba kevert utazót.³¹ A jegyzőkönyv, létéből, diszkurzív-adminisztratív státuszából fakadóan maga idézi elő azt, amit rögzíteni hivatott. Vagy, Pál, meglehet, földhözragadtan szó szerinti olvasatát alkalmazva, a törvény maga kelti életre a bűnt.

Az sem zárható ki, persze, hogy az, ahogyan Kertész ezt az okfejtését előadja, nem mentes minden iróniától vagy öniróniától. Amikor pl. azt írja, hogy „ennek a vámmembernek az eleve bűnöst föltételező, álnok kérdése mögött az én fülemben csizmák dübörögtek, mozgalmi dalok harsogtak, hajnali csöngetések sikongtak, az én szemem előtt börtönrácsok és szögesdrót kerítések meredeztek”, akkor nem zárható ki, hogy ez a retorikáját tekintve amplifikációs és kissé hiperbolikus karakterű mondat tulajdonképpen az önirónia, sőt akár az öngúny (?) perspektíváját is rányitja az elbeszélőre, aki aránytalan hasonlatot állít fel egy egyszerű vámvizsgálat és a koncentrációs táborok intézménye között. Persze, ha így volna is, ez akkor sem oldana az én kiszolgáltatottságán, hiszen ez esetben az önagresszió megnyilvánulását pél-

³⁰ Paul de Man: *Az olvasás allegóriái*, Fogarasi György ford., Ictus–JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1999, 386.

³¹ Vö. ehhez Szirák, 151. („Innen nézve tehát a *Jegyzőkönyv* nemcsak az ország állapotáról, hanem egy pszichózisról szóló beszámoló is.”) A *Sorstalanság* egy emlékezetes jelenete arra figyelmeztet, hogy a kérdések, a kikérdezés vagy -faggatás akkor is hamis tanúságtételre kényszeríthetik a válaszadót, ha az referenciálisan igazat mond: „Ez arra volt kíváncsi, ami meg is mosolyogtatott kissé, hogy láttam-e a gázkamrákat. Mondtam is neki: – Akkor most nem beszélgetnénk. – No igen – felelte, de hogy csakugyan voltak-e gázkamrák, s mondtam neki, hogyne, egyebek közt gázkamrák is vannak, természetesen: minden attól függ – tettem még hozzá –, hogy mely táborban miféle is járja. Auschwitzban például számíthatunk rá. Én viszont – jegyeztem meg – Buchenwaldból jöttem. – Honnan? – kérdezte ő, és meg kellett ismételnem: – Buchenwaldból. – Tehát Buchenwaldból – bólintott, s mondtam neki: – Onnan. – Amire azt mondta: – Nos, várjunk csak – merev, szigorú, kissé valahogy már-már leckéztető arccal. – Tehát Ön – s nem is tudom, miért, de szinte egész megilletődötté tett valahogy ez az igen komolyan, mondhatnám némiképp szertartásosan hangzó megszólítása – hallott a gázkamrákról –, s mondtam neki: hogyne. – Mindamellet – így folytatta ő, még mindig ugyanazzal a merev, mintegy a dolgok közt rendet, világosságot teremtő arccal – Ön személyt teremtő arccal – saját szemével azonban mégsem győződött meg róla –, s el kellett ismernem: nem. Amire ezt a megjegyzést tette: – Vagy úgy –, majd kurtán biccentve tovább sétált, mereven, kihúzott háttal, s úgy néztem, hogy elégedetten is valamiképp, hacsak nem tévedtem.” (Kertész Imre: *Sorstalanság*, 306–307). A válaszoló itt erőszakosan – akár szándékai ellenére – olyan beszédpozícióba kényszerül, ahol – a *Jegyzőkönyvet* idézve – *bár igazat mond, egyetlen szava sem igaz*. A háttérben itt is jelen van Camus, mikor Meursault védője az eljárás egy pontján megállapítja: „– Ilyen ez az egész pör. Minden igaz, és semmi sem igaz!” (Camus: *Közöny*, 71.; „«Voilà l'image de ce procès. Tout est vrai et rien n'est vrai!»” – *L'étranger*, 85.)

dázná, egy mohón megmarkolt és önmaga ellen fordított nyelvi tőr villanását, amely legalább annyira helybenhagyná, mint amennyire enyhítené a büntetést.

Innen nézve nem szorul különösebb magyarázatra, hogy az egész elbeszélés felfogható egy teljesen explicitté tett fogalmi metaforának (a fogalmi metaforák elmélete egyik legközismertebb példájának³²), az élet utazással való azonosításának narratív kiterjesztéseként. A (persze nem szimmetrikus relációba állított) vonatút és a visszatérés ciklusait (amelyek természetesen felidézi a *Sorstalanság* szüzséjét,³³ akár bizonyos részletek tekintetében is, pl. a Budapestre megérkező Köves Györgyöt le akarják szállítani egy villamosról, mert vét az utazás „törvényeivel” szemben³⁴) a születés és a halál metaforái értelmezik. Maga az utazás ötlete is egy „termékeny gondolatként” (8, kiem. KSzZ) merül fel (persze ezzel a keletkezéssel egyidejűleg megszületik a halál is: „e törvénycikkelyek és paragrafusok már kezdetemtől fogva mindig ellenem – gyakran a pusztá fizikai létezésem ellen – *fogantattak*” – 14; kiem. KSzZ) a készülődés során elfojthatatlanul jelentkező – és egy „influenzás láz” által megelőlegezett, sőt mintegy azt legyűrő – „utazás láz” gyermeki állapotként vagy valamiféle regressziós pszichózisként nyer leírást („ez a gyermekes neurózis, amely gyermekkoromtól fogva üldöz, és érett, mondhatni túlérett koromra is mindig újra gyermekké tesz; tehetetlen vagyok vele szemben, noha szívósan védekezem ellene, mint az infantilitás olyan megnyilatkozása ellen, amelyen végre tudatosan is rajtaérem magam: de, mondom, tehetetlen vagyok vele szemben” – 15), ahogyan a többször kommentált útiolvasmány, Dali naplója is a művész gyermeki szívére, illetve lelkére irányuló reflexiókra készíti az utazót, aki aztán magát gyermeknek tetteve („úgyszólván gyermeki kíváncsisággal”), bizonyos értelemben tehát itt is valamiféle infantilis regresszióra hagyatkozva igyekszik boldogulni akkor, amikor a vámos előtt elhallgatott pénz előkerül. A megalázó jogi eljárás, mint az már szóba került, végül rendre önmagától való (defenzív, de egyben pusztító) eltávolodásának regisztrálására készíti az azt elszenvedő utazót. Ez két ponton kulminál. Egyrészt ott, ahol a saját életet – József Attila (és Tandori) „talált tárgyára” legalábbis implicit módon visszautalva – „vizsgálati tárgyként” objektiválja (fontos a kifejezés többértelműsége, amely itt a hatósági eljárás diskurzusát is felidézi, vagyis egyben arra is alkalmat teremt, hogy a *Jegyzőkönyv* ily módon az élet jegyzőkönyvbe vételének műveleteként prezentálja magát): „Miért hittem, hogy változtathatok ezen az életen, amelyre már réges-régen úgy tekintek, amelyet már réges-régen úgy kezelek, mintha nem is az én életem lenne, hanem szigorú feladatként kapott vizsgálati tárgy, s amelylyel szemben egyetlen kiváltságot – vagy ha jobban tetszik: szabadságot – őrzök még: hogy ha már leküzdhetetlenül megcsömörlöttem tőle, két doboz altatóval meg egy fél üveg rossz albán konyakkal véget vessek neki...” (38) Másrészt a zárlatban, ahol – referenciális paradoxont előállítva – a hazafelé utazó, halottként megszólaló én önmagát a vonat által szállított holttestként írja le: „Látszólag a vonaton utazom, de a vonat már csak egy holttestet szállít. Halott vagyok.” (39) A halál tulajdonképpen a megértés vagy önmegértés történetének végpontja is, hiszen amikor az utazó utoléri a szöveg elején kilátásba helyezett áldozati bárányt, vagyis rálel saját útja (egyben életútja) példázatos értelmére (amit kétszer is kifejti), akkor ezt egy zenei idézet körtésében adja elő, a *Götterdämmerung* fináléját, a Siegfried kiterített

³² Vö. ehhez elsősorban George Lakoff – Mark Turner: *More Than Cool Reason*, University of Chicago Press, Chicago/London, 1989, 1–56.

³³ L. ehhez még Scheibner, 371–372.

³⁴ Kertész: *Sorstalanság*, 312–313.

holttestét szemlélő Brünnhildét idézve („E pillanatban végre pontosan tudom már, hogy mi történt velem. Szinte *heurékát* kiáltanék. *Mindent, mindent, / mindent értek, / mindent átlátok már! / Hollóid szárnyát hallom suhogni...*” – 29–30; „Ezen a ponton feleszmélek. Újra Tatabányánál járunk. Ezenközben én is *bejártam utamat*: íme, értem az életemet.” – 38; kiem. KSzZ), vagyis már itt megelőlegezve önmaga holttestként való tárgyiasítását. Az önmegértés pillanata (vagyis a gyermeki állapot hátrahagyása) lényegében elpusztítja, hiszen objektiválja az életutat, amelyet ily módon lehetetlen lesz *saját* életként megragadni. Ezt a szöveg persze már egy jóval korábbi ponton elő is készíti: „Szeretek úton, azaz sehol sem lenni” (13) – indokolja a bécsi út melletti döntését az elbeszélő, ami az élet-utazás konceptuális metafora vonatkozásában már itt bizonyos gyanút ébreszt. Ha utazni azt jelenti, sehol sem lenni, akkor az utazás életúthoz hasonlítása azt implikálja, hogy az utazó nincs ott a saját életében: a metafora tehát önmaga ellen fordul.

Az eljárás eredménye tehát az én elidegenedése vagy eltávolodása önmagától, vagyis az ebben az értelemben vett pusztulása. Fontos ugyanakkor, különösen a jegyzőkönyv szövegműfajára tekintettel, hogy ennek az eltávolodásnak van egy szembeötlő nyelvi vetülete, az, hogy a folyamat természetesen saját szavaitól távolítja vagy fosztja meg a róla tanúságot tévő elbeszélőt – és így nézve következetesnek mondható az ellenjegyzés megtagadása, akár abban az értelemben is, hogy ez nem csupán ellenszegülés, hanem a művelet lehetetlenségének nyugtázása is, sőt: talán éppen ez utóbbi értelemben mégis ellenjegyzés, annak – hiteles – tanúsítása, hogy valójában a jegyzőkönyv aláírása (is) hamis tanúságtétel lett volna. Ebben a vonatkozásban fontos, hogy az utazó azzal az „észrevétellel” szeretné kiegészíteni a jegyzőkönyvet (sikertelenül, és közvetlenül éppen ez vezet az ellenjegyzés megtagadásához), hogy a vámos „a felszólítása előtt semmi esélyt nem adott nekem a megfontolásra, a gondolkodásra, hogy a józan értelmem kerekedjen felül az első érzéseimen” (32). Ez az ellenvetés nem csupán az eljárásnak, a „mechanikus ostobaságnak” a gyanúba fogott szubjektumra is kiterjedő automatizmusát teszi szóvá, vagyis azt, hogy mintegy önkéntelen, motiválatlan cselekvésre készítette az utazót, hanem egyúttal a jegyzőkönyv műfajának egyik paradox teljesítményét is szemlélteti. Az, amit a jegyzőkönyv rögzít, minden objektív hitelessége ellenére sem lehet az a cselekvés vagy beszédcselekvés, amely valóban cselekvésként hozzárendelhető ahhoz, aki végrehajtja vagy aki által hitelesíthető. Szigorúan véve a jegyzőkönyv, beszédaktus-elméleti kategóriákat (ráadásul bizonyos értelemben csak absztrakció útján körülhatárolható kategóriákat³⁵) alkalmazva, csupáncsak lokúciókat vagy még inkább ún. fonetikus aktusokat rögzít: azt, hogy egy megnyilatkozás végbement-e, és ha igen, miként. És éppen amiatt, hogy bár a használatát tekintve egyfelől intézményes eszközökkel pontosan szabályozott műfajról van szó, másfelől azonban olyanról, amely – mivel funkciója mindenekelőtt a hiteles lejegyzésben áll – a megnyilatkozások szélsőséges izolációját, az azokat övező kontextusok törlését igényli, képtelen arra, hogy előállítsa azt az egyértelműséget, amelyet szavatolni hi-

³⁵ A beszédaktus-elmélet alapító művében John L. Austin maga is hoz példákat arra, hogy bizonyos megnyilatkozások esetében egy fonetikus aktust végrehajtva a beszélő nem azt mondja, amit mondott: aki pl. azt véli mondani, hogy „iced ink”, adott esetben azt mondta, „I stink” (a magyar fordítás megoldása szerint: „azt akar” helyett „az takar”-t; John L. Austin: *Tetten ért szavak*, Pléh Csaba ford., Akadémiai, Budapest, 1990, 124; *How to Do Things with Words*, Clarendon Press, Oxford, 1962, 123). Vagy: fatikus aktus-e az, amikor „egy majom a »Megy«-től megkülönböztethetetlen zajt hallat” (uo., 103.)? Hiszen a majom talán maga sem tudta, hogy „Megy”-et mondott.

vatott. Egyszerűbben szólva: a jegyzőkönyv eltorlaszolja az utat annak feltárulkozása elől, amit rögzít.

Kertész szövege többféle módon reflektálja ezt az ambivalens feltételrendszert. Pl. stílárís-poétikai eszközökkel, többek közt a szóismétlésekkel, amelyek rendre azzal szembesítenek, hogy egy-egy kifejezés többféle szinten, különböző kontextusokban aktiválódik. Rögtön a szöveg nyitánya utal erre („amely jegyzőkönyv fel- és [nyilván] nyilvántartásba vétetett”), de itt említhető a háromszor megismételt „fizetek”-ben megalapozott (és a „ráfizetés” élet-törvényében is megnyilvánuló) többértelműség is, amelyet ráadásul Kertész egy sűrű alliterációs szövedéssel készít elő: az utazást megelőző rémálomból „feleségem felrázott”, az ébredés a „foggyökérben fészkelő fájdalomra” ébreszt rá (és egyben – ismét egy szóismétlés asszociatív közreműködésén keresztül – „az önmagammal való gyökeresen rossz viszonyomra” is – 11–12). Arra is lehetne hivatkozni továbbá, hogy milyen heterogén kontextusokban kerülnek elő az „igaz”, „igazság” kifejezések egy olyan *Jegyzőkönyv*-ben, amely rendkívül sűrűn alkalmazza ezeket a szavakat, de amely rögtön önnön bevezetésében leszögezi a fogalommal szembeni kételyét, és amely – bizonyos értelemben megfordítva a jegyzőkönyvelési szituációt – a kifejezést frázisszerűen alkalmazza ott, ahol a vámos megállapításait nyugtázza (hitelesíti) – „Igaz. Ami igaz, az igaz.” (21), illetve „Felszólítani, igaz, felszólított.” (30) – anélkül, hogy ezzel bármit is igaz(ságos)ként könyvelne el az eljárásban.

Az ilyen többértelműségeket bizonyos értelemben a jegyzőkönyv állítja elő, hiszen csak rögzítettségüknek, vagyis itt az irodalmi szöveg önarchiválásának köszönhetően regisztrálhatók.³⁶ Kertész számára ugyanakkor talán még nagyobb jelentőséggel bír a jegyzőkönyv, illetve – tágabban – a hatósági eljárás abban megnyilvánuló erőszakossága, hogy a rögzítés kényszere és a műfaj sajátosságai meggátolják az olyan tanúságtétel megfogalmazását (és lejegyzését), amelyet sajátjaként ellenjegyezhetne. Ahogyan Camus-nél is, úgy a *Jegyzőkönyv*-ben is kölcsönös feltételrendszer rajzolódik ki a vádlottnak az eljárásból való kizárulása és a jegyzőkönyvvezető tanúságtételre való képtelensége között. Meursault, aki, miután elismeri, hogy „még a vádlottak padján is érdekel bennünket, ha rólunk szólnak”, arra a belátásra jut, hogy mindennek ellenére „mintha az egész pört tőlem függetlenül tárgyalták volna”³⁷ – első-sorban azért, mert a folyamat vagy hallgatásra ítéli, vagy olyan vallomásra, amely már megfogalmazódása pillanatában saját maga számára is hiteltelenné válik, nem utolsósorban a jegyzőkönyv prezentifikáló, *sürgető* nyomásának betudhatóan, hiszen – mint arról korábban szó esett – többek közt a (beszéd)esemény egyidejű rögzítésének igénye határozza meg magát a műfajt. Ezt nyomatékosítja az a már idézett kísérlete, amelyben megpróbálja megindokolni vallomását, mely szerint nem állt szándékban megölni áldozatát: „*sebtében* azt feleltem, *zavartan és kapkodva* kissé, s érezve, milyen nevetséges vagyok, hogy az egész a nap miatt

³⁶ Az önarchiváció fontos feltétele mindenfajta irodalmiságnak. Mint arra a nukleáris katasztrófák fenyegetésén gondolkodó Jacques Derrida hívta fel a figyelmet, az irodalom az archiválás lehetőségén alapul, hiszen mivel nincs „abszolút önmagán kívüli, önmaga lehetőségén kívüli referense”, illetve „fiktív vagy meseszerű referensként állítja elő referensét, amely önmagában is az archiválás lehetőségétől függ”, teljeskörű materiális megsemmisülése esetén nincs módja önmaga újraalkotására (J. Derrida: *No apocalypse, not now*, Angyalosi Gergely ford., In Uó – I. Kant, *Minden dolgok vége*, Századvég, Budapest, 1993, 132–133). A materialitásában elpusztított irodalom fenyegetettsége (és fenyegetése) Kertészt is foglalkoztatta, mint arról a *Felszámolás* tanúskodhat.

³⁷ Camus: *Közöny*, 76. („Même sur un banc d'accusé, il est toujours intéressant d'entendre parler de soi. [...] En quelque sorte, on avait l'air de traiter cette affaire en dehors de moi.” – *L'étranger*, 88.)

volt. A teremben itt-ott nevettek.”³⁸ (kiem. KSzZ) Kertésznél sem ritkák az ilyen, magát a beszélőt sem meggyőző (és – talán pontosan ezért – egyben az éppen beszélő önmagára irányított külső perspektívára kényszerítő) megnyilatkozások: „Meglepődött, ügyefogyott tiltakozást hallatok” (25), reagál a vonatról való leszállításáról értesülve, „makogok valamit a bécsi kötelezettségeimről” (26), így valósul meg a tiltakozás az eljárás ellen, az alá nem írt jegyzőkönyv elkészültéhez fűzött kommentárját pedig rögtön annak elhangzása után hiteltelennek ítéli: „Ezt azonban megbánom, olyan mondatot ejtettem ki, amely ontológiailag éppolyan értelmetlen, mint szemantikailag, vagy akár a legszűkebb praktikumot tekintve.” (32) Vagyis: saját, abban az értelemben is saját, hogy saját maga által jegyzőkönyvbe vett mondatait sem képes sajátként ellenjegyezni. Kertész nyelvszemléletének kontextusában ez persze elsősorban azzal magyarázható, hogy a jogi-hatósági úton szabályozott nyelv eleve megfoszt a személyes nyelvhasználat lehetőségétől, amely az autentikus tanúságtétel feltétele volna³⁹ – egyébként ebben az összefüggésben is érdemes szem előtt tartani a Kertészt Máraihoz fűző irodalomtörténeti relációt, amelyet még aligha merített ki a szakirodalom, itt pl. a *San Gennaro vére* második részére lehetne hivatkozni, amely az igazságszolgáltatás intézményesített formai keretei között tett tanúságtételek szükségszerű hiteldeficitjének változatos formáit felsorakoztatva szembesít, mintegy negatív úton, a személyes tanúságtétel törékeny feltételrendszerével.

De persze: képes volt-e egyáltalán valaha valaki saját szavaira, saját mondandójára ráismerni a bármilyen okból is jegyzőkönyvbe vett mondataiban, legyen szó akár valamely jogi eljárás kereteiről, vagy éppen egy kontextusát vagy aktualitását vesztett levelezés újraolvasásáról, esetleg arról a pedagógiai rémálomról, amikor a professzor szóbeli előadásáról készített írásos jegyzetekkel szembesül? Az *Igazság és módszer* harmadik részében, a nyelv ún. „spekulatív struktúráját” magyarázva Hans-Georg Gadamer a nyelv mondás-karakterét a „kijelentéssel” (Aussage, ami egyben hatóság előtti vallomást is jelent!) szembeállítva igyekezett megvilágítani: „Aki mondani akar valamit, az keresi és megtalálja a szavakat, melyeknek segítségével megérteti magát a másikkal. Ez nem azt jelenti, hogy »kijelentéseket« tesz. Hogy mit jelent kijelentéseket tenni, s hogy ezáltal mennyire nem azt mondjuk, amit mondani akarunk, azt mindenki tudja, aki – akár csak tanúként – részt vett már kihallgatáson. A kijelentésben módszeres egzaktussággal elfedik a voltaképpeni mondanivalónak az értelemhorizontját. Ami így visszamarad, az a kijelentettek »tisztá« értelme. *Ez az, ami bekerül a jegyzőkönyvbe.* De mivel ilyenképp a kijelentettekre van redukálva, mindig már eleve eltorzított értelem.”⁴⁰ (kiem. KSzZ) A Gadamer által felvetett különbségtétel felől közelítve világos, hogy nem vagy nem csupán a személyesség a hiteles vallomás feltétele. Sőt, bár ez további elemzésre szorulna, nem is csupán arról a torzulásról van itt szó, amelyet az a mediális váltás okoz, amikor nem írásosan készült szövegeket írásban rögzítenek. Pl. az, hogy az írásos (de bizonyos értelemben akár a hangtechnikai) rögzítés sem tartalmazza, nem adja vissza a sza-

³⁸ Uő: *Közöny*, 79–80. („J’ai dit rapidement, en mêlant un peu les mots [vagyis kissé keverve a szavakat; ami eleve kétséget ébreszt a rögzített vallomás hitelességét, pl. éppen rögzítettségét illetően. KSzZ] et en me rendant compte de mon ridicule, que c’était à cause du soleil. Il y a eu des rires dans la salle.” – *L’étranger*, 90.)

³⁹ Vö. ehhez pl. Kertész Imre: *A száműzött nyelv*, In Uő, *A száműzött nyelv*, Magvető, Budapest, 2001.

⁴⁰ Hans-Georg Gadamer, *Igazság és módszer*, Bonyhai Gábor ford., Gondolat, Budapest, 1984, 325. (*Wahrheit und Methode* [GW 1], Mohr Siebeck, Tübingen 1990, 473.)

vak keresésének és megtalálásának, a megfogalmazódásnak az eseményét vagy, mint egy hatósági intézkedés során, eleve megvonja az időt ettől az eseménytől. Valójában a történelmi vagy személyes tanúságtétel olyan, népszerű autenticitástermelő intézményei vagy technikái sem érintetlenek ettől a mediális torzulástól, mint pl. az „oral history”. Ez utóbbi, mármint a mediális aspektus azért nem vezet viszont igazán messzire Kertész *Jegyzőkönyve* esetében, mert a címadással és számos apróbb gesztussal Kertész magát az elbeszélést is jegyzőkönyvnek minősíti. Talán sokkal inkább egyszerűen a jegyzőkönyvnek arról az ignoranciájáról van szó, amely általában véve a lejegyzés értelemmel (mondandóval, szándékolt mondással, vélt mondással) szembeni közömbösségében nyilvánul meg, abban, hogy a jegyzőkönyv sohasem enged mindent kimondani, talán szerkezetéből fakadóan nemcsak kijelentéseket termel, hanem – kimondatlanságot is. Igaz, éppen innen nézve különösen zavarbaejtő, hogy Gadamer, mint arról az életműkiadásának művészeti tárgyú írásokat egybegyűjtő 8. kötetének címe (*Ästhetik und Poetik I. Kunst als Aussage*) is tanúskodik, pontosan az „Aussage”-t, ezt a kétértelmű kifejezést teszi meg a nyelvi művészetek lényegének, egyebek mellett az irodalom azon képességére hivatkozva, hogy az képes a mondást a valódi végéhez vinni úgy, hogy abban már nem marad semmi kimondatlan abban az értelemben, hogy a mondott tökéletesen feltárlulkozik a mondásban: az irodalmi „Aussage” „elsődleges értelmében ki-jelentés, ki-mondás, azaz a mondást igazi végéhez viszi, s ezáltal a leginkább az a szó, amely mond”.⁴¹ Mindeközben persze érdemes szem előtt tartani, hogy bizonyos értelemben az irodalmi szöveg is jegyzőkönyv(ez), hiszen az irodalom modern fogalmához – természetesen figyelembe véve az ezernyi kínálkozó ellenpéldát és -érvet is – erőteljesen hozzátartozik a rögzített szövegforma véglegességének vagy végérvényűségének az igénye, legalábbis ennek ideája, még akkor is, amikor egy szöveg ennek nem akar megfelelni (az elbeszélés „satöbbi”-jei, „ésatöbbi”-jei részben akár ilyesfajta tiltakozó gesztusoknak is tekinthetők). Kertész *Jegyzőkönyve*, implicit módon, mintha ez ellen a szorongatottság ellen is szót emelne. Arra emlékeztet, hogy az irodalom, amely önmagát jegyzi fel és rögzíti, ha más módon is, de talán éppúgy kitermeli az autentifikáció csapdát, mint az intézményesen előállított egodokumentumok. A mondatok, legyenek mégoly hitelesen rögzítve, nem tekinthetők autentikus tanúságtételnek önmagukról, eme strukturális hiányosságukat az irodalom kompenzálni nem, legfeljebb jegyzőkönyvbe venni képes.

⁴¹ Uő: *A szó igazságáról*, In Uő, *A szép aktualitása*, Poprády Judit ford., T-Twins, Budapest, 1994, 119. („in einem eminenten Sinne Aus-sage sein mag, d. h. das Sagen bis zu seinem wahren Ende führt, und so ist es das am meisten sagende Wort” – „Von der Wahrheit des Wortes”, in Uő, *GW* 8, Tübingen 1993, 42).

ZSADÁNYI EDIT

Félelem a szabadságtól

KIEGÉSZÍTŐ MEGJEGYZÉSEK KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ SÁTÁNTANGÓ CÍMŰ
REGÉNYÉNEK ÉRTELMEZÉSÉHEZ AZ ÚJABB NEMZETKÖZI RECEPCIÓ FÉNYÉBEN

Krasznahorkai László életművének jellegzetes témakörei, a keleti és a kelet-európai világ látásmódja távol állnak egymástól. Talán úgy lehet összefüggésben látni ezt a két jól elhatárolható területet, hogy globalizációs fordulatot vélünk felfedezni Krasznahorkai művészetében: a kelet-európai tematika után nem nyugat, Nyugat-Európa és a nyugat-atlanti térség felé, hanem a távol-keleti civilizációk felé fordult a szerző. Ez a szemlélet kapcsolatba hozható azokkal az újabb posztkoloniális nézetekkel, amelyek az Európa-centrikusság gondolatát átértelmezésre váró globális örökségként kezelik, és nem fogadják el Európát a modernkori történelem viszonyítási pontjaként.¹ A szerző két első regénye (*Sátántangó*, *Az ellenállás melankóliája*) a kelet-európai térség társadalmi és emberi kérdéseit állítja a középpontba, számos konkrét utalást tartalmaz az államszocializmus időszakára nézve. A későbbi művek inkább nemzetközinek tekinthetők: több regénye Kínában és Japánban játszódik, a *Háború és háború* című regény és a *Seiobo járt odalent* című elbeszélésfüzér pedig több térben és időben, több civilizáción keresztül ível át. Úgy tűnhet, hogy Krasznahorkai későbbi műveiben túllépett azokon a regionális kérdéseken, amelyek első műveiben foglalkoztatták. Ez a kép azonban sokkal összetettebbé válik, ha figyelembe vesszük, hogy Krasznahorkai Tarr Béla filmjeinek forgatókönyvírójaként, legutóbb például *A torinói ló* (2011)² című filmben, folyamatosan képviselte, értelmezte és újraértelmezte a kelet-európaiság gondolkörét. Újabb regényének, a *Báró Wenckheim hazatérnek* a színtere pedig újra Magyarország, mégpedig a jelenkori ország. Az itt említett tárgyak, a mobiltelefonok márkái, a közismert napilapok és tévéműsorok (*Való Világ 2*), az idézett politikai elnevezések, mint például a *stratégiai együttműködés* ugyanúgy utalnak a konkrét történelmi időre, mint a pufajka vagy a jellegzetes ruhadarabok *Az ellenállás melankóliájában*. A mindkét regényben előforduló utcai szeméthegek nemcsak intertextuális összefüggést teremtenek és a kelet-európaiság gondolkörének a visszatérését jelzik az életműben, hanem a Krasznahorkai szövegeiben gyakran előforduló, valóság és fikció tereit egymásba olvasztó, a narratív szinteket összekeverő alakzatot hoznak létre.

A szeméthegek visszatérése a helyszínre a 2016-os regényben ironikus módon felidézi az 1989-ben megjelent regény tér-idő világát és a kommunista rendszer viszonyait. Valóság és fikció határán járva, önkéntelenül felmerülhet az olvasóban a kérdés, hogy azt a szemétheget még azóta sem takarította el senki? Az, hogy az újabb regény visszatér az első regényekben

¹ Dipesh Chakrabarty: *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2000, 16.

² Tarr Béla: *A torinói ló* (2011), Forgatókönyv: Krasznahorkai László. Gyártó: MPM Film, T.T. Filmműhely Kft., Vega Film AG, Werc Werk Works, zero fiction

felvetett társadalmi kérdésekhez, valamint az élénk nemzetközi érdeklődés a *Sátántangó* iránt indokolja, hogy új pillantást vessünk a műre. Tanulmányom első részében Krasznahorkai legelső és legismertebb regényének, a *Sátántangó*nak az újabb nemzetközi fogadtatását ismertetem. A külföldi recepció hangsúlyai paradox módon rávilágítottak eddig kevésbé hangsúlyozott vagy egyenesen figyelmen kívül hagyott összefüggésekre, így a tanulmány második felében a nemzetközi fogadtatást kiegészítve a *Sátántangó* néhány részletének újraolvasására vállalkozom a célból, hogy a szereplők hatalmi gépezettel való együttműködési hajlandóságára, a hatalommal való önkéntes kollaboráció belső motivációira hívjam fel a figyelmet. A *Sátántangó*t újraolvasva az együttműködés és a kollaboráció szemszögéből, érdemes feltenni a kérdést, mit tanulhatunk az elnyomás természetrajzáról és hatalmi technikáiról. A jelenkori magyar társadalom kontextusában tanulságosnak tűnik az elnyomó hatalom emberi szorongást kiváltó hatását bemutató részekre felhívni a figyelmet.

A *Sátántangó* nemzetközi fogadtatása

Krasznahorkai 1985-ben megjelent *Sátántangó* című regényét, mint ismeretes, nagy érdeklődés és kedvező kritika fogadta Magyarországon, a legtöbben korszakos jelentőségű alkotásnak tartották. A regényről azóta számos elemzés és több, ezeket számba vevő recepciótörténeti áttekintés is megjelent.³ Röviden összefoglalva az alapvető értelmezési tendenciákat elmondhatjuk, hogy a nyolcvanas évek elemzői a kelet-európai térségre vonatkozó jelentéslehetőségeket hangsúlyozták, a kilencvenes évek elején a narratológiai szempontok, elsősorban az elbeszélői kompetencia tanulmányozása került előtérbe, majd a kilencvenes évek második felétől a koherens jelentésképződést fellazító funkciók és a posztmodern felé mutató jellemzők vizsgálatát állították középpontba a kutatók. A következőkben vázlatosan összefoglalom, miként értelmezték a regény alapján a kelet-európai létezést a mű német, holland, angol és amerikai kritikusai, majd tanulmányom második részében azokra a jelentéslehetőségekre irányítom a figyelmet, amelyeket nem hangsúlyozott a külföldi kritikai fogadtatás, amelyek viszont pontosan az elkerülés révén körülrajzoltak egyfajta érzékelhető és értelmezésre váró negativitást. Ebben az írásban csupán néhány gondolattal szeretném kiegészíteni a *Sátántangó* értelmezéseinek sorát.

A *Sátántangó* 1990-ben Hans Skirecki fordításában németül is megjelent,⁴ és meglehetősen feltűnést keltett. A nagyobb lapok kritikusai behatóan foglalkoztak vele. Mindegyikük a kelet-európai politikai változásokkal összefüggésben értelmezte a művet, ám mindannyian hangsúlyozták, hogy csak nagyon áttételesen kapcsolódik a politikai szabadság kérdéséhez. Gregor Dotzauer, a *Die Zeit* munkatársa szerint a regényben megformálódó emberi sorsok kilátástalanságát már Krasznahorkai nyelvhasználata is megjeleníti. „Mellékmondatainak szerteágazó rendszere akadályozza a tájékozódást és lehetetlenné tesz bármiféle átláthatóságot. A nyelv sűrűje ugyanakkor védelmet is nyújt, átláthatatlan sötétsége menedéket ad a totális káosszal szemben.”⁵ Martin Halter, a *Frankfurter Rundschau* kritikusja a könyv szerkezetének

³ Szirák Péter: *A példázat és a tanúságtétel retorikája: A Krasznahorkai László-recepció*, In *Bárka* 5 (1997):1, 78–84; Zsadányi Edit: *Krasznahorkai László*, Kalligram, Pozsony, 1999, 38.

⁴ László Krasznahorkai: *Satantango*. Ford. Hans Skirecki, Rowolt, Hamburg, 1990.

⁵ Gregor Dotzauer: *Geschichte in Trümmern. László Krasznahorkais Roman Sátántangó*, In *Die Zeit* 1990. szeptember 21, n. pag.

táncrendjét emelte ki. Hangsúlyozta, hogy a szereplők kudarcba fulladt kitörése mind vallási, mind politikai értelemben a nem csak a Kelet-Európára jellemző változások körmozgását, helyben járását, s átani tangóját jelképezi.⁶ Peter Körte a Tarr Béla rendezésében készült filmet⁷ is szemügyre vette. A *Sátántangó*t a tökéletes reménytelenség panorámájának tartja, mivel még a negatív metafizika utolsó bástyáit is megkísérli lebontani. A kallódó szereplők számára azért nem adatik meg még az apokalipszis sem – írja a szerző –, mert még a szörnyűség vég gondolatában is túlságosan sok vigasz rejlene.⁸ A német recepciót részletesen bemutatja Hafner Zoltán és Keresztury Tibor *Krasznahorkai olvasókönyve*.⁹

Az 1985-ben íródott regény a német fordítás után több mint tíz évvel, 2012-ben vált hozzáférhetővé a holland közönség számára Alföldy Mari tolmácsolásában.¹⁰ A regényről elismeréssel nyilatkoztak, hasonlóképpen, mint Bartis Attila *Nyugalom*,¹¹ illetve Dragomán György *A fehér király* című¹² regényéről, amelyek ezekben az években jelentek meg hollandul és szintén a kommunista korszak emberi kapcsolatrendszerét mutatják be. A holland kritikák elsősorban Irimíás félrevezető hadjáratára, a műben ábrázolt szegénységre és kilátástalanságra, a Kádár-korszak politikai helyzetére, a regény nyitott befejezésére és a címben szereplő tangó értelmezésére összpontosítanak.¹³

A *Sátántangó* George Szirtes fordításában jelent meg angolul, ez volt a szerző harmadik angol fordításban megjelent műve. A fordítás elnyerte a Three Percent világirodalmi oldal legjobb fordításért járó díját 2013-ban. A regény kifejezett sikert aratott az Egyesült Államokban. Krasznahorkai felolvasó körútját igen nagy érdeklődés kísérte, az egyik kritikus szerint például a szerző a világ irodalmi epicentrumába került.¹⁴ Számos értő és érzékeny elemzés született a műről irodalmi és kulturális lapokban. Egy másik, Távol-Kelethez kötődő műve, a *Seiobo járt odalent* is megjelent ebben az évben, ezt, az immár a *Sátántangó* regény és a film háttérében megjelenő művet is nagyon kedvező kritikái visszhang fogadta,¹⁵ majd elnyerte a Best Translation Book Award díjat 2014-ben. 2015-ben Krasznahorkai Lászlónak ítélték a Nemzetközi Man Booker-díjat a *Sátántangó*, *Az ellenállás melankóliája* és a *Seiobo járt odalent* című regényekért, s a díj átadásakor kiemelték, hogy Krasznahorkai jellegzetes

⁶ Martin Halter: *Schweine im Teufelskreis*, In Frankfurter Rundschau 1990. augusztus 18. n. pag.

⁷ Tarr Béla: *Sátántangó* (1994), Forгатókönyv: Krasznahorkai László. Gyártó: Mozgóképek Innovációs Társulás és Alapítvány, Vega Film AG, Von Vietinghoff Filmproduktion GmbH

⁸ Peter Körte: *Das Prinzip Verzweiflung. Béla Tarrs Sátántangó nach László Krasznahorkai*, In Frankfurter Rundschau 1994. február 21., n. pag

⁹ Hafner Zoltán – Keresztury Tibor szerk.: *Krasznahorkai olvasókönyv*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2002.

¹⁰ László Krasznahorkai: *Satantango*. Ford. Mari Alföldy, Uitgeverij Wereldbibliothek, Amsterdam, 2012

¹¹ Attila Bartis: *Rust*, Ford. Cora-Lisa Suto, J.M. Meulenhoff, Amsterdam, 2011.

¹² György Dragomán: *De witte koning*, Ford. Rebecca Herman Mosterd, Atlas, Amsterdam, 2011.

¹³ Györgyi Dandoy: *Een verontrustende roman van László Krasznahorkai*, In *Nrflux* 2012. december 7., n. pag

¹⁴ Cynthia Haven: *László Krasznahorkai: So-called high literature? Finito*, In *Stanford University, The Book Haven*, 2012. július 7., n.pag.

¹⁵ Scott, Esposito: *Seiobo There Below by László Krasznahorkai*, In *The Washington Post*, 2013. 12. 3. n. pag.

monumentális és zenei mondatai hozzájárulnak a XX. század történelmének feldolgozásához, a diktatórikus rendszerek működésének megértéséhez.¹⁶

A *Sátántangó* amerikai fogadtatásában kisebb hangsúly esett a kommunista politikai rendszerre, mint a magyar és a német recepcióban. A kritikák egy része a regény dekontextualizált helyzetét emelte ki, azt, hogy egy elhagyatott, térben és időben nem pontosan elhelyezhető telepen zajlanak az események.¹⁷ Amennyiben az elemzők megemlégtették, hogy Kelet-Európában, illetve Magyarországon és a szovjet befolyás korszakában játszódik a regény, akkor ezt csupán néhány mondatban jelezték. Elsősorban a műből kiolvasható referenciákkal foglalkoztak, például az informátori hálózat és a bürokrácia működésével, de nem vonták be az elemzés látókörébe az erre a korszakra vonatkozó történelmi-politikai ismereteket.¹⁸ Ez nem meglepő, hiszen huszonhét év választja el a mű megjelenését és az angol fordítását. A nyolcvanas évek magyar közönsége egészen más irodalmi és történelmi kontextusban szemlélte a művet, mint a kortárs amerikai közönség.

Irimiás mint hamis próféta különösen nagy figyelmet kapott a kritikákban.¹⁹ Az egyik elemző a gonosszal való küzdelmet egyenesen a bennünk élő gonosszal, rosszabbik énünkkel való folyamatos küzdelemként értelmezte.²⁰ Krasznahorkai az egyik amerikai lapnak adott interjúban megerősítette ezt az interpretációs lehetőséget. Bevallása szerint a kora nyolcvanas évek Magyarországon, mikor a regény íródott és senki sem tudta, meddig tart még a kommunizmus időszaka, őt nem a politikai rendszer érdekelt elsősorban, hanem az, hogy miért olyan szomorú mindenki ebben az országban. Hangsúlyozta, hogy őt az emberi sorsok érdeklik, és nem hiszi, hogy a politikai rendszer megváltozása maga után vonná az emberek megváltozását.²¹

Az amerikai kritikusok nagy része a táncsal, illetve a tangó lépéseivel hozta összefüggésbe a regény szerkezetét. Gyakran értelmezték ennek kapcsán a táncot körkörös, önmagába visszatérő vagy előre és hátra tartó mozgásként: mindkét esetben arra következtettek, hogy

¹⁶ Litera, 2015. május 20. (Hozzáférés: <https://litera.hu/hirek/krasznahorkai-laszlo-man-booker-dijas.html>)

¹⁷ Jacob Silverman: *The Devil They Know: László Krasznahorkai's Satantango*. In *The New York Times* 2012. március 16., n. pag.; Theo Tait: *Satantango by László Krasznahorkai – A Hungarian Classic by a Visionary Writer*, In *The Guardian* 2012. május 9., n. pag.; Jessie, Fergusson: *Satantango by László Krasznahorkai*, In *Quarterly Conversation*, 2012. június 4., n. pag.

¹⁸ Robert Collins: *Satantango by Laszlo Krasznahorkai*, In *The Sunday Times*, 2012. május 13., n. pag.; Matt McGregor: *Satantango by Laszlo Krasznahorkai*, In *Bookslut*, 2012. március, n. pag.; Christopher Byrd: *Satantango by Laszlo Krasznahorkai. Translated by George Szirtes*, In *Barnes and Noble Reviews*, 2012. március 29., n. pag.

¹⁹ K. Thomas Kahn: *Dancing with the Devil: László Krasznahorkai's Satantango*, In *Los Angeles Review of Books*, 2012. július 3., n. pag.; Jennifer Szalai: *Where Forty-Eight Avenue joins Petőfi Square*, In *London Review of Books* 34.8, 2012. április 2., n. pag.; Jean Harris: *Laszlo Krasznahorkai's Satantango*. In *Words Without Borders*, 2012. július 1., n. pag. (Hozzáférés: <http://wordswithoutborders.org/book-review/laszlo-krasznahorkais-satantango>); Christopher Byrd: *Satantango by Laszlo Krasznahorkai* (uo.); Jessie Fergusson: *Satantango by László Krasznahorkai* (uo.)

²⁰ Randy Rosenthal: *Satantango by László Krasznahorkai*, In *The Coffin Factory*, 2012. március 27., n. pag.

²¹ Paul Morton: *Anticipate Doom: The Millions Interviews László Krasznahorkai*, In *The Millions* 2012, május 9. (hozzáférés: <https://themillions.com/2012/05/anticipate-doom-the-millions-interviews-laszlo-krasznahorkai.html>)

a regény szereplői számára nem kínálkozik előremutató perspektíva: nincs fejlődés, nincs kiút a folyamatos leépüléssel szemben.²² A tangó és a tánc mint a kiúttalanságot sugalló narratív funkció tekinthető transzkulturális megközelítésnek, ugyanis ez a gondolat a mű megjelenése óta folyamatosan jelen van az általam vizsgált mindegyik (magyar, német, holland és amerikai) kritikákban. Az amerikai közönség a regényt már a Tarr Béla rendezte filmmel összevetve tanulmányozta, ugyanis a mozi hamarabb jutott el az Egyesült Államokba, mint a regény. Igen gyakran állították párhuzamba Tarr Béla hosszú, vágás nélküli jeleneteit és Krasznahorkai a szereplő gondolatmenetét pontosan követő hosszú mondatait.²³ A film és a regény néhány újabb összevetése a filozófiai és narratívelméleti szempontok felől közelítve értelmezte a két mű közötti hasonló jegyeket. Alexandra Irimia például a két mű sajátos időfelvételéről beszél, amelyben a szereplők érzékelik a kozmikus idő múlását a saját testükben és környezetük lassú megváltozásában: az enyészet terjedésében, a humán világ tárgyaiban, a falakban, a fa repedéseinek zajában, az ablaküvegekben és saját csontjaikban. A regénybeli és filmbeli szereplők jellegzetes beállítása az ablakon hosszan kitekintő ember. Az állandó esőzésben, a hónapok egyhangú változásában az ablak mellett álló ember és őt figyelve az olvasó és a film nézője képes átélni ezt a lassú, kozmikus időt.²⁴

Áttekintve a *Sátántangó* újabb nemzetközi recepciójának fontosabb gondolatait, megállapíthatjuk, hogy az államszocializmushoz köthető politikai jelentések kezdenek elhalványulni, és helyükbe inkább a regionális, a kelet-európai régió általános, nagyobb történelmi távlatban szemlélt kérdései, az ehhez köthető emberi sorsok és viselkedésminták, elsősorban a kilátástalanságban való létezés lehetőségei léptek.

Újra itthon: *Sátántangó*

Tanulmányom második részében olyan „hazatérő” értelmezést szeretnék adni, amely az újabb külföldi interpretációk után, azok hátterében, azokat kiegészítve közelít a *Sátántangó*-hoz. Kapcsolódom ahhoz az egyik amerikai kritikus által felvetett gondolathoz, mely a fikcióbeli hatalmi játszma és a jelenkori Magyarország politikai rendszere – amelyben az ország kormánya jelentősen korlátozta az emberi szabadságjogokat és a demokratikus intézményeket – között párhuzamot lát.²⁵ A hamis próféta jellegzetes figuráját számos amerikai, német

²² Theo Tait: *Satantango by László Krasznahorkai – A Hungarian Classic by a Visionary Writer* (uo.); K. Thomas Kahn: *Dancing with the Devil: László Krasznahorkai's Satantango* (uo.); Levy, Z. Adam: *Dance in Purgatory: László Krasznahorkai's Satantango*, In *The Millions*, 2012. március 5. n.pag. (hozzáférés: <http://www.themillions.com/2013/12/a-year-in-reading-gabriel-roth.html>)

²³ Paul Morton: *Anticipate Doom* (uo.); Jennifer Szalai: *Where Forty-Eight Avenue joins Petőfi Square* (uo.);

Andrew Smith: *Norfolk Poet Translates Spellbinding Novel into English*, In *DissMercury* 2012. február 27., n. pag (hozzáférés: http://www.dissmercury.co.uk/what-on/norfolk_poet_translates_spellbinding_novel_into_english_1_1221417);

John Penner: *Perspective: Béla Tarr and László Krasznahorkai's artful pairing*, In *Los Angeles Times* 4 March 2012: n. pag; Boyd Tonkin: *László Krasznahorkai and his spellbinding sentences*, In *The Economist*, 2018. augusztus-szeptember

²⁴ Alexandra Irimia: *Matters of Time in László Krasznahorkai's and Béla Tarr's Satantango*, In *Ekphrasis* 21 (2018):2. Cinema Cognition and Art, 213-225, 220-221.

²⁵ Paul Morton: *Anticipate Doom* (uo.)

és holland kritikus elemezte már, de kevés szó esett arról, mi vezette a szereplőket a követésére.

Értelmezésem a félrevezetés működési mechanizmusában nemcsak a félrevezető személyére, a hamis prófétára, vagyis a könyv második részének fejleményeire helyezi a hangsúlyt, mint az megfigyelhető volt az amerikai és a holland recepcióban, hanem arra az emberi mentalitásra, amely lehetővé teszi, és amely megteremti a feltételeket az átveréshez. A könyv első része ezt a kérdést helyezi előtérbe, hiszen külön-külön megismerjük a szereplők észjárását, és csak a második részben találkoznak az emberek Irimiással, csak a második részben történik meg a nagy átverés. Véleményem szerint a regény legalább annyira vizsgálja a „mi teszi lehetővé a félrevezetést?” kérdését, mint magát a félrevezetés megvalósulásának folyamatát. Nemcsak egy lepusztult, kilátástalan helyzetet mutat be, ahogy ezt a külföldi elemzők állították, hanem azt is, hogy az ilyen helyzetben benne rejlik a további lecsúszás veszélye. Azért esik nagy hangsúly a félrevezetés „bevezetésére”, arra, ahogyan várakoznak a szereplők Irimiásra, mert ez nemcsak előkészítése a fő eseménysornak, hanem annak fontos része. Nem véletlen, hogy az egész első rész erről szól, a mű terjedelmének, az elbeszélésidőnek a felét pedig az első rész teszi ki. Ezért az amerikai és holland recepcióval szemben a regény első felét veszem alaposabban szemügyre, elsősorban a Futaki nevű szereplő gondolkodásmódját.

A *Sátántangó* felidéli az önmegvalósító, individualista emberképet magában hordozó romantikus kalandregény és a fejlődésregény egyes műfaji konvencióit, majd elhatárolja magát tőlük. A cselekmény csomópontos szerkesztése, a tablószerű jelenetek a kocsmában és a kastélyban a romantikus kalandregény hagyományához kapcsolódnak. Futaki lelki fejlődését, vívódásait nyomon követhetjük az egész regény során, ez a szál a bildungsroman hagyományát kapcsolja be az értelmezési lehetőségek körébe. Az európai regénytörténet számos jellegzetes helyszínét – a fogadó, a kastély és az út – felidéli a regény, ám egyúttal át is értelmezi azokat. A fogadó szerepét, ahol a legkülönfélébb emberek futnak össze és mesélnek, ebben a műben a kocsmá tölti be. A várkastély vadregényes termei helyett itt a Weinkheim kastély fűvel benőtt romjai között találjuk magunkat. A szereplők valójában szinte végig úton vannak. Irimiásék a telepre mennek, majd visszatérnek a városba. A lakók először a kocsmá, majd a kastély, végül pedig a város felé tartanak. A kastély a telepnel is sivárabb, a város sem tűnik a nagy lehetőség terének. A gyalogos ide-oda vándorlás a letelepedés céljából a kalandregények paródiájaként is felfogható, ám itt az utazás végül egy még kilátástalanabb helyzethez vezetett, mint a kiindulópont. A jellegzetes helyszínek egyfajta intertextuális háttérként felvillantják a XIX. és XX. századi európai regénytörténet egy-egy jellegzetes elemét. Ez az irodalmi-kulturális örökség az individualizmust és az önmegvalósítás életfelfogását hordozza magában.

Ebben a kontextusban világosan kirajzolódik, hogy a képességek kibontakoztatásának és az álmok megvalósításának individualista élettörténete helyett egy negatív fejlődéstörténet zajlik: a szereplők tevékenysége nem előrelépéshez, hanem hátrányosabb helyzethez vezetett. Nem lényegtelen az sem, hogy anyagi helyzetükben megtört emberek következő leépülő állomása az informátori hálózatba való beszerzés, tehát nyomon követhetjük azt a Kelet-Európában túl jól ismert hatalmi technikát, mely szerint először az embereket anyagilag, egzisztenciálisan kell megtörni, kiszolgáltatottá tenni, amit azután az emberek morális megtörése követ.

A mű első részében sorra megismerjük a szereplők lelkivilágát, belátunk a gondolataikba és vágyaikba. Ezzel párhuzamosan részletes és szemléletes leírások tudósítanak a lakó-környezet folyamatos leépüléséről. Megtudjuk, hogy lassan szétesnek a házak, mállik le a vakolat, penészednek a falak, tönkremennek az ajtók és az ablakok, dudva üti fel a fejét a belső folyosókon. A lakók mindezt tehetetlenül és lemondással szemlélik, nem tesznek ellene semmit. „Először zöld penész lepte el a falakat, az ütött-kopott, de mindig tisztára törölgetett szekrényben megpenészesedtek a ruhák, a törülközők és az összes ágynemű, pár hétre rá megrozsdásodtak az ünnepi alkalmakra eltett evőeszközök, kilazultak a csipketerítőkkal letakart nagysztal lábai, s amikor aztán megsárgultak a függönyök, s egy nap kialudt a villany is, végérvényesen kiköltöztek a konyhába, s hagyták, hadd váljon az egerek és a pókok birodalmává, hisz úgysem tehettek ez ellen már semmit.”²⁶ Ebben a részben világosan látszik, hogy a szereplők a környezet amortizációját sorsként, fatális helyzetként értelmezik, ezért nem teszik meg azokat a lépéseket sem, amelyekkel valamelyest lendíthetnének a helyzetükön: „hisz úgysem tehettek ez ellen már semmit”.

Az alábbi idézetekben a telepen maradt egyik szereplő, a hajdan jól működő gépház egykori szerelője, Futaki gondolataiba nyerünk betekintést. Ő az, aki a legtöbbet értelmezi a helyzetüket, aki a leggyakrabban tűnődik el a telep lakóinak életén. Megfigyelhetjük, hogy a saját sors kézhezvételét mennyire akadályozza a saját döntéssel együtt járó szorongás. E szorongást Futaki nem képes egyedül legyőzni, nem képes a tettek mezejére lépni, csak akkor, ha áthelyezi a felelősséget egy erős, megváltó-figurába. „Behunyta a szemét, s látta maga előtt a kihalt országutat, meg saját magát, ahogy lerongyolódva, elcsigázva igyekezik a város felé, és a telepet, amint egyre távolodik, ahogy lassan elnyeli a látóhatár; s akkor megértette, hogy mielőtt megszerezte volna, már el is veszítette a pénzt, hisz amit régóta sejtett, az most beigazolódott: nemcsak, hogy nem tud, de nem is akar többé már elmenni innen, mert itt legalább meghúzódhat a megszokott látványok árnyékában, míg odakint, túl a telepen, ki tudja, mi várna rá.”²⁷ És: „...ám úgy gondolta: a pusztá remény, hogy Irimiás veszi kézbe a dolgokat, többet ér »mindenféle alkalomkínálta lehetőségnél«, mert ő az egyetlen, aki képes rá, hogy azt »ami a mi kezünkben szétesik, összetartsa«. Mit számít akkor, hogy ez az amúgy is tisztátalan pénz most már végképp odalett? Csak ez a savanykás íz múljon el, csak ne kelljen nap mint nap dermedten nézni, ahogy odakint hull a vakolat, reped a fal, roggyan a tető, csak ne kelljen elviselni, ahogy belül egyre lassabban ver a szív, egyre gyakrabban zsiszbad a láb.”²⁸ Az első idézetből kiderül, miért nem veszi saját kézbe sorsa irányítását Futaki. Nincs ereje a komfortzóna elhagyására, nem képes kockáztatni és a bizonytalanságot elviselni még a szebb jövő reményében sem, a megszokás visszahúzza. A folyamatos leépülést és kilátástalanságot még mindig biztonságosabbnak látja, mint a telepen kívüli ismeretlen világot: „míg odakint, túl a telepen, ki tudja, mi várna rá”. Ez a magatartás párhuzamba állítható *A torinói ló* című film szereplőinek döntésével. A *torinói ló* című filmben a *Sátántangó*hoz hasonlóan a fatalizmus mint gondolkodásmód összekapcsolódik egyfajta dezantropomorfiával, nem emberléptékű szemlélettel, azzal az elképzeléssel, hogy az emberi leépülés egyúttal egyfajta visszatérés, beleolvadás a környezetbe. A társadalmi lehetőségek hiánya és a természet romboló ereje a szereplők gondolataiban egymást erősítő folyamatokként jelennek meg. A leépülő természete-

²⁶ Krasznahorkai László: *Sátántangó*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2004, 14.

²⁷ Krasznahorkai László: *Sátántangó*, 23.

²⁸ Uo., 147.

tes folyamatok – ahogy az emberi alkotásokkal szembeszegül az idő és az enyészet, ahogy a házakat folyamatosan támadja a természet –, a szél a filmben és az eső a regényben, összekapcsolódnak ebben a regényben a társadalmi fatalizmussal. A szereplők saját társadalmi helyzetüket ugyanolyan megváltoztathatatlan sorscsapásként élik meg, rajtuk kívül álló erőknek tulajdonítják, mint az elhatalmasodó eróziót és enyészetet.

A filmben apa és lánya nagyon szegényen és nagyon kemény munkával töltik sivár és ki-látástalan életüket. Környezetükben váratlanul nagy mértékű rosszabbodás áll be, érthetetlen dolgok történnek, a ló nem hajlandó elindulni, veszedelmesen megfogyatkozik az ivóvíz a kútjukban, ezért elhatározzák, hogy arról a helyről menekülniük kell. El is költöznek, majd kisvártatva visszatérnek a régi házba, a régi kerékvágásba és a további leépülésbe. A kritikusok a hat nap alatt játszódó történetet apokalipszisként, fordított teremtéstörténetként értelmezik: „a kiindulópont nem más, mint az emberi létezés mechanikája: az öltözködés, a krumplievés, a vízfordás, a ló befogása, kiganajozása stb. Itt minden csak ebből áll. Ezek elmúlása indítja az apokalipszist: a ló nem indul el, a vizet nem lehet behordani, mert a kút kiszárad stb. Ezeket a szituációkat fogja közre a szenvedően és fenyegetően sikító szél, amely végül kiolt minden fényt és az utolsó napon elnémul.”²⁹ Kovács András Bálint szerint ebben az apokalipszisben már esélyt sem kapnak az emberek arra, hogy bármiben is döntsenek. „Ez apokalipszis, nem hétköznapi pokol. A szereplők nincsenek »elveszve« saját életükben, mivel nincs számukra élet, és választásuk sincs. Nincs összeesküvés, nincs árulás, mivel semmi, ami itt történik, nem emberi tevékenység eredménye.”³⁰

A filmen látjuk, ahogy az elköltöző család a lóval és a szekérrel lassan távolodik. A képük egyre kisebb lesz, végül teljesen beleivódik a tájba. Amíg látjuk a távolodó alakot, addig mozgóképet érzékelünk, miután a táj részévé válva eltűnnek a szemünk előtt, a mozgás leáll és állóképként érzékeljük a környezetet, a mozgókép statikus képpé válik. Ez lehetne egy zárókép is, és a történet lezárása is, de nem ez történik, hanem lassan újra mozgást érzékelünk a láthatáron és látjuk, hogy az alakok nem mások, mint a felkerekedett szereplők. A nézők nem értik, mi történhetett velük, hogy visszatérnek. Titkon reménykedünk, hogy az alatt, míg nem láttuk őket, míg a néző és a film horizontjából kiléptek, valami bizakodásra okot adó dolog ment végbe, ami miatt mégis a visszafordulás mellett döntöttek. Az utolsó képsorok és a nyers krumpli éles roppanó hangja azonban világosan jelzi, hogy a szereplők a biztos leépülésbe tértek vissza, hiszen már a tűzhely sem működik, hogy a napi főtt krumplit elkészítsék. Ennek ellenére a szereplők folytatják a régi életmódjukat, ugyanúgy asztalhoz ülnek vacsorázni, mint azelőtt, és elfogadják a biztos leépülésbe vezető mindennapi megszokott életüket.

A filmbeli jelenetben felmerül a szabad akarat kérdése, hiszen a szereplők önként választják a visszatérést a pusztulásba. A *Sátántangó* Futakijához hasonlóan egyfajta negatív szabad akaratot látunk, a menekülésről, a lehetséges jobb sorsról való önkéntes lemondást és visszatérést a belátható biztos romlásba. A szereplők határozottan pakolnak ki a kocsiból, minden mozdulatuk tudatos döntést sejtet. Ezért is megtévesztő a helyzet, ezért is van olyan megdöbbentő hatása az utolsó jelenetnek, mert itt aktivitásról van szó, nem döntésképtelenségről. A mű ezen a ponton Orwell *1984* című regényének pesszimista befejezését, a „szertem a nagytéstvért” gondolatot meghaladja, ugyanis itt nem történt diktatórikus beavatkozás

²⁹ Ritter György: *A vég. Tarr Béla: A torinói ló*, In Filmtett Erdélyi Filmes Portál, 2011. március 30. (hozzáférés: <https://www.filmtett.ro/cikk/2541/tarr-bela-a-torinoui-lo>)

³⁰ Kovács András Bálint: *Az utolsó Tarr-film*, In Filmvilág 33 (2011): 3.

vagy közvetlen fizikai erőszak. A *Sátántangó*ban a szorongás, a kishitűség és az önbizalomhiány vezetett a saját döntés lehetőségéről és szabadságáról való önkéntes lemondáshoz, *A torinói ló* című filmben a menekülésre történt legalább egy kísérlet, majd ezután következik be a visszatérés a megváltoztathatatlanba.

Futaki idézett gondolatmenetéből kiolvasható, miként következik az önbizalomhiányból és a komfortzóna elhagyásának elkerüléséből a tekintélytisztelet. Futaki átruházza egy erősebb személyre a cselekvést, valaki másnak kell megtennie azt, amire ő nem képes. A szorongó személyiség, aki nem bízik a saját erejében, nem vállalja a döntéssel járó felelősség súlyát, nem vállalja a szabadságot és a szabad döntést, önként átadja a saját élete feletti irányítást az erős személyiségnek. Ezután kizárólag a (hamis) prófétán múlik, mi történik, mert a döntést átruházó ember az ellenőrzés jogáról lemondott. Futaki viselkedésében tetten érhetjük azt a belső logikát, amely alapján egy ember lemond saját élete irányításáról, vagyis lemond a szabadságáról. A komfortzóna fenntartása még akkor is fontosabb, mint a személyes szabadság, ha folyamatosan rosszabbodó körülményekről van szó. A kockázatvállalással, a személyes felelősségvállalással és az ezekhez tartozó szorongással együtt járó individualitás feladása magában hordozza a lehetőséget, hogy ne előre lépjenek az emberek, hanem zuhanásszerűen még rosszabb helyzetbe kerüljenek, ugyanis az előrelépés, a fejlődés gondolata individuumelvű, autonóm szubjektivitást tételez fel, amellyel Futaki nem rendelkezik.

Más oldalról megfogalmazva, azért lehet kihasználni a szereplőket, mert nem a maguk erejéből akarnak változtatni a saját sorsukon, hanem ehhez vezetőre van szükségük, aki gondoskodik róluk, és megoldja a problémáikat helyettük. Nem képesek a személyes döntésre, az individualizmus súlyát nem képesek elviselni. Nem véletlen, hogy az autonóm gondolkodású doktor és a maga erejéből boldoguló kocsmáros, akiknek alapvetően individualista világméjük van, egyszerűen csak közönséges csirkefogónak tartják Irimiást. Az emberi gyengeség, majd az erős emberre kivetített cselekvés, más szóval a felelősség átruházása és a messiásvárás teremt meg a lehetőséget, hogy a sokat szenvedett embereket, a nincsteleneket egy cinikus szélhámos becsapja, és ahelyett, hogy kiutat mutatna nekik, még azt is elvegye tőlük, amijük volt.

Krasznahorkai ezáltal nemcsak a kommunista politikai rendszer embereket megnyomó hatásra hívja fel a figyelmet, hanem egy összetett pszicho-szociális jelenségre, amely más történelmi helyzetben is vezethet diktatúrák kialakulásához. Irimiás leleplezésében egy konkrét politikai rendszer bírálata mellett egy összetett sátáni játszma, hatalmi-manipulációs technika lepleződik le. Ebben az értelmezésben a könyv címében a *sátán* jelzőnek a konkrét történelmi időn túlmutató jellegét, a gonoszság általánosabb érvényű jelentéslehetőségét emelhetjük ki.

A *Sátántangó* jellegzetes, szabad függő beszédre épülő narrációja nem ad helyet kívülálló, objektív pozíciónak. A szereplő esendőségét belső nézőpontból látjuk, ami az együttérzés és a szolidaritás olvasói magatartását alakíthatja ki. A vizsgált idézetekben könnyen észrevehető, hogy lüktető ütemű, ritmikus prózáról van szó. Különösen az utolsó mondatban érdemes figyelni a ritmus alakulására, ezt a pár sort versnek is tekinthetjük. „Csak ez a savanykás íz múljon el, *csak ne kelljen* nap mint nap dermedten nézni, *ahogy* odakint hull a vakolat, reped a fal, rogygan a tető, *csak ne kelljen* elviselni, *ahogy* belül egyre lassabban ver a szív, egyre gyakrabban zsibbad a láb” (Kiemelés Zs. E). A „csak ne kelljen” kezdetű főmondatok ismétlődnek, mindkettő infinítív igealakokkal zárul, azután mindkettőt egy módhatározói alárende-

lés követi az *ahogy* kötőszóval bevezetve, ritmikus zenei kíséretét hozzáadva a szemantikai tartalomhoz.

A szabad függő beszéd, a szereplővel azonosuló belső nézőpont és az erős ritmus afelé irányíthatja az olvasót, hogy együtt érezzen a szereplővel, a szöveg erős lüktetésében együtt doboghat vele a szívünk, átélhetjük szorongását. Az analitikus, precíz leírás alapján pontosan látjuk, mi vezet ahhoz, hogy valaki lemondjon a szabadságáról, de a narráció nem motiválja a külső nézőpontú, megítélő vagy elítélő olvasói értékelést. A narráció szolidáris, együttérző jellege miatt a szereplői gyengeség közel állhat hozzánk, olvasókhhoz, akár mi is gondolkodhatnánk hasonlóképpen. Az *együtt érző* elbeszélői horizont közel viszi az olvasóhoz a szereplő szorongásait, a ritmusban érzékelhetjük, ahogy ezek fel-fel bukkannak, és hatalmukba kerítik a gondolkodást. A ritmikus gondolatokban azt is érzékelhetjük, ahogy a szorongás a beidegződött mintákat, ösztönös félelmeket felerősíti: a biztonsághoz és a viszonylagos kényelemhez való ösztönös ragaszkodás erősebb a szabadság ismeretlen tartományai felé hívogató racionális gondolkodásnál.

A személyes felelősség és individualista elvek felidézése és elutasítása, valamint a szorongásokkal teli *beidegződés* hangsúlyozása alapján talán nem merész levonni a következtetést, hogy a *Sátántangó* az individualizmus és a polgári értékrend paradigmáján kívül eső, mégis velünk élő pszicho-kulturális atavizmusra, egyfajta mélyen gyökerező, valószínűleg feudális eredetű, igen veszélyes beidegződésre, a felelősség átruházására és a messiásvárára mint egyfajta kulturális mintára, problémamegoldási módra hívja fel a figyelmet, amely a vezérkultusz és diktatúra melegágya lehet.

A könyv első részében bemutatott emberi tulajdonságoknak nagyobb jelentőséget tulajdonítva, a *Sátántangó* címben a *tangó* értelmezési körébe beletartozhat annak a jelentéslehetőségnek a kiemelése, hogy a tangót *együtt* kell játszani, együtt kell táncolni, vagyis együtt kell működni, kollaborálni kell a Gonosszal, hogy a játszma, a nagy átverés létrejöjjön. A könyv felépítése követi ezt a kettős logikát, az első rész a kiszolgáltatott és cselekvésképtelen emberek lélekrajzát, szorongásos messiásvárát mutatja be, a második pedig azt, hogyan lehet ezzel a helyzettel visszaélni. Értelmezésem tehát nagyobb hangsúlyt adott a regény első részének, az elnyomottak pszicho-kulturális helyzetéből adódó kollaborációnak, annak, hogy a felelősségtől, a szabadságtól és a kockázatvállalástól való elfordulás miként vezet a hatalommal együttműködő emberi gondolkodáshoz és viselkedéshez.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy Krasznahorkai minden részletre kiterjedő, hidegvérűen tárgyilagos, ugyanakkor a szereplőkkel együtt érző történetmondása képes különböző kulturális háttérben élő emberekkel megértetni azt az összetett, szorongással és szenvedéssel teli játékot, amelyben a kiszolgáltatott emberek kénytelenek együtt játszani, együtt táncolni az őket meghatározó társadalmi és természeti erőkkal. A *Sátántangó* külföldi fogadtatása egyértelműen bizonyítja, hogy a kultúrák határvidékeiről és a határhelyzetek kultúrájáról hírt adó szerző sikeresen közvetít egyfajta kelet-európai kulturális örökséget a globalizáció számára, amelyben Kelet-Európa nemcsak a nyugat-európai térséggel, hanem a távol-keleti világgal is kapcsolatba lépve fogalmazódik meg.

Mit tanulhatunk Krasznahorkai *Sátántangó*jából arra nézve, hogy ne ítéljük el a félrevezetett, megtévesztett embereket? Krasznahorkai idézett részlete megmutatja: a pontos megfigyelés nem jár együtt a szereplő másikként kezelésével. Nem tudjuk másikként látni, hiszen a szöveg erőteljesen sugallja az azonosságot, a közösséget a másik figurával. Akár mi is lehet-

nénk, mi is vagyunk ezek a figurák, bennük is élnek az ilyen önbizalomhiányos, gyenge pillanatok. Megtanulhatjuk, hogy a bennünk élő másikat talán mégis sikerül néhány fontos döntés alkalmával legyőznünk, ha szorongások árán bár, de a szabad akaratot választjuk.

Futaki is hozzánk tartozik, együtt dobog a szívünk a szereplővel, a szöveg erőteljes ritmusában a közösséget érzékelhetjük. A Krasznahorkainál gyakran jelentkező posztumán effektusként értelmezhetjük a közös életritmust: nem lehet teljesen elhatárolni a két szubjektumot, nem az „én” és az „ő” közötti különbség, hanem a létezés közös tapasztalata, a közös szorongás, a közös szívdobbanás a lényeges.

Mindezek alapján belátható, hogy a megvezetett, becsapott és megfélemlített embereket nem lehet racionálisan meggyőzni, hiszen álláspontjuk félelmen és aggodalmak talaján jött létre. Csak akkor van esély a gondolkodásmód megváltozására, a próféták elutasítására, ha a személyiség részévé vált folyamatos aggodalmat nyugalom váltja fel. Ha a szubjektum nem fél a szabadságtól, ha a döntés felelősségét, a tévedés lehetőségével és az ezzel együtt járó szorongással együtt felvállalja. Akkor talán van esély arra, ami csak ki nem mondott negatív útként sejlik fel a regényvilágban elhangzottak hipotetikus negációjaként, hogy a szubjektum átélje a szabad gondolkodásban és felelősségben rejlő felszabadultság érzését.

Ha diktatúrák árnyékában élő kelet-európai olvasóként nem félünk politikai állításokat levonni az irodalmi szövegből, ha nem félünk átértelmezni azt a történelmi emlékezetünkbe beépült korlátot, hogy tartsuk távol a politikai gondolkozást és cselekvést a művészetektől, akkor az az állítás is kiolvasható, hogy a folyamatos aggodalom, a rettegés és a félelemgerjesztés a diktatúrák fenntartásának alapvető manipulációs technikája. Minden, ami ezzel szemben a bizalom, a békesség és a nyitottság felé mutat, a nyugodt és kiszámítható élet felé tett minden egyes lépésünk, minden szívdobbanásunk viszont ellenszegül az elnyomásnak.

ZSELLÉR ANNA

„Eleve a sérültségben”

BARTÓK IMRE *JERIKÓ ÉPÜL* CÍMŰ REGÉNYÉRŐL

Az elmúlt években kevés olyan szöveget olvastam, amelyre annyira igaz lett volna, mint Bartók Imre *Jerikó épül* című regényére, hogy újra és újra (minden újabb olvasói nekifutás esetében) meg kell tanulni olvasni ezt a könyvet, hasonlóan ahhoz, amire Rilke gondolt a modern képzőművészettel való találkozása alkalmával, amikor azt mondta, *meg kell tanulni látni*, vagy ahogyan Bartók Imre maga idézi 2009-es Celan-monográfiájában Paul Celant: „Amennyiben ugyanis tapasztalni annyi, mint valami radikálisan újjal találkozni (...) úgy ehhez meg kell tanulnunk úgy hallani, ahogyan eddig még nem hallottak.”¹ Ezt a könyvet meg kellett tanulni olvasni, és ez a folyamat nem volt sem egyszerű, sem hamarjában letudható. Az olvasás elhúzódó voltának és szinkrón nehézségének két fontos oka van: (1) az egyik, a szövegszerű oka az, amit a regény eddigi kritikusan már megfogalmaztak, köztük Bárány Tibor is, hogy a *Jerikó épül* szövegének esetében „valódi hibriditással van dolgunk” – „Az elbeszélő semmit sem tesz annak érdekében, hogy »regényesítse« az esszéisztikus szövegrészeket, vagy hogy nyelvileg és retorikailag »összehangolja« az eltérő szövegvilágokat.”² (2) A másik ok talán még ennél is fajsúlyosabb: ez a szöveg, illetve a szöveggenerátor, aki a regény létrejötte mögött áll, gátlástalan és leplezetlen szembenézésre kényszerít traumáinkkal, sérüléseinkkel és a mindannyiunkban ott rejtőző örülettel.

A regény szerzője irodalomesztétikai írásait korábban a hermetikus líra két fontos képviselőjének, Rainer Maria Rilkének és Paul Celannak szentelte, így legalábbis érdekes, radikális fordulat, amikor a *Jerikó épül* lapjain ezt olvashatjuk: „Minden a feje tetejére fordul, teljes átrendeződés, egyúttal ismét a hegeli ediktum, *az érzékfeletti tehát nem más, mint a jelenség mint jelenség*. A titok a teljes transzparencia, az ellopott levél. A rejtély éppen az, hogy nincs rejtély, miközben minden azt sugallja, hogy a rejtélynek valahol mégis léteznie kell.” (*Jerikó épül*, 515) Bár ez a szövegvilág egyetlen percig sem kíméli befogadóját, nem próbálja meg megédesíteni az olvasásélményt, nem kacérkodik az olvasóval, nem próbálja elcsábítani, mégis nehéz megválnunk tőle, mert azzal, hogy az írói szubjektum (szinte) mindent megmutat magából, csak egyre és egyre titokzatosabbá válik. A regényben aligha akad olyan szövegegység, amelyre azt mondhatnánk, a szerzője még tovább is áshatott volna lefelé, vagy hogy elfelejtett volna a téma kapcsán feltárni valamit, viszont mindig vannak újabb és újabb felületek, amelyeken a fénytörés újabb káprázatos szín pompával mutatja meg az írói *fantázia gazdagságát* és a *trauma jelentőségét* az emberi életben.

¹ Bartók Imre: *Paul Celan. A sérült élet poétikája*. L'Harmattan, Budapest, 2009, 43.

² Bárány Tibor: *Schopenhauer és Riefenstahl együtt forgatnak. Bartók Imre: Jerikó épül*. In: Jelenkor 2019. május, 594–601, itt: 597.

Emellett még egy hatalmas vonzereje van a *Jerikónak*: az egzaltált szatíra és humor, amely működik benne. Erre és ennek működésére szinte egy az egyben ráillik az a szöveghely, amely a szerző korábbi lírai regényében, a *Fém*ben állt a vidámságról: „Költöm versei elsősre nyomasztónak tűntek, minél tovább olvastam azonban őket, a részletekben mindig megtaláltam a komikumot, sőt, az ábrázolt helyzetből egészen függetlenül létező vidámságot is, ezek a művek zárt, pokolbeli tájaikkal utaltak a határaikon túl fekvő paradicsomra. Azonban ahhoz, hogy ezt kellőképpen érezzem, alá kellett merülnöm a sosem tapasztalt emberi viszontagságokat ábrázoló költői képekbe, be kellett lépnem e tájakba, s azon belül benézni minden bokor és minden betonfal mögé, minden otffelejtt nyugágy alá, a kék virág megtalálásának reményében.”³ A humor és a szatíra természetesen maguk is a távolságtartás, a distancia megkonstruálásának olyan technikái, amelyeket a szerző azáltal vet be, hogy szuverén módon használja, játszik rá és játszik az emberi kultúra gyakorlatilag minden végermékével (filmekkel, lírával, filozófiával, regényirodalommal, számítógépes játékokkal stb.). A humor mint distanciaterepítő erő csak azután válik nyilvánvalóvá, amikor az olvasó már kiépített egy olyan viszonyulásmódot e regényhez, ami őt magát is képessé teszi arra, hogy távolságot nyerjen a szöveg olvastán *torkába feltoluló elemi érzelmeitől*: az undortól, a szorongástól, a félelemtől, a vágtyól stb. Mindeközben képesnek kell lennie arra, hogy fenntartsa az írói fantázia kimeríthetetlenlensége felett érzett csodálatát, mert, mint már mondtam, ez utóbbi az, ami az olvasás vágyelemű hajtóereje marad. Az undor példának okáért gyakorta visszatérő érzelmi alapszínezet a regényben, ennek mestermetaforája a gyermekkori lakás előszobájában eltüntet(het)etlenül maradt hányásfolt (*Jerikó épül*, 53). Mivel az „azonos vagyok az élőhelyemmel, így az öngyűlölet mindig a hely gyűlölete is” tézise (*Jerikó épül*, 26) szintén visszatérően érvényesül az „otthon” leírásaiban, ezért arra a következtetésre juthatunk, hogy az undor mindig egyben az öngyűlölet egyik legelemibb, legerősebb érzelmi kifejezése is. Mindez nem menti meg az olvasót annak élményétől, hogy a könyv némely jelenetének olvasása közben (pl. az ördögűzés és a mononukleózis jelenete) el ne fogja a már-már leküzdhetetlen, heveny undor. Volt, hogy ez az érzelem rám már olyan erősen hatott, hogy egy-két héting nem is tudtam újra hozzányúlni a kötethez.

Ahogy Bány Tibor írja: „a szövegek uralhatatlan áradása a szöveglény maradék énjének elvesztésével fenyeget”⁴ – és igen, az olvasónak, ha közel akar kerülni ehhez a könyvhöz, magának is késznek kell lennie rá, hogy de(kon)struáljon egy darabot (nem csak *olvasói énjéből*). Urbán Bálint részletes kritikájában⁵ megtalálja a kortárs irodalomtudományban és irodalomelméletben a fogalmat erre a műfaji *hibriditásra*, amelyet Bány Tibor kritikája felemleget: a *világmű* és a *maximalista regény* fogalmaiban. Hiányként marad azonban bennem Urbán kritikája olvastán, hogy nem közelít alaposabban a *Jerikó épül* egyediségéhez: nem próbál közvetlenül rámutatni arra, hogy mitől is tud ez a regény beállni a világirodalmi jelentőségű művek sorába. Bár ragyogó ötlet Urbán Bálint tanulmányában a *mestermetaforák* kifej-

³ Bartók Imre: *Fém*. Kalligram, Budapest, 2011, 91.

⁴ Bány, i. m., 598.

⁵ Urbán Bálint: *Az ezer fennsík és a dobozok*. (Bartók Imre: *Jerikó épül*, Jelenkor, 2018), Ld. Műút-online (hozzáférés: <https://www.muut.hu/archivum/30594>)

tésének igénye: „az evés, az archeológia, valamint a dobozolás kérdései”-t azonosítja Urbán ilyenekként.⁶

Természetesen nem lehetünk biztosak abban, hogy a regény *egyediségének* kérdéskörét maradéktalanul fel lehetne tárni, vagy hogy ennek a kérdésnek a felfejtése általában véve lehetséges volna, de két további visszatérő motívum elemzését ajánlom fel a következőkben annak reményében, hogy még egy lépéssel közelebb kerülünk ehhez a könyvhöz: a *kényszer(esség)* és a „verseket kéne írni” felkiáltásának visszatérő motívumáét. Mindkét motívum az írás *autoreflexív dimenziójára* kérdez rá. Nagyon fontos nyitott feladatnak látom azt is, hogy a kortárs kritika feltárja majd ennek az autoreflexiónak a családban gyökerező, poszt-traumatikus eredetét, sérültségének gyökereit és a sérültségből következő erő, valamint erőszak(osság) feltörésének tipikus motívumhálózatait a *Jerikó épülben*. A következőkben itt az előbb említett két motívum felfejtésére vállalkozom. Megpróbálom rekonstruálni, hogy az *íráskényszer* és a *versek hiányukkal*’ hogyan épülnek be a regény terébe.

„Verseket kéne írni”

A regény viszonylag későn, az appendixben közölt különös interjúban ad kulcsot a benne működő történelemfilozófiai, a történetiség mibenlétére vonatkozó előfeltevésére: „[...] nincs semmiféle magán való múlt, nincs semmi, csak ami az emlékezetben, az emlékezetnek adatik. Vizsgálhatjuk persze az emlékezés működését, a képek és a hangok transzfigurációját, kidolgozhatunk különféle tudatmodelleket, de akkor is alapvetően egy szubjektív térben mozgunk, amelyben a tudat vagy az elbeszélő számára semmi sincs »kívül.«” (*Jerikó épül*, 600) Az elmúltakról (a személyes történelemről) mint a *személyes* térben megtörténekről vallott szerzői felfogás azért fontos, mert – ahogyan az elemzők közül többen is megállapítják – ez a regény egyfelől „önéletrajzi paktumot” köt olvasóival, másfelől radikális eszközeivel maga mögött is hagyja az egyedi lét pusztá szubjektivitását. Bárány Tibor a következőképpen fogalmazza meg ennek a (hiányzó) *főhősnek* a körvonalazódását a regényben: „a *Jerikó épül* szövegvilágát nem a hús-vér szubjektumnak tekintett főhős pillantásán keresztül látjuk felépülni. Ez (elbeszélés)technikailag azt jelenti, hogy a narrátor az emlékképek felidézése és értelmezése során gátlástalanul egymásra nyitja a legkülönbözőbb perspektívákat: az élményt átélő gyermek tudatát és nyelvi világát összekapcsolja és ütközteti annak (konvencionálisan ismerős) »irodalmi« rekonstrukciójával/imitációjával, valamint felsorolhatatlanul

⁶ A teljes mondat így hangzik: „Mindennek fényében nem csoda, hogy az evéssel és a táplálkozással kapcsolatos gondolatok, az archeológia, valamint a dobozolás kérdései mintegy bűvópatakként kísértik végig a szöveget és akár a regény mestermetaforáiként is olvashatók.” Urbán, i.m., 74.

⁷ Annak ötletét, hogy egy mű valamely meg nem írt másik mű negatív lenyomataként is olvasható, Agambentől vettem. Ld. Giorgio Agamben: *Kindheit und Geschichte. Zerstörung der Erfahrung und Ursprung der Geschichte*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2004. Ford. Davide Giuriato, 7. „Jedes geschriebene Werk kann als Vorwort (oder eher als verlorene Wachsschicht) eines nie geschriebenen Werkes betrachtet werden, das notwendigerweise ungeschrieben bleibt, weil die auf es folgenden Werke, die ihrerseits Vorspiele oder Abdrucke von anderen abwesenden Werken sind, nichts als Splitter oder Totenmasken von ihm darstellen.” „Minden megírt mű egy soha-meg-nem írt mű előszavának (vagy inkább elveszett viaszlenyomatának) is tekinthető, amely szükségszerűen marad megíratlan, mert a reá következő művek, amelyek maguk is előjátékai vagy lenyomatai más hiányzó műveknek, sem mások, mint annak szilánkjai vagy halotti maszkjai.” [Ford. Zs. A.]

sokféle *utólagos* értelmezői perspektívával.”⁸ Az „önéletrajzi paktum” viszont (ebben is egyetértek Bárány Tibor véleményével) még egy nagyon lényeges ponton megbicsaklik: ahogyan az előforduló istennevek a szövegben sosem szerepelhetnek teljes leírt alakjukban, úgy a *közvetlen kimondás* lehetősége is folyamatos elutasításra kerül. A traumatikus élmények közvetlen néven nevezésének lehetetlenségét és az istennevek kimondhatatlanságát, írásos rögzíthetetlenségét úgy hordozza ez a szöveg, mint ahogyan az enigma viszonyul önmaga anyagi kifejeződéséhez: az enigma alakja, tárgya, dologisága lényegtelen – hiszen létével úgyis mindig valami önmagán túlira, valami megnevezhetetlenre utal. Amennyire látom, két dolog rejtőzhet ennek a szövegtengernek a viharoktól vert, központi csendjében, a közvetlenül kimondhatatlan terében: az I(i)sten és a T(t)rauma. A traumát ehelyütt az *én*, az egyén, a szubjektivitás megsemmisítésére tett tartós vagy egyszeri kísérletként definiálnám. A XX. század legfontosabb tömeges történelmi traumája, a holokauszt mint elrejtett, el nem gondolt, fel nem tárt trauma jelenléte a kényszeres tevékenységek sorozatában jelenik meg: a (kényszer)írásban, a kényszerevésben, a futásban, a német (nyelvű) kultúra önellentmondásos tiszteletében: itt a kultúra szerete a német nyelv (mint a náciizmus által deformált és dehumanizált nyelv) iránt érzett gyűlölettel áll egyszerre produktív és destruktív feszültségben.

Az istenivel, az istenséggel keresett kapcsolat vagy az erre irányuló vágy mint a trauma kioltásának, feloldásának lehetségessége utáni vágy, nem mutatkozik meg közvetlenül a szöveg szintjén a regényben, de az istennevek leírhatatlanságát erre utaló jelként olvasom. Ahogyan a „seb hozzátartozik a saját testhez, és mégis maga a megszüntethetetlen idegenség”,⁹ úgy a *betegség*, amely a gyógyíthatatlan vagy be nem gyógyuló sebek állandó jelenlétének következménye, a szövegben *közléskényszerként* manifesztálódik. Írni, közölni, kifejezni *nem* az öröm, a boldogság vagy a boldogságot legalábbis megcélzó tevékenység, hanem kényszer: maga is betegség, visszatérő, feldolgozhatatlan erő, amely betör az ennek az erőnek kiszolgáltatott szubjektum életébe. „Mondani szeretnék valamit, de nem tudok megszólalni. Állandóan visszatérnek a közléskényszer buktatói, csillapíthatatlan kudarcélmény. Verseket kellene írni, de az sem megy” (*Jerikó épül*, 291). Az apa életében az olvasás tiltásával összekapcsolódó (egyik) gyermekkori trauma: „Te is ezt a sorsod [sic!] kívánod magadnak, kérdezte ilyenkor. Megúszni a katonaságot, bármi áron. Írni, de csak titokban, emberbőr füzetkébe. (...) Az olvasás elíziumától ekkor még alighanem elválaszthatatlan volt az írásra törő akarat” (334). És talán a legfontosabb megfogalmazásban itt olvasható: „Mit jelent írni, ha egyszer semmiképpen sem magát az írást. Nincs köze a papírhoz, a hieroglifákhoz és a rúnákhoz (...). Az írás mániája egyszerre közlésvágy és örökös csomagolása, dobozolása valaminek, ami nem nyelvi, mégis a nyelv ösztönzi, táplálja illúzióját. Ha illúzió egyáltalán. Versekett kellene írni, egészen másról kellene írni, *la vraie vie est absente*, erről a távollévőőről, egy távollévő nyelvről kellene beszélni, innen és túl a kényszeren, az ismétlés kényszerén, de amíg nincs út a versekhez, addig ezzel a kényszerrel kell beérni, és a kényszerrel szemben ezzel a túlcsondu-lással, a felesleggel, az értelmetlen, felügyeletlen zónával, amely talán mégis a szabadság te-repeként kínálja fel magát” (*Jerikó épül*, 342sk.). Az itt megfogalmazott versekre vonatkozó gondolat maga is *kényszeresen* visszatérő: „azonkívül verseket is kéne írni” (522). Talán egy

⁸ Bárány, i. m., 596.

⁹ Bartók: Paul Celan, 60sk.

kapcsolat van, amelyben az írás az öröm és a gazdagság minőségeit konnotálja: a nagymamával, akit egy helyütt „írógépnek”¹⁰ is nevez, a filozófusnővel való kapcsolat. A szerző íróasztalra „ugyanaz, amin egykor nagyanyám írt” (*Jerikó épül*, 554), helyesebben az erre az íróasztalra történő költözés utáni várakozás közben fogalmazódik meg a szubjektumban, hogy „egy napon majd én is írni fogok”. De a versírás gondolata esetlegesnek tűnő helyeken, a művészettel való találkozás pillanataiban is előtör: „Felismerem Max Ernst középső korszakát. Nincs tovább. Termékeny elakadás, mint abban a versben a paprikával a műanyagtálcán. Verseket kéne írni, többet, mást és máshogyan” (*Jerikó épül*, 558).

Hogy mi áll ennek a kiélhetetlen versírás és nagyon is kiélt prózaírás kényszernek a hátterében, mi az, ami miatt kielégíthetetlen ez a kívánság, Bartók Imre *Láttam a ködnek országát* című regényéből derülhet ki az olvasó számára. E regényében Bartók nem mellesleg a kortárs regény műfajainak radikális paródiáját nyújtja, ezzel beteljesítve Lukács és Bahtyin azon jóslatát, amelyre Urbán Bálint utalt kritikájában: „a regény állandóan paródiával néz vissza saját magára, parodikus viszonyul saját történetéhez és ideiglenesen kialakult műfajaihoz, így tehát egy mind saját magát, mind legsajátabb hagyományait folyamatosan megkérdőjelező és átíró irodalmi formaként tétéleződik.”¹¹ Az a szubjektum, akit a *Jerikó épül* ábrázol újabb és újabb nekifutások által, egyedfejlődésében még nem jutott el ugyan arra a felismerésre, amelyet előző regényében Romasantának, a Nobel-shortlisten szereplő nagy spanyolajkú írónak ad szájába Bartók Imre ebben a satirikus detektívregényében. Amikor a szerzőhöz ellátogató könyvügynök, a regény főhőse Romasantát, a nagy író egy abszurd helyzetben, egy lerobbant lakás fürdőkádjában találja, majd rákérdez további írói szándékaira, a szerző „egy kis vizet lögyből magára” és így válaszol: „Klasszikus családtörténet. Visszatérek a régi formákhoz. Csak semmi kísérletezés! Az olvasók és a kritika is mindig újat várnak tőlem. »Vajon mit fog kitalálni legközelebb?« »Mit forgat a zseni a fejében?« Semmit. Semmit nem akarok kitalálni. Megírom a történetem, és kész. Hogy hogyan jutottam ideig, ahol most vagyok. (...) Ez költészet – mondja. – Az emberélet költészet. Persze hogy különleges vagyok. Mind azok vagyunk, csak sokan nem tudnak róla.”¹² Ezt vagy egy ezzel szorosan korrespondáló gondolatot fogalmaz meg Walter Benjamin huszonegy évesen az ifjúsági mozgalomban vele együtt aktív barátnőjének, Carla Seligsonnak: „Majdnem mindenki elfelejti, hogy ő maga az a hely, ahol a szellem valóságossá válik.”¹³ Bartók a *Jerikó épül* írása idején már szükségszerűen el kellett, hogy jusson eddig a felismerésig.

A (hiányzó) vers mint anyanyelv

Ez a párhuzam Walter Benjammal nem utolsó sorban azért is ide kívánczított, mert Bartók olyan fiatal szerző kortársaink között, aki – hasonlóan Walter Benjammal – tudja, hogy „[a] nyelv határa nem a nyelv határán húzódik, hanem a belsejében” (*Jerikó épül*, 350). Ez szorosan összefügg azzal, hogy Bartók időközben saját nyelve mesterévé vált, aki tudja és *cselekszi* azt az írói tapasztalatot, hogy „[v]alószínűleg sosem válik mesterévé az ember semminek,

¹⁰ A nagymama halálát és temetését leíró szakaszban írja róla azt is, hogy a filozófusnő az embereket „szórtelen állatokként” látta. *Jerikó épül*, 267–270.

¹¹ Urbán Bálint: Az ezer fennsík és a dobozok (Bartók Imre: *Jerikó épül*, Jelenkor, 2018). i.m.

¹² Bartók Imre: *Láttam a ködnek országát*. Jelenkor, Budapest, 2016, 281.

¹³ Walter Benjamin levele Carla Seligsonnak, 1913. szeptember 15-én. In: Uő.: *Gesammelte Schriften* II.3., Szerk. Rolf Tiedemann, Hermann Schweppenhäuser, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1991, 865.

amiben nem ismerte meg saját tehetetlenségét, és aki ezzel egyetért, az azt is tudja, hogy ez nem a kezdetben vagy a dolog körüli erőfeszítésben rejlik, hanem a dolog szívében.”¹⁴ Nem utolsó sorban a kényszeresség bővölete, az ismétlés bővölete az, amely a nyelv mesterévé avatja Bartókot: „Az ismétlések többé válnak pusztá ismétlésnél. Mindegyik mondat egy ecsetvonás” (*Jerikó épül*, 462) – mondja az öngyilkossági kísérlete után pszichiátriára zárt én a tájképfestő Lars Hertervigről, akinek „őrülete érezhetően nem pszichiátriai, hanem metafizikai minőség” (uo.). Az íráskényszer, a *meg nem írható versek* kívánásának folyamatos metafizikai örülete és a nyelv eredendő enigmatikussága vagy hermetikussága visszatérő módon fogalmazódik meg több ponton is a regényben („Ami fontos, lappang.” 487. – „Ha jelent is valamit, sosem jelenthet annyit, mint az, amit elrejt.” Valamint ugyanitt, ismeretelméletileg az ellenkező irányból megfogalmazva: „Minél több a hazugság, annál inkább látjuk azt, ami igaz.” 513).

A kötet mottója ugyan Friedrich Hölderlintől való („Élni annyi, mint megőrizni egy formát.”), de ezt a formafogalmat Bartók a magyar filozófiatörténetnek Lukács Györgyhez (és irodalomtörténetileg Kertész Imréhez) is köthető hagyományából is meríthette. Tekintsük csak a következő szöveghelyet: „A forma belső. Innen a megértés örök rejtekútjai, a hermeneutikai paranoia, a vad tiltakozás és gyanakvás minden felszínnel szemben. A meggyőződés, hogy a felszín vagy a felület mögött kell lennie valaminek – éppenséggel a formának, illetve a forma titkának –, a beszédben is ösztönösen megjelenik. Talán magának a beszédnek a struktúrája az, ami termeli ezt a differenciát. Vagy pusztán tudatosítjuk ezt a nehézséget, és a gondolkodás gyógyíthatatlan, egyúttal nárcisztikus sebét látjuk benne, vagy pedig egy olyan érzéki tapasztalat lenyomatának tekintjük, amely a fogalmi gondolkodáson túli eszközökkel való megközelítést követeli meg” (*Jerikó épül*, 102sk.). A fiatal Lukács formabűvölete nem csak *A lélek és a formák* esszéiben keresett megnyilatkozási és interpretációs felületet magának, hanem filozófiailag *A heidelbergi művészetfilozófia* soha le nem zárt, és mint ilyen, akár „gyógyíthatatlannak” is mondható spekulatív futamaiban is. A szellemtörténeti iskola és annak neokantiánus ága volt az, amelyhez az ifjú Lukács kapcsolódott: közös bennük pedig éppen az a „meggyőződés [volt], hogy a felszín vagy a felület mögött lennie kell valaminek”.

Az, hogy ez a filozófiatörténeti megközelítés sem volna terméketlen Bartók Imre regényének értelmezésénél, abból is látszik, hogy Bartók már Celan-monográfiája megírásának idején rendelkezett azzal a másik elemi nyelvtapasztalattal, amelyet Hamanntól, Kant kortársától és kritikásától tanult: „a költészet nem más mint az emberiség anyanyelve”.¹⁵

A szerző a hermetikus és az abszolút költészeti hagyományból négy szerzőhöz viszonyul centrális módon, legalábbis a *Jerikó épülből* és a szerző monografikus életművéből ez tűnik ki: Hölderlin, Rilke, Benn és Celan szövegteste idéződik meg a leggyakrabban a könyv lapjain. Mivel Bartók Rilkének és Celannak monográfiát szentelt, ebben a legutóbbi regényében az élete második felét örületben leélő Hölderlin alakja válik a lehangsúlyosabbá. Míg Bartók Pór Péter szerint Rilkében „a kifejezés kényszerűen fokozódó öntematizálását, vagyis öntitkolását és öneltevesztését, vagyis önállítását és önmegsemmisítését ismeri fel (...) (45, 110,

¹⁴ Walter Benjamin: *Berliner Chronik*. In: Uő.: *Gesammelte Schriften* VI., Szerk. Rolf Tiedemann, Hermann Schweppenhäuser, Frankfurt am Main, Suhrkamp 1991, 466. Ford. Zs.A.

¹⁵ Idézi Bartók Imre: *Paul Celan. A sérült élet poétikája*, 25.

137)”,¹⁶ addig Celan líráját egy „sérült élet” költészeteként értelmezi, és „ebből az elmúlt és eljövendő, de mindig is *eleve a sérültségben* meghatározott eszmény felől ragadja meg Rilke életművét.”¹⁷ [Kiemelés tőlem: Zs.A.] A *Jerikó épül* alaptapasztalata szintén a sérültség, de poétikája tagadja ezeknek a sérüléseknek a pusztta történetiségükben megragadható lényegét. Minden egyes darab önéletrajzi mozzanatból indul ki ugyan, de a prózaegységek vagy -töredékek az adott értelemegység vége felé feltornyosuló, egyre inkább egzaltált fantáziafutamokként a képzeleti és interpretációs csatornák szinte vég nélkülivé tágulásával folyamatosan áradásba kezdenek, és abszurd, groteszk vagy horrorisztikus (ritkábban: líraiszentimentális) jellegük felerősödésével megnyílván legyezőszerűen terülnek szét. Ha úgy tekintünk erre a regényre, mint egy megíratlanul maradt könyv lenyomatára vagy árnyvonalára, akkor ez a regény a hiányzó Hölderlin-monográfia körvonalait ölti magára. Kimondatlanul is felteszi a kérdést: az örület története mi?

„Schweigen müssen wir oft / es fehlen heilige Namen” (Hölderlin)

„Hallgatnunk kell gyakran / hiányoznak a szent nevek”¹⁸ – idézi Bartók és ezzel egyúttal meg is idézi, meg is konstruálja a hagyománykapcsolatot Hölderlin, Rilke és Celan költői életművei között. Míg a regény végéhez csatolt fiktív vagy álfiktív interjúban a Szerző a regényére vonatkozóan azt állítja, hogy „a jelen szöveg is csak egy a korábbi könyveim sorából, amelyeket egy-két kivétellel – mind különböző gyűlöletpoétikák inspiráltak” (*Jerikó épül*, 598), én azt gondolom, hogy olvasóként vitatkozhatunk ezzel az állítással, helyesebben a kimondatlanul maradó, hiányzó komplementer értékkel kell kerek egészé formálnunk azt.¹⁹ Bár igaz, hogy „a rosszakarát parányi, titkos csengettyűje, a kritikai szellem” (*Jerikó épül*, 321) mindenütt felcsillan ennek a szövegnek a felületén, és ezáltal a könyv a lehető legmélyebben a regénynek nevezhető, hiszen apjától tanulta azt a kritikai vagy rosszabb pillanataiban gyűlölködő szellemi alaptartást, amely által az élet a világ ellen folytatott hadjáratá lényegül át (ld. példának okáért itt: „folytassuk hadjáratunkat”, *Jerikó épül*, 279). De ugyanilyen gyakran történik meg az is, hogy a regény valamelyik prózaegysége az élet monumentalitását dicsőítő és sokszor dialektikus módon egyidejűleg el is átkozó filozófiai esszévé növi ki magát. Az egyik ilyen esszét (lényegében véletlenszerűen, de talán mégis jelentéssé tehetően) kiemelném, mert nagy jelentőségűnek érzem a „verset kéne írni” kényszeresen visszatérő óhaja szempontjából. Ez esetben a filozófiai, elemző, de mégis *fantasztikus* (a „fantázia által a végtelékig hajtott” értelmében) próza Hölderlin *Patmosz* című versének két verssora köré bomlik ki. Kifejti a két verssorvariáns közti alapvető metafizikai *eltérést* és *ellentétet*. „Néhány betű átírásával ennél drámaibb hangsúlyváltást aligha eszközöltek a világirodalomban”

¹⁶ Pór Péter: *Új magyar könyv Rilkeről. Bartók Imre: Rilke. Ornamentika és halál*. In: Holmi. XXIV. évf. 4. szám (2012. április), 511–518, itt: 515.

¹⁷ Uo., 516.

¹⁸ Bartók: *Paul Celan*, 27. „A hallgatás motívumával mindenesetre Celan egy Hölderlintől induló, és folytatását Rilkében megfelelő tradícióhoz kapcsolódik. (...) A hallgatás mindkettejüknél [Hölderlinnél és Rilkénél is] összekötődik az Istennel és a szenttel szembeni hallgatás követelményével.”

¹⁹ Ennek a mondatnak természetesen a második fele a fontosabb: „Megpróbálok pontosítani a dolgot. Ezen a gyűlöleten nem ressentiment-t értek. Inkább a semmivel, a horror vacuival szemben felébredő indulatról van szó.” Paradox módon tehát magának a gyűlöletnek vagy a gyűlöletből fakadó érzelm- és tettkomplexumoknak a gyűlöletéről.

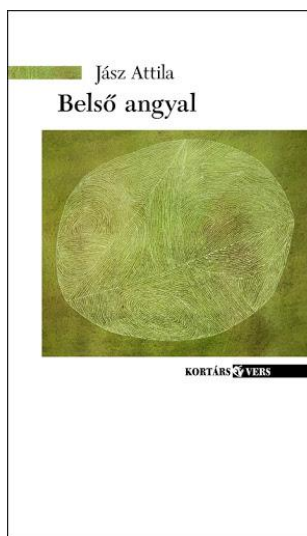
(*Jerikó épül*, 432). Ez a néhány betű a *zerstreut* [szétszór, szerteúz] szót *zerstörtre* [elpusztít] változtatja.

Ebben a fantáziafutamban Hölderlint négy méter magas, rovarszemű angyala azokhoz az aknákhöz kíséri, ahol gyermekek tolják a csilléket a hegyen, sziszüphoszi szenvedések közepette. Ha a Teremtés nem más, mint egy haláltábor gyermekek számára, akkor a „történelem i-ten paroxizmusa. Amit a szakadékban látsz, az ő lelkiismerete. Ennyi maradt a kegyelemből.” (*Jerikó épül*, 434) A dühkitörések istene, a gyűlölet istene ennek a szakasznak a sötét vihariszeme. Jelen pillanatban azt mondanám: itt metafizikai értelemben az értelmezés továbbvitelének lehetősége megtörhetne: nemcsak, hogy nincsen számunkra remény (állítja ez az eszmefuttatás), hanem még maga a *reménytelenség* fogalma is értelmetlen. Ennél sötétebb metafizikát kortárs regény aligha tudna olvasói elé tárni. Milyen jó, hogy az olvasó is hozzáteheti, sőt, talán szükségszerűen hozzá is *kell*, hogy tegye a maga (pusztán) értelmezői, mégsem passzív aktusát a regényhez azzal, hogy a *Jerikó épül* szövegegységeit nem egyszerűen hibrid szövegekként, hanem a *meg-nem-írt versek előszavaként vagy hiányának körvonalai-ként is* olvassa. Abban az értelemben tehetjük ezt, hogy mindeközben folyamatában és szünet nélkül feltételezzük, hogy ez a regény abból a hitből és indulatból született, hogy a személyes élet költészete is lehet *irodalom*. Sőt, tovább megyek, talán még ennél is erősebbet valósít meg ez a könyv: azt, hogy a legsajátabban irodalomná csak a személyes élet költészete válhat. Éppen ezáltal lesz ez a regény a saját élet traumájával történő nagyszabású leszámolássá, a saját tudat és tudatalatti csodálatosan gazdag feltérképezésévé, és nemcsak mint ennek a tudatnak a *paroxizmusa*, kor- és kórtörténete, hanem mint korának hitetlenül hívő lelkiismerete is.

BERETI GÁBOR

A „belső” tárgy

JÁSZ ATTILA: BELSŐ ANGYAL

Kortárs Könyvkiadó
Budapest, 2019
113 oldal, 2500 Ft

Nem biztos, hogy jó úton jár az, aki Jász Attila verselésének titkát a szöveg terének kiterjesztésével kísérli meg tetten érni. A Jász-féle elasztikus szövegek figyelmeztetik olvasóját: a metafora nem helyettesíthető értelmezéssel. Az olvasót, az értelmezőt egyébként is a megismerés kényszere hajtja, s hajlamos egy szöveget eltérő olvasati szempontok alapján mint egy jófajta keresztretjtvényt megfejteni. Ahelyett, hogy átengedné magát a szöveg kínálta impulzusok közvetlen hatásának. Jász Attila munkásságát, mint ahogy e mostani *Belső angyal* című újabb verskötetét is, érdemes a szoros olvasás értelmezői technikájával megközelíteni, hogy az olvasat gravitációs központjává a pusztá szöveg váljék. Hogy lássuk, a „belső angyal” a flexibilisen megformált köznapiság.

A kötetben egy elő- és egy utóverset, valamint hét ciklust, *Üdvözlőlapok a földről, Fák a teraszon, Éjszakai játszótér, Kúszófény, Viszonyítási pontok, Lassító szolgálatban*, s egy több részre tagolt, *Fölösleges hírnév* című hosszúverset találunk. Az egyik korábbi verskötete címadását – *Belső árnyék* – akár e mostani előképének is tekinthetjük, már csak azért is, mert az olykor találékony formaelemekkel átszótt bukolikus és nosztalgikus élet- és emlékképekkel dúszított magánmitológia esetünkben is folytatódik. Ahogyan azt már korábban is megszokhattuk, kötetében ezúttal is egy fiktív világ nyelvi-metaforikus viszonyrendszerének álmokkal átszótt életese-ményeivel, Én-tapasztalatainak gyakran monológyszerűen előadott darabjaival találkozhatunk.

Szerzőnk elvitathatatlan erénye, hogy a modernitást munkássága egyfajta endogén szenzibilitásával, és nyelvezte artiztikusságával kész felülírni, valamint hogy versei legjobb részleteiben az auraképzés potenciálját hordozó intonációk csillannak meg. Ahogy például a *Belső használat* című munkájában is: „[F]ejben egy kopasz barack magházá- / ba fekszem be, amit nem vettem meg a piacon, meg- / eszem a gyümölcs húsát, feltöröm a magot, nem al- / szik benne senki, gyíkként napozom inkább a tűző / napon, ha megunom,

csak fölfutok a falon és vissza / beleolvadok a környezetbe” (27). Vagy: „A folyó torkolatánál fejben egyenesítgetem ki a ten- / geri füveket, lemerülök, simogatom, próbálkozom, de / hullámzik a víz, ringat, megvágja az ujjam, piros víz- / ben lebegek tovább” (28). Amint azt több más versében a strófákat itt is zárójelbe tett ör- vagy jelzőszavakkal kezdi, melyek mintegy a versszak tartalmi, hangulati előzetesei is. Ez az elidegenítő gesztus egyébként többnyire sikerrel emeli munkáit a szövegeket gyakran körülengő elégikusság fölé.

Hogy a nem verbális terepen is kipróbálja magát, versei témájául előszeretettel választ egy-egy képzőművészeti alkotást. Ezek az esetek azonban a látványi objektum olvashatóvá tételének a feladata elé állítják. Ilyenkor a nyelvi és a képi közeg közötti gondolati interakciókból kiinduló verbális stratégiákat kell mozgósítania, ám ha ezek nélkülöznek az auraképző nyelvi techné modalitásait a vers mint nyelvi teljesítmény illetéktelen marad. Szerencsésebb esetben azonban a vers túlmutat leíró jellegén, és a képzőművészeti alkotással egyenrangú, szuverén alkotássá válik. Jász Attila munkáiban mindkét változattal találkozhatunk. Az utóbbi a tömör, szép-fogalmazású *Arány és mérték* című verse példázza: *(arány)* / Georg Trakl halálkék vonatra száll, irány Szentendre / a festő alázatosan fest, a fény alá hajlik ecsetje, / az én dadog, ha isten diktál, / az idő ehhez csak asszisztál. // (mérték)** / Mikor a már és a még az élet vizét issza, / csupán a test öregszik, de ettől lesz tiszta, / már nem teljesen ember, még nem egészen angyal, / hetvenöt apró részlet barátokzik egy naggyal” (12). [*Mándy Stefániának és Kárpáti Tamásnak köszönettel, hogy / **Molnár Péter hetvenötödik születésnapjára] (12).*

A *Belső angyal* a maga választékosan konzervatív nyelvi magatartásával, minden spirituális kisugárzása ellenére is egyfajta evilági cselekményességet mutat. Ezért érezzük úgy, hogy munkáinak egy része már a posztmodern szöveglírára hajaz. Azokban az esetekben pedig melyekben még a nyelvi ambíció írhatja verseit, szinte röptetni képes az olvasót. Ennek ugyanakkor nem várt következményei is akadnak, hiszen ha egy pillantást vetünk a recepcióra, feltűnhet, hogy lelkesültségükben többen túllépnek a tárgyilagos olvasás keretein, s a szövegnek történelmi és jelenkori politikai konnotációkat tulajdonítanak. Mint például hogy Jász Attila sorai olvastán „A globalizáció történeti és kritikai megközelítésével is dolgozunk van”, vagy, hogy „A lélek képzeletben a bakonyi erdőkbe száll, ahol egy lelkes fiatal, egy szál gitárral és az intellektusával felfegyverkezve szembeszállt a szellemi béklyó és mérgezés ellen, egy birodalom ellenében”.

A Jász-recepció tehát, mint látjuk, történelmi és jelenkori politikai allúzióktól sem mentes, holott jól látszik, hogy a Jász-oeuvre feltűnően nélkülözi a mimézisre hajazó társadalomkritikai toposzokat. A Jász-techné inkább az esztétizáló stilisztikai és retorikai megalkotottság jellemző. Jelen kötetében pl. az álom-motívum az esztétikumképzés már-már hiteleséget súrolóan túlsúlyos eleme. Ahogy az álmokkal átszótt *Belső angyal*, úgy korábbi munkái is a legtrikább esetben s akkor is csak áttételesen válnak társadalmi viszonyok narratív hordozóivá.

Opusainak zömét félálomban felismert igazságok, érzületek és helyzetképek sora tölti ki. Némelyik mintha a lelkiismeret, mintha a természeti lét egy-egy miniatúrája volna (*Félhangosan*, 93). Ebbe a sorba tartozik még a *Felébredés* (63) című verse is, amely egy darázsról szól, s az *Újabb alkalom* (52) és a *Lepkeszárnyon* (75) című, melyek egy-egy lepkéről szólnak.

Miközben kétségtelen, hogy szerzőnk művészetének sine qua nonja a *belső* világteremtés, a verseléstechnika útjain mégis fantázia és realitás mezsgyéin imbolgog, azt a benyomást

keltve, mintha véletlenül találkozna opusai témáival, mintha poétikája történeteit minduntalan előlről kezdve, újra és újra meg kellene alkotnia. Ez néha a változatosság, máskor meg a mókuserék szindrómát idéző helyben járás hangulatát kelti. Verseiben szerzőnk saját jogú alanyként van jelen, s noha olykor maszkot visel, a maszkosodás csapdáját elkerüli. Szövegeiben legtöbbször önmagát nyújtó szerzőként, ám sohasem hősként találkozunk vele. A fikciós én rendre a költői habitus tulajdonságait viseli. Ezért, hogy a *Belső angyal* egy többszereplős alanyi lírának tetszik, elidegenített önéletrajziséggel.

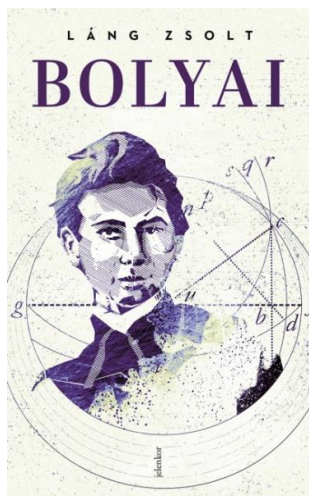
Néhol posztmodern témák szervezik a szöveget, a test (*A tökéletesség vágya*, 54, *A sötétség sarka*, 55), a folytonos úton levés (*Az indulás folytonossága*, 48, *Paplan alatt*, 57), ám ezeket a szigeteket többnyire az álomlára hullámai folyják körül. Egy ízben Tolnai Ottó is megidéztetik, aki a versek stílusára gyakorolt hatásával kétségtelenül a kötet egyik mentorának számít (*A könnyűség álma*, 72).

Szerzőnk a kötet utolsó ciklusában a múltó hangulatok és a hétköznapi bölcselekedések egymásba libbenő versimitációit, mintegy a rövid, tanító episztola műfajával kísérletező egyperceseit vonultatja föl (*Fölösleges hírnév*, 105–111) Pók, lepke, darázs, utazások, álmok, angyal, isten, természet a tematikai repertoár. Mégis, költészetét igazán figyelemre méltóvá, érdekessé és értékesé a „fáradt őszi legyek repülnek el belőlem” (57) hangzású, és az ehhez hasonló, a kötetben megnyugtató arányban jelen lévő sorok teszik. (Kortárs Kiadó, Budapest, 2019)

BENCSIK ORSOLYA

A művészet természetrajza

LÁNG ZSOLT: BOLYAI – REGÉNY CSILLAGPORBÓL,
FORRADALOMNYOMOKBÓL¹

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2019
456 oldal, 4299 Ft

Láng Zsolt új regénye a világhírű erdélyi matematikust, a nemeuklideszi geometria feltalálóját megidéző Esterházy Péter-idézzel nyit. *A Bevezetés a szépirodalomba* mottóként citált szöveghelye azért is fontos a 2019-es mű értelmezésében, mert több szempontból kijelöli azt a kontextust, azt a szöveghagyományt és prózapoétikát, azt az *eredetet*, amiből a Láng Zsolt-i textus megszülethetett, és azt a *szerkezetet*, amelyben az ő nemeuklideszi (?) tere működik. Nemcsak az eredet kérdése hangsúlyos problémája a regénynek, hiszen az a feladat, az a szorongató, nem könnyű (egyszerre mérnöki, nyomozói és szerzetesi/spirituális) munka, aminek során elbeszélhetővé és majd megérthetővé válhat a világ, a nyelv, a tér, az egyes emberi entitás, Bolyai János, a Láng Zsolt elnevezésű szerző-narrátor vagy éppen a művészet genezise, eleve meghatározza, illetőleg újra és újra pozicionálja a világ/önmaga struktúráját, tehát azt a nézőpontot, ahonnan mindez elvégezhető vagy legalábbis megkísérelhető. Az eredet (a csillagporhoz való eljutás mint a regény utolsó mondatként megfogalmazott axiómaválasz pedig utólagosan) definiálja az ember természetét (anyagát) és létezőperspektíváit, a kozmoszban betöltött szerepét, és vezet el az élet interpretálásához. A kéziratokkal (a Bolyai-kézirattal, a 12 683 jegyzetpapírral, akárcsak a regény szövegével) való akkurátus munka, a jelek, nyomok, összefüggések, képletek keresése és megfejtése a létezés káoszában (a „zűrzavaros kupacban”) próbál rendet teremteni és fogódzót találni, miközben a Láng Zsolt-i regényuniverzum tapasztalata éppen az, hogy ezt a rendet, teremtő erőt (és biztos pontot) leginkább egy másik, távoli csillag (zárt világ) megnyugtató, besugárzó kö-

¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

zelsége, pontosabban a szerencsés szerelmi együttállások jelenléte képes szavatolni. A mű többféle szerelemképe közül ennek a szerencsés együttállásnak kettő feleltethető meg: az író narrátornak és Évának, illetve Bolyai Jánosnak és Juliskának a szerelme, szemben például a svájci történet krimiszűzséjében kibontakozó, egymást végül elemészttő, megsemmisítő orvostudósok-alkimisták erőszakos szenvedélyével. Utóbbiak tragédiája az élet és halál joga feletti rendelkezéssel kapcsolatos hübriszből fakad.

Láng Zsolt rendkívül olvasmányos, izgalmas regénye tehát olyan heterogén *bevezetés* (a mindenség, a geometria/a művészet, a szerelem elméletébe vagy épp az embertanba), amely többször és több síkon reflektál önmaga előzményeire, önmaga megszületésére és arra a tradícióra, literatúrára, illetve kortárs kulturális kontextusra, amelybe eleve beleíródik. A metareflexív kiszólásaival a posztmodern szövegirodalmat, esztétikát, Esterházy nemlétező, ám tervezett Bolyai-regényét, a Bolyai-hagyatékot (benne Bolyai világtanról szóló kéziratot anyagát) őrző Teleki Tékát, a svájci kolostort, ahol – a matematikusával párhuzamos életrajzi narratívában – a Láng Zsolt nevű író ösztöndíjas időszaka alatt a Bolyai-kéziratokat kutatja, és a Bolyai-regény megírásán dolgozik, illetőleg a XIX. századi és a jelenkori magyar irodalmat, valamint a svájci tartózkodásnak köszönhetően a kortárs nemzetközi művészetet, művészéletet gyűjti magába, és ezeken keresztül írja meg önmagát. Azon túl, hogy például a jelenkori magyar irodalom csöppet sem kismesterei, Esterházy, Krasznahorkai vagy (a svájci fotókiállítás apropóján) Nádas a regénykeletkezést elbeszélő fejezetekben maguk is szerepet kapnak, – a szöveg rejtett önkanonizációs gesztusa mellett – számos fontos és eltalált kulturális allúzió épül be ebbe a nem hagyományos értelemben vett, tehát nemcsak Bolyairól szóló, a fikciót valósággal és a valóságot fikcióval vegyítő életrajzi (világ)prózába, amelyek között persze a legegyszerűbb kapcsolódást a matematikus személye és felfedezései adják. A Christoph Rütimann munkásságát beszippantó szöveghely, amely *a geometria belsejében rejtőző művészi csírák*, a művészi tér, valamint a zárt világ és a világ rendezetlenségének, illetőleg megmentésének a kérdéseit taglalja, azért is emlékezetes, mert a kaktuszokon zenélő, tojásból kibújó képzőművész mondja ki a művészet természetének alapigazságát:

„– Regény lesz belőle? – kérdezte, s nem tudtam eldönteni, biztatni akar, vagy inkább fanyalog egy újabb Bolyai-riporthoz hasonlatos élmény előérzetével.

– Nem tudom, mit csináljak. Őszintén szólva Bolyai nélkül nem hiszem, hogy valaha is igazi író leszek. De talán mégsem vágok bele.

– Hát persze, nem kell megírni, teljesen felesleges. Megíródik magától.”

De az érdekes összeolvasások és továbbírások tárházaként a regény például Dragomán György *Máglyájának* bizonyos momentumait és motívumait is megidézi. Dragomán lisztbe rajzoló, vonalakat húzó Nagymamájának és az ő mozdulatait eltanuló, ismétlő unokának a jelenete, mely az emlékezésre épülő világtan szép allegóriája, a haldokló (a kéziratokkal az „ördög képzetét” eltakarni akaró) Bolyai és szeretője egyszerű tésztarajzában variálódik tovább. A felejtés könnyűségének és az emlékezés nehézségének belátása mellett az utánpótlás, a tanítás, a világ rendjébe való bevezetés, a *beavatás* során feltáruuló időutazás (az időhorizontok összeolvadása) mind a Dragomán-mű, mind Láng Zsolt új regényének kitüntetett tapasztalata és élménye. Láng regényének idézett jelenetében ez a rajz (vagyis a paralelogrammák együttese, „a szellem világának térképe”) – mely eszerint elsődleges a szóhoz, a nyelvhez képest – a halál kapujában kerül a gyűrődésszékára. A kép, a vonalak (ismerős mintája: a pókháló,

a virág, a kinyílt margaréta, az ánuszvirá, a tűzgolyó), melyek átjárót nyitnak az „egyik pillanatból a másikba, a jelenből a múltba, képzeletből a valóságba és fordítva”, tehát sokkal inkább hozzáférhetőek, mint a szavak („ami a szavakban érthetetlen volt, érthetővé vált a rajzban”), a szeretett másik megszűnésének pillanatában a látáson (az érzeteken) és az emlékeken keresztül tárják fel a titkot, a személyes élettörténetet. Talán véletlen játék és nem tudatos allúzió, hogy a Pintér József által tervezett *Máglya*-borító rókájával Tillai Tamás Bolyai-borítójának a hátlapján megjelentő állat is dialógusba lép. A közös róka-motívum viszont leginkább mint *alkonyati rókatárgy* jelenik meg Lángnál: a Bolyai-tárggyal azonos, hiszen Uschi róka-történetén keresztül (az őt megdelejező állatot képtelen megörökíteni a csodakamerájával) a művész és tárgya közötti viszonyt allegorizálja.

Láng Zsolt a Bolyai János számára is lényeges prímsszámokkal jelöli a regény egyes fejezeteit, melyek két síkon, de valójában sokfelé futó cselekményszálon vezetnek a cím (a fókuszpont, a megörökíthetetlen mindenség) felé. A Bolyai-életrajzot töredékesen rekonstruáló, bizonyos, a regény nézőpontja, szerkezete szempontjából fontos életeseményeket elbeszélő és a Bolyai-kép ugyancsak ebből a szempontból meghatározó elemeit narráló fejezetek, valamint a kézirattal, a Bolyai-kutatással, anyaggyűjtéssel való foglalkozásról, a svájci ösztöndíjról, a regény alakulásáról és a Bolyai-nyomozásba íródó krimiszálról szóló fejezetek egymást váltják, miközben utóbbiakban leleményesen variálódnak, átértelmeződnek, más-más látószögbe helyeződnek ennek a világtant író matematikus-képnek a sajátos elemei, motívumai. A párhuzamos fejezeteket megelőző BIBLIOTHECA TELEKIANA a hatalmas Bolyai-életrajz és -interpretáció anyagából pedig pontosan azt emeli és gyűjti ki (azon túl, hogy a valós, igaz Bolyai-kép megtalálásának a lehetőségét negligálja és a jelentések szóródását, az értelmezés heterogenitását állítja), ami Láng célkitűzése és regénykutatása számára alapvető, így fejezetként vagy jelenetenként, illetve több történet- és motívumszinten íródik bele a mű univerzumába. Csak hogy néhány példát említsék: Bolyai Farkas és János, vagyis az apa és a fiú viszonya, Bolyai Gausshoz és Lobacsovskijhoz fűződő kapcsolata, „az anyai szerencsétlen örökség”, Bolyai emésztési zavarai, meg nem értettsége, katonai múltja, szerelmei, halála.

A regény ügyes megoldásai a különböző idő-, tér- és elbeszéléssíkokban, tudásanyagok között, összefüggésekben felmerülő, kiépülő, a Bolyai betűsorhoz/címhez/fogalomhoz/névhez kapcsolódó szövegkomponensek játékba hozása: a Láng Zsolt-i szöveg ezáltal egy olyan jó aránnyal létrehozott, illetve önmaga alakulását folyamatosan kommentáló, nyomon követő, leíró, artisztikus világtanba vezeti be az olvasóját, amiben az általa kutatott Bolyai-jelenség, Bolyai-kép valójában a mindenség elméletével analóg. A Bolyai-regényben tehát az Ugyanazok sokféleképpen variálódnak: a lehetséges világokban, történetekben különbözőképpen tűnnek fel, jönnek létre, teljesednek ki vagy fulladnak tragédiába, így a korábban bestiáriumokat író szerző – továbbra is a művészet alkímiájának köszönhetően – a többféleségek, az újrarendeződések párhuzamosságának gazdag természetrajzát bontja ki.

Láng Zsolt regényének valódi tétje nem a Bolyai-életrajz elbeszélésének a sikeressége, hanem az, hogy mennyiben képes olyan forradalmi nyelvet, esztétikát, regényszerkezetet és -világot létrehozni, amely Bolyai János felfedezéseinek a forradalmiságával analóg. Maga a mű is több szinten tematizálja ennek a forradalomnak az égető (egyben nyomasztó) szükségességét – persze Bolyaitól kiindulva és azt variálva kerül elbeszélésre például a régi helyén egy új világtan, a '89-es romániai rendszerváltás vagy – az Esterházy-közvetítéssel elterjedt –

barthes-i nyelvi forradalom. Habár túlzás lenne azt állítani, hogy Láng Zsolt új regényével paradigmaváltás történt volna, azonban egy biztos: a művészet alkimista, transzgresszív erejével nemcsak egy halott (valós vagy valótlan) Bolyai támadt fel, hanem a régiből, a múltból építkezve valami izgalmas, a tragédiákkal, pusztulásokkal szemben is pozitív, reménykeltő világ keletkezett. Némi csillagpor.

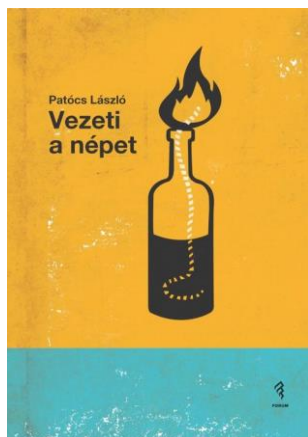

KRASZNAHORKAI (fekete filctoll, A/4 papír, 2015)

OWAIMER OLIVER

Marx meghalt

PATÓCS LÁSZLÓ: VEZETI A NÉPET

Forum Könyvkiadó
Újvidék, 2019
152 oldal, 2365 Ft

Patócs László nevét leginkább főszerkesztőként, kritikusként, irodalmárként ismerhette az irodalmi közönség, így sokakat meglepetésként ért, hogy 2019 tavaszán egy kisregényvel jelentkezett. A kedvező debütáló légkör ellenére a könyv körüli kritikai párbeszéd mégis mintha késlekedne. Jelen írás a kisregényt övező hallgatást igyekszik feloldani.

A könyv első pillantásra rosszfiúságot sugall. A borítón egy Molotov-koktélt láthatunk. A rejtett alanyú cím – a szerző nevével együtt olvasva – tréfás visszaélésként értelmezhető: *Patócs László vezeti a népet*.

A fellapozáskor szembeötlő robusztus mondatstruktúrák nagy vállalkozókedvet, a paratextusok komoly tudatosságát és szerkezeti átgondoltságot sejtetnek. A gyanú hamar beigazolóódik. A szerző tudományos előlétele erőteljes nyomott hagyott a könyvön: kifejezetten intellektuális kísérleti próza született, amely a társadalmi egyenlőtlenségek empirikus és teoretikus tapasztalatai felé fordítja figyelmét.

A gondolati és nyelvi telítettség azonban komoly terhet ró a szövegfolymra. Meglehetősen nehéz tájékozódni a regény világában az elbeszélés szűk fokalizációja, az elnyújtott és aránytalanul adagolt információtüredékek, a fragmentumelvű csapongás és a sokszor túlterhelt mondatkonstrukciók miatt. Az elbeszélő hangsúlyozza is, hogy nem számítanak az elbeszélés konkrétumai – például a nevek. Emellett a cselekményvezetést is a teljes kiszámíthatatlanság jellemzi. Az olvasó bizonytalansága (olykor tanácstalansága) az utolsó oldalakig megmarad a különböző narratív fordulatok miatt – bármikor bármi megtörténhet. A kisregény végére mégis összeáll egy fejezetenként más-más arcot mutató, titokzatos történet.

A mű főhőséről, Ladislav (máshol Andrej) Brozoviáról is keveset tudunk meg. Tételszerűen summázva: hat éve él a városban Marx nevű kutyájával, szociálisan rendkívül érzékeny, mégsem találja a társadalomkritikus irányultságának kibontakozási lehetőségeit; a műveltsége alapján valószínű-

leg humán értelmiségi, valamiért mégis különböző iratokat és könyveket pakol a munkahelyén; fotografikus memóriája van, és általában csak marginális részletek kötik le a figyelmét (talán innen a szociális érzékenység), melyekről rendszerint hosszasan beszél álmában.

Az első fejezetben a – meghalt kutyáját gyászoló – elbeszélő sétálni indul egy megnevezetlen, viszont Szabadkára és Újvidékre igencsak emlékeztető városban. A kezdetben múlt idejű, majd néhány oldallal később (számomra megfeythetetlen okokból) jelen időre váltó elbeszéléséből megismerhetjük a város nincstelenjeinek, elesettjeinek életét, a jól ismert és biztonságos civilizáció alatt tengődő, felfoghatatlanul mindennapi nyomort. Először egy pékségben keveredik felkavaró incidensbe egy hajléktalannal, majd találkozik egy Timi nevű lánnyal, akire többször is utalás történik a későbbiekben, ám a találkozó pontos történéseiről nem igazán tudunk meg semmit. Később fetregő hajléktalanokat, dologtalan kéregetőket, kiszolgáltatott pincérlányokat, kiközösített szellemi fogyatékosokat, magukban beszélő elmeháborodottakat figyel meg az inkognitó mögé rejtőző, bizonytalan identitású elbeszélő. „A tétlenségem megbocsáthatatlan, most sem fogok lehajolni senkihez” (16) – ostorozza magát, miközben különböző falfirkákon és titokban terjesztett röplapokon megváltást hirdet egy N.O.R.K.A. nevű szervezet.

A narráció a legkevésbé sem történetközpontú: szenzuális, emocionális és asszociációs megközelítés jellemzi. Az elbeszélés célja a külső környezet és a narrátor tudatának plasztikus nyelvi láttatása. Az (ön)elbeszélő instabil azonosságtudata és megkettőzött identitása talán éppen az önészlelés és a külső érzékelés hermeneutikai és narratológiai anomáliáinak eredménye. Ám hiába a lírai igényű mondatfűzés és a fülszöveg ígérete (a megadott interpretációs keret): a túlzott információhiány, a beékelődő jelöletlen autonóm egyenes beszédek és az elméretezett töredékesség miatt az összekuszálódott beszédfolyamból nem születik várospoézis, sem átélhető dramatikus narráció.

A második fejezet utolsó oldalaitól egészen felgyorsul a cselekményvezetés. Brozović ki látogat egy szabadtéri politikai rendezvényre, ahol egy monumentális terrorcselekmény szemtanúja lesz. Az akció vezetője egy misztikus kisugárzású nő, Norka (később Mirjam, az előbbi nevet a főhőstől kapja a terrorszervezet neve alapján), aki a *Mátrix* akciójeleneteit idéző harcokban végül nem tudja megölni célpontját, az éppen beszédet tartó városvezetőt. Az események alatt Brozović megsebesül, és elveszíti az eszméletét. A következő fejezetben a terrorszervezet vezérének lakásán ébred, akihez egészen ambivalens érzések kötik. Heves veszekedéseken és szenvedélyes szexuális aktusokon keresztül ismerkedik meg az idegesítően kiegyensúlyozott, démoni szépségű nővel. Pár nappal később Norka feladattal bízta meg, egy gyűrűt kell átadnia a lány egy régi ismerősének.

A cselekmény felgyorsulásával egészen megváltozik a szövegszervezés. Továbbra is megmarad a belső perspektíva, viszont olvasmányosabbá és rendezettebbé válik a narráció, párbeszéddekkel telik meg – amelyek már idézőjelben, külön mondatokba szedve, tördelve olvashatók. Felmerül a lehetőség, hogy Brozović álmában mesélte el a korábbi, töredékes szövegkuszaságokat: „És pontatlan az információd, egy tömeggyilkosság előtt talán nem amatőrökkel kéne követtetni és az életemben turkálni, a nevem Ladislav.” „Nézd, Andrej, az megvan, hogy álmodban szeretsz fecsegni...?” / „Mit mondtam?” / „Furcsa dolgokat.” (71), majd később: „Andrej, ne legyél naiv. Mondtam, hogy éjszakákon át fecsegtél nálam, emlékszel? Sok hülyeséget beszéltél, de pár hasznos információt is megosztottál velem” (89). Bár ennek az értelmezésnek némileg ellentmond, hogy valamivel korábban kifejezetten az írás aktusára

tett utalást az elbeszélőhöz: „a hab és a fogatadás Timiben forrt egybe, nem sokat beszél, a mondatai külön írásjeleket sem érdemelnek” (12).

Brozović a találkozást követően tanúskodni készül a terrorcselekmény ügyében. Ám mielőtt bármit bevallana az öt kihallgató rendőrtisztnek, kiderül, hogy a hatóságok követték és álmában lehallgatták, így már sikerült is likvidálniuk Norkát. A legutolsó fejezetben a hazafelé tartó Brozović összetalálkozik Norkával, és megtudja, hogy a lány helyett a régi ismerősét fogták el, amelyben Brozović a gyűrű átadásával a tudtán kívül is segédkezett. A lány beszámol a saját élettörténetéről és a terrorcselekmény valódi okairól is: egy Franciaországban történt erőszakos támadás miatt vált elesetteket gyámolító gyilkos önbíráskodóvá, majd a hatalom szolgálatába állt, miután a hazai hatóságok homlokterébe kerülve a mentális egészségét veszített édesapja életével zsarolták. Azt is megtudjuk, hogy valójában a hatalom legfőbb körei várták el Norkától a jól megtervezett, forgatókönyvszerű terrorcselekményt, hogy a későbbi rendteremtéssel erősítsék a fennálló rendszer legitimitációját. Az utolsó sorokra Marx – sokszor felidézett – halála is szimbolikus jelentéssel telítődik, amikor feltárul a ki-kezdhetetlen, mindent átszövő hatalmi struktúra működése Brozović előtt.

A szövegegészből kiemelendő néhány egészen izgalmas leírás. A döglött kutyáját maga után vonszoló, igazságos társadalomról prédikáló hajléktalan bravúrosan tükrözi a később kibontakozó halott Marx kutya motívumát is: „a rendetlenek mintapéldánya, [...] a legnagyobb kincse a hangja, az egyetlen, akivel szót váltottam, ritkaságszámba megy az utcákon, a sétány legalján énekelt, mint elárulta, szerintem igazat mondhatott, napról napra ugyanazt a dalt kántálja, [...] jópofa kutyája is van, angyalom, így hívta, mindenhova magával viszi, akkor már egy hónapja döglött lehetett, a nyakán pihent a keze, ujjai feltúrták a sűrű foltokban hulló szőrt, közös, nagy munka is kellene, erőtlen nyugalmat árasztott, rám is áterjedt higgadsága, elteltem a beszédétől, melyben mindenki részt vesz és mindenki javára cselekszik, ezek voltak az utolsó szavai, folytatta az éneklést [...] tovasétált, a póráz végén lógó húscsapat felkavarta a járda porát, erről szól a cselekvés, olyan világot akarunk ennek a mainak a helyén, ahol a paloták tövén nem lézengenek hajléktalanok, ahol nem lesz szegény és gazdag, és a szegények nem mennek le kutyába, ahol az alávalók legszebb perceiket is egyedül töltik, lehetőleg kevesen vannak és szigorúan némák [...]” (22–23). Érdemes kicsit hosszabban idézni a fogyatékos gyermekek leírásával foglalkozó – kiválóan sikerült – textusokat is, amelyek eredeti módon, egyszerre elevenítik fel Konrád György *A látogató* című regényét és a kortárs líra testpoétikai megfontolásait: „András elméje körülményes, fölfogása korlátolt, András technikai műremek, páratlanul értékes precíziós gépezet, egyetlen célja a sebészeti pontosságú kapcsolatteremtés, kehes testének minden ina acélsodrony, izmai helyén csövek, gépszíjak, huzalok és fogaskerekek dolgoznak, ajkai közül nyál helyett valódi gépolaj szívárog, ez megmagyarázná a folyadék színét és állagát, [...] nézem Andrást az erkélyről, ő jobbra lent turkál a mélyben, balra fent egy szórólap lengedezik a vezetéken, vékony piros és fehér sávok borítják, a közepén egy madár csőrében kígyó tekereg, hasonlít a kerítés tövében száradó férgekre, elképzelem, ahogy a csatornán és a cseréptetőn felkapaszkodik a drótok magasába, ahogy finomított olajával újjáéleszti a lényeket, akik őrlőficánkolásban törnek ki, [...] hálából a madár védőburkot von András köré, precíz gépek tervezte szárnyakat ad a mechanikus fiúnak, a huzalokból tollak, a gépszíjból acél szilárdságú, könnyed csontok, a nyálból éles légfúró születik, eleinte bukdácsol a drótokon, de hamarosan erőre kap, kehes teste rutinszerűen sajátítja el az ütemes mozdulatokat, [...] András egyre magasabbra hág, maga mögött

hagyja a harang elcsukló hangjait, fölcsap a némán szunnyadó vár fölé, megkerüli a szikár óratornyot, hirtelen irányt változtat, [...] átsuhan a felhőkön, nyomában a pára fátyla hirtelen széthasad, majd ismét összeforr, András nem számol a túlnyomással és a hővel kehes testéről leolvad a viszkózus, a tollai lángra kapnak finom füstpamacsok csapnak ki a végtagjaiból, [...] András tépett szárnyú madárként zuhan vissza a járdára, épp akkor találkozik a gondos kezek gyártotta téglák töredezett széleivel, amikor a postás elhaladna a kapujuk előtt [...]” (84–85).

A jól ismert zsánerelemeket működtető akcióthrilleres cselekmény értelmezésében a szövegszervező elemként funkcionáló irodalmi-filozófiai-társadalomelméleti paratextusok és szövegszintű utalások segítenek. A könyvben felsejlik például Karl Marx, Slavoj Žižek, Comenius, E. M. Cioran, Louis-Ferdinand Céline, Maja Solar, Sinkó Ervin és Terék Anna munkássága – a névsor bizonyára egészen hosszan bővíthető. (A megérzésem szerint a regény intertextuális szerkezetét és annak szemantikai hozadékait csak egy komolyabb filológiai alaposágú feltárás volna képes felrajzolni, jelen írásban csak néhány vonatkozás megvillantására nyílik lehetőség.) E vendégszövegek remekül megalapozzák a szövegfolyam atmoszféráját, továbbá segítenek tájékozódni a próza lehetséges interpretációs kereteit illetően. (Erre talán rá is szorul az olvasó.) Emlékeztetnek a meg nem valósult és a létező szocializmus közötti elborzasztó különbségekre, megalapoznak az elbeszélő eszkatologikus szemléletmódjának, továbbá megvillantják egy esetleges politika-filozófiai értelmezés lehetőségét.

Comenius *A világ útvészítője és a szív paradicsoma* című satirikus társadalomrajzának és vallásos utópiájának többszöri megidézése nemcsak a regény narratív sémáinak, tematikai hagyományainak megjelölését szolgálja (figyelmeztetve a dezillúziós végkifejletre), hanem emlékeztet, hogy érdemes a művet a regényvilágban útnak induló férfi és a köré szerveződő szereplők szimbolikus, példázatos összefüggésrendszerében (különösen Brozović és Norka viszonyrendszeréből) olvasni. Az elbeszélő számára Norka testesíti meg a társadalmi cselekvés lehetőségét, a lelki katarzis és újjászületés ígérését. „Andrej, kicserélted-e lekednek ruháit?” (57) „Ehelyett próbáld felfogni azt, ami körülötted történik, amiről nem beszélnek, noha beszélni kellene róla, és tenni kellene ellene. [...] Ne lépj át a földön fekvő testeken, hanem hajolj le közéjük a mocskokba! Még mindig azt hiszed többet ér félrenézni, hiszen úgyszólván új áldozatok, új prédák születnek minden újabb napra. [...] Egy szót se szólj inkább csak figyelj, marhaságokat gondolsz, elvagy magadban.” (90) Az elbeszélő szemében titokzatos démonként, mennybéli királynőként, életek felett álló, örült angyalként megjelenő antihősnő eképpen nyilatkozik saját társadalmi szerepéről: „Új fényt kellett vetnem a dolgokra, légáramot kellett életre hívnom a megalkuvások és a dogmák pókhálói között, amelyek szüntelenül körénk fonódnak és amelyek között élünk.” (77) Titokzatossága mögött viszont végtelen elmentmondások rejlenek: erőszakos, törvényen kívüli cselekedetei voltaképpen a fennálló rend legitimációját szolgálják, amelyre már a történet közepén is figyelmezteti a főhóst: „A te félőrületed egy társadalmi félelem lecsapódása hívta életre, á, ez is milyen hülyeség, és végző soron a rend alapját pont ez a félőrült adja. Ha én nem lennék, megcsinálnák mások.” (77) E ponton a Slavoj Žižek munkásságára történő utalások segítenek a tájékozódásban. A filozófus több írásában is a bűnözés krisztusi természetéről értekezik. Az érvelése szerint a „szent gyilkos” azért vállalja magára az erőszakos tettet, hogy másoknak már ne kelljen embert ölnie. Nem egyszerűen a rend legitimációja érdekében ö, hanem hogy elfedje a rendszer mögött húzódó valódi ősbűnt. Brozović nem túl figyelmes Žižek-olvasó, csak a regény végén érti

meg, hogy számára Norka nem jelentheti a megváltás ígérését, éppen ellenkezőleg, ő a változatlanság biztosítéka. Az ambivalens rajongással imádtott szent démon voltaképpen a rendszer mitikus erőszakának, bűnös fundamentumának – annak elleplezését és folyamatos fenn tartását szolgáló – kivetülése.

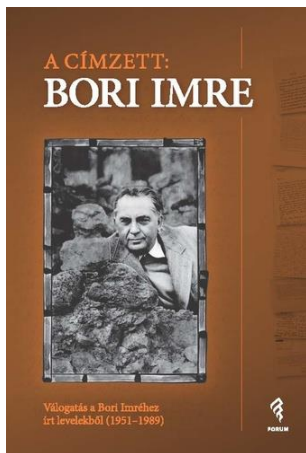
Ahogy az elbeszélő álneve, úgy a regény is egyfajta elkendőzésre emlékeztet. Az utolsó oldalakig bolyongunk konkrétumok nélkül a *Vezeti a népet* zsánerelvű, de fordulatos cselekményében. A nyelvezet és a narráció kihívás elé állítják az olvasót, ám ezek az elbeszélés-technikai trükkök mintha csak a regény didaktikus természetét, példázatoságát kívánnák palástolni. A mű voltaképpen társadalomelméleti tételeket mond újra a maga sajátos narratív formájában. Erre erősít rá a főhős olykor vallási színezetű beszédmódja is, amely érezhetően inkább egy intellektuális nyelvi kísérlet (azt hiszem, a szintén idézett Cioran vagy Walter Benjamin stílusának hatására), mintsem átélt transzcendentális tapasztalatok nyelvi leképeződése. A regény szereplői sem igazán plasztikus karakterek, éppen annyi tudható róluk, amennyi a társadalomelméleti konklúzió levonásához szükséges. A didaktikus olvasatot nyomatékossítja az az életszerűtlenség is, hogy Brozović a sétája során egy Comeniusnak nevezett hajléktalanra gondol, majd a regény végén kiderül, hogy Norka első fontosabb olvasmánya éppen Comenius regénye volt. Másutt a főhős azt a Louis-Ferdinand Céline-sort idézi egy erotikus aktus során, amelyet korábban Norka magában beszélő, örült apjától hallott a városban. Emellett a narrátor-hős az elbeszélésen kívüli, fejezeteket megnyitó paratextusokra is képes utalni (pl. Zeuxisz és Parrhassziosz – Žižektől idézett – története). A szereplők nyelvét egy meglehetősen behatárolt, leginkább az olvasói értelmezés szempontjából kiemelt jelentőségű szöveg univerzum alakítja, ahogy a nem igazán ismert kulturális háttérük, élet-történetük és a műveltségük is a mű intertextuális és teoretikus utalásrendszerének van alárendelve.

A *Vezeti a népet* olvasásakor óhatatlanul is a Comenius-regény alcímének bizonyos sorai juthatnak eszünkbe: „ezen a világon és minden dolgaiban egyéb sincs, mint tévelygés és tántorgás, tülekedés és törtetés, csalárdság és álnokság, nyomorúság és bánat, s a vége mindennek csömör és csüggedés”.

LOSONCZ ALPÁR

Korszakérzések és kortükrök

A CÍMZETT: BORI IMRE

Forum Kiadó
Újvidék, 2019
662 oldal, 2550 Ft

”

A cíMZett: Bori Imre, ez a címe az Újvidéken 2019-ben megjelent levélkötetnek. Az alcím válogatást ígér az újvidéki irodalomtörténészhez, egyetemi tanárhoz, Híd-főszerkesztőhöz és akadémikushoz – a több mint három évtized alatt – írt levelekből. Pontosabban az 1951 és 1988 között született levelekből készült válogatást olvashatunk, a könyv nem kevesebb mint 351 Bori Imrének cíMZett levelet tartalmaz, amelyeket eligazító jegyzetek és fényképek kísérek, méghozzá több mint 600 oldalon. A védőborítón és az előzéklapon Maurits Ferenc fotókorrekciói láthatók, és a kötetbe is került néhány ezekből a munkákból. A levelet Ózer Ágnes válogatta, a sajtó alá rendezést a jegyzetírást és a fordítást egy fiatalokból álló munkacsoport (Berényi Emőke, Ferencz-Fehér Dorottya, Herédi Károly, Mikuska Judit és Penovác Sára) végezte. Figyelembe véve a kommunikáció jelenlegi technológiáját, valamint a gyors kapcsolatteremtés imperatívusát, a könyv voltaképpen emlékművet állít a rohamosan pusztuló, hagyományos formájú levélkultúrának. A levelek eltérő relációkat és megszólítási formákat jelenítenek meg, szögezzük le, hogy itt a kultúra különféle területein mozgó emberek szánták idejüket levélírássra, fejtették ki gondolataikat levélben, persze még jóval a jelenlegi levélhiányos kor előtt. A vonatkozó történelmi foglalat pedig, legalábbis Bori szülőházájának kontextusában, a felfelé ívelő, különutat kereső jugoszláv szocializmus, amelyet aztán a dekadencia övez – voltaképpen a könyv zárórészének már ez a hanyatló és az erőszak lehetőségét előlegező világ képezi a háttérét.

Minden tekintetben figyelemre méltó vállalkozásról van szó, a Forum Könyvkiadó Intézet fontos könyvet publikált, amely számtalan tanulsággal szolgál. A könyv megannyi fontos hozadéka közül elsőként kell említenünk azt a tényt, hogy kordokumentáló belátásokat generáló aspektusokat közvetít. Következésképpen, aki érdeklődik a vajdasági magyar irodalom/kultúra/közélet kérdéskörei, valamint a magyar-magyar viszonylatok meghatározott szegmensei iránt, az a to-

vábbiakban nem mellőzheti e gyűjteményt. Két távlatból is közelíthetünk e levélkötethez, az egyik a címzettet tartja szem előtt, a másik a levelek szerteágazó tartalmát vizsgálja, e két szempontot egyszerre veszem figyelembe. Valakit megszólítanak, valaki leveleket kap, még-hozzá folyamatosan, valaki ténykedése, kisugárzása, művei által szerzett autoritása okán sok fontos emberrel tart kapcsolatot. Vagyis sokan gravitálnak irányában, és a reprezentatívnak tekinthető levelek erős fényt vetnek a szóban forgó személyiségre, akinek a kommunikációja sokatmondó, benne ugyanis kifejezést nyer a kor megannyi tendenciája. A levelekben érvényre jutó megszólítások aktusa/diskurzusa révén az interszjektív viszonylatok tömkelege tárul fel. Akadnak családi vonatkozású levelek is a könyvben, amelyek a mindennapi életvezetés részleteire utalnak, de a főcspás mégiscsak a széleskörű levelezéssel élő Bori Imre közéleti ténykedésének, vajdasági viszonylatban szinte túláradó kommunikációjának bemutatása – mások által küldött levelek révén. A kommunikáció útvonala ez esetben egyirányú, csak a Borit megszólító leveleket olvashatjuk itt, azaz nem ismerhetjük meg a másik, a visszafelé tartó irányt, legfeljebb a kontextusból, a jegyzetekből és a lábjegyzetekből hüvelyezhetők ki a válaszlevelekre vonatkozó következtetések.

A könyv bepillantást enged olyan viszonyokba, helyzetekbe is, amelyeknek legendákba hajló elemeit sokan ismerik a Vajdaságban és Magyarországon, de így könnyvvé formált alakban, egybetömörítve, a levelek átfogó képet nyújtanak egy korszakról és reprezentatív alakjairól. Bori Imre személyén keresztül, a vele való levélkommunikáció során reveláló erejű részletek, érintkezési formák aspektusai, az irodalmi kommunikáció dimenziói jutnak felszínre. A levelek címzettje a (vajdasági) magyar kultúra figyelemre méltó egyénisége, akit mértékadó művei, mélyreható elemzései, monografikus tárgyválasztásai okán elsősorban irodalomtörténészként ismer a közvélemény. Minden tekintetben helytálló ez a recepciós irány, figyelembe véve Bori reprezentatív erejű irodalomtörténeti munkásságát. Mégis, ez a vonatkozás aligha meríti ki érdeklődésének sokféleségét. Ellenkezőleg, még e levelekből is, ha helyenként közvetetten is, de a figyelmes olvasó számára felsejlik tájékozódásának sokoldalú jellege, heterogén az, ami a válogatásban szereplő levelek révén közös nevezőre kerül. Borit, az újvidéki Magyar Tanszék meghatározó tanárát, az irodalmi veretű értelmiség különös pozíciója a vajdasági magyar magaskultúrához (természetesen az egykori szocializmus keretei között) kapcsolódó egyéni elkötelezettségei és nagy jelentőséggel bíró kezdeményezései hangadó alanná tették. Rendteremtő igényű fellépései, a nyilvánosságban való kitartó és változatos szereplései nyomán szinte kisebbségi mandarinná vált. Életművét nem lehet és nem is kell megtisztítani a politikai implikációktól. Alig akad olyan mélyreható kisebbségi, könyvkiadási, intézményalapítási stb. kérdés, amelyről Bori Imre a közéleti író, a programadó értelmiségi ne formált volna véleményt, így belevetette magát a kisebbséget érintő politikai, kulturális, oktatási jelentéskörök élénk megvitatásába is, és nem áttalott olyan kockázatos, kihívó és megkérdőjelezhető állításokat is megformázni, amelyben a vajdasági magyarok nemzetérválását pillantotta meg az akkor létező jugoszláv keretekben. Azon tolmácsolók, akik úgy tartják, hogy nincs gyanú felett álló vajdasági magyar befolyásos értelmiségi a jugoszláv korban, Borit is céltáblává minősítik. Aligha kell külön értekezni arról, hogy Bori életművének politikai dimenziója olyan, mint egy aknamező, és neki is kijutott a vadból, hogy nem bizonyult eléggé nemzethűnek.

Bori Imre annak a nemzedéknek a tagja, amely a II. világháború után felocsúdva, valójában tapogatózva, alkalomadtán kételyektől sújtva, de berendezkedett a saját utat meghirde-

tő, konszolidálódó posztsztálinista Jugoszláviában, és elkezdte menetelését az egykor szebb napokat látott vajdasági magyar intézményeken keresztül, hovatovább irányt is adott az intézmények működésének. Szinte jelképesnek tekinthető a magyar avantgárdról írott könyvnek státusa, amely tükrözi a vajdasági magyarok jugoszláviai létezésének sajátosságait. Rosszakaratú értelmezői úgy szokták lekicsinyelni az ő és kortársai teljesítményét, miszerint Bori és a többiek csak besurrantak a kínálkozó résbe, azaz opportunistá módon kihasználták azt a tényt, hogy míg a jugoszláv szocializmus korifeusait nem zavarta a magyar avantgárd, addig a kádári szocializmusban Kassákot és társait gyanúper, akár tilalom övezte. Föllebbentették a fátylat, mert megengedték nekik, miközben az ördöggel cimboráltak. Azt persze aligha lehet vitatni, hogy a vajdasági magyar értelmiségiek ellentmondásokkal kikövezett utakon lépegettek előre, és Borira ez éppen úgy érvényes, mint nemzedékének más tagjaira. Ám ezen értelmiségieket a fennálló helyzetet alantán módon kihasználó szerepkörbe belemerevíteni durva igazságtalanság volna. Egy bizonyos, az irodalomértelmezést újszerű módon művelő, és az irodalomtolmácsolást a közéleti tevékenységgel párosító Bori Imre személyének figyelembevételével nélkül, aligha írható meg a vajdasági magyar értelmiségi önértelmezés története, az élénk táruló levelekben sűrítődő kommunikációs mozzanatok csak megerősítik ezt az állítást. És a névsor, a levélírók sora nemcsak hogy impozáns, de egy kis vajdasági magyar történetet is kirajzol, miközben egy szélesebb vonatkozású magyar–magyar értelmiségi történelem artikulációját is lehetővé teszi. Ugyanis, a könyv által pörgetett időben araszolva, a magyar–magyar kommunikáció felé is perspektíva nyílik az olvasó számára.

Nézzük most sorjában a leveleket. Az ötvenes évek elején egy, a jövő fele tekintő, a világban erőteljesen megnyilatkozó értelmiségi tendenciák között tájékozódó fiatalemberhez érkeznek a levelek, főként majdani szerkesztőtársak, a vajdasági magyar nyilvánosságot befolyásoló kortársak, de már hírnévre szert tett írók is vannak a feladók között. Sorolok is néhányat: Ács Károly, Major Nándor, Fehér Ferenc, Ágoston Mihály, Tomán László, Herceg János. A háború utáni vajdasági magyar kultúra fontos, akár alapító erejűnek is nevezhető pillanatai ezek, áthatva a fenyegető provincializmus elleni fellépés igényével és a programadás szükségességének felismerésével. Gondolati vibrációk, dilemmák, folyóiratszámokkal kapcsolatos tervrészletek sorakoznak, érzékeljük, hogy itt nagyarányú tervek formálódnak, kisebbségi értelmiségiek latolgtatják az esélyeket, a levélírók a címmel együtt járható ösvényeket keresnek. Eközben a filológus elmerülhet az eddig nem vagy alig ismert adatokban, az értelmező számára pedig a feladók levélben megnyilatkozó állásfoglalásai különös anyagot képeznek: példaként elég a néprajzos/orvos Burány Béla vagy az író/szerkesztő Tomán László leveleit említeni, a kutató számára feltűnhet, hogy bizonyos, később formát nyert véleményeknek, megnyilatkozásoknak itt vannak a csirái.

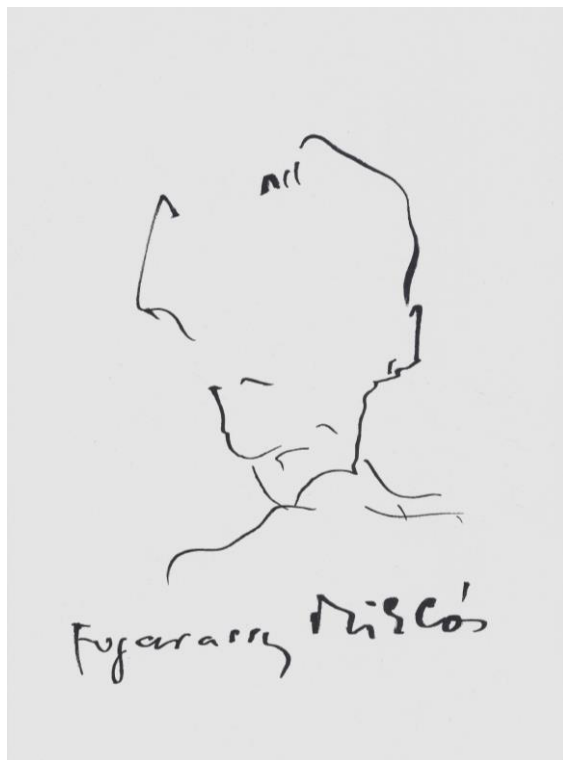
Egy olyan könyv perspektívájában, amely a megszólítotthoz írt levelek sokaságát fogja egy kötegebe, a megszólítások aktuasa különleges jelentőségű lehet, viszony- és korfeltáró jellegű. A spektrum széles, felmutat formális és kevésbé formális, hűvösebb és intímabb megszólításokat is: Sinkó Ervin vagy a *Kultura* szerkesztőségének nevében író, a vajdasági magyar irodalom bemutatását kérő Mirjana Nikolić vagy Csukás István az „elvtárs” kifejezéssel él (ugyanígy a „milyen újdonságok történnek az ön nemzeti irodalmában?” kérdésre választ váró Vuk Krnjević is), a jugoszláv akadémia tagja, Marijan Matković a „professzor elvtárs”, Tandori Dezső a „professzor úr”, Kemény Katalin először az „úr”, majd a „kedves barátunk” kifejezést használja. Dési Ábel sokamondóan az „atyám” megszólítással indítja leveleit, Mi-

roslav Krleža a bensőséges „drága Borim” megszólítást alkalmazza. Sok levél tegező módban íródik, főként egymást jól ismerő emberek leveleznek, Major Nándor, mondjuk az Imre név helyett ironikusan a szerb formát, azaz a Mirkót („Kedves Mirkó komám”, „Mirkókám”) használja, Bata Imre az „Imruskám” megszólítással él, vagyis adódnak ehelyütt személyes szférákba vágó utalások is: intimitásokat, bennfentes megnyilatkozásokat érhetünk tetten. Egy később, azaz a hatvanas években keletkezett levélben a Mándy- és Mészöly-cikkekhez gratuláló Weöres Sándor („Weöres Sanyi”) is tegező modorban szólal meg. Ezekről eltérnek azok a hivatalos levelek, amelyek egy pályafutás karakterisztikus pillanatait, az intézményes infrastruktúrába való beilleszkedés szituációit, majd az egyre szilárdabbá formált pozíció alakulási szakaszait mutatják meg.

Mindeközben a háttérben lüktet a jugoszláv történelem, és persze a helykereső magyar értelmiségiek különtörténelme. A levelek címzettje, társaival együtt, először körülnéz e korban, ebben a kultúrában, erőt gyűjt, majd az elkövetkező időszakokban ennek eredményeit érleli. És aztán az ötvenes évek vége fele bontakozik ki az említett perspektíva, itt tűnik fel ugyanis először egy magyarországi illetőségű levélíró által írt levél: aztán lassan alakot nyer és megszilárdul a magyarországi Bori-nimbusz, kialakul a nagyrabecsült, az egyúttal vitára hajlamos irodalomértő pozíciója, aki mindenütt érdeklődést vált ki. (Azt a tényt aligha kellene bizonygatni, hogy a Magyarország felől érkező leveleket a belügyi szervek élénk érdeklődése is kísérhette, természetesen mindkét országban). Szerkesztők, írók, akadémiai egyúttlétet, konferenciákat szervező személyek, irodalmi afirmációt kereső emberek, családi látogatásokat felidéző érdeklődő kortársak, honoráriumot igénylők és nem utolsósorban a magyar irodalom markáns személyiségei szólalnak meg a levelekben. Dicséretet hangzanak el illesztettségű szerzőktől a megírt/publikált Bori-tanulmányok okán (Petőfi Sándor János, mondjuk, arról ír, hogy kórházi tartózkodása alatt a Bori Imre–Körner Éva szerzőségében megjelent „nagyon szép” Kassák-könyvet olvasta), irodalomtörténészek szeretnének hozzájutni az új távlatokat nyitó Bori-kötetekhez, majd hálálkodó leveleket, felkéréseket, és beszámolókra tett utalásokat tartalmazó leveleket olvashatunk. Mindez olyan reprezentatív szerzők tollából, mint Déry Tibor, vagy a levélírók levélírója, mármint Ilia Mihály, aki először ismeretlenként szólítja meg Borit, aztán bensőségebbre válik a levélhang, de Mándy Iván is megszólal, a Borit írásra ösztökélő, egyébként a kommunikációt kezdeményező Kassák Lajos (aki szóvá teszi, hogy az egykori *Élet és Irodalomban* vádakát zúdítanak mind Borira, mind Kassákra egy „avant-gardizmusról” szóló cikk okán), vagy a férje 80. születésnapjára megírandó Bori-könyvet sürgető Kassák Lajosné, az exkuzáló Németh László, aki a vajdasági magyarok „különleges helyzetét” abban a vetületben szemléli, hogy általuk „helyrebillenthető az igazság”, azaz kisorított szerzők munkásságára vetülhet fény (itt csak zárójelben jegyzem meg, hogy a kötet éppen Lakatosné Németh Ágnes levelével zárul, aki apja levelezését rendezte, és válassz-leveleket kérve fordul Borihoz), Szentkuthy Miklós, Tandori Dezső vagy a már említett Weöres Sándor is a feladók sorába tartozik, de feltűnik például Tőzsér Árpád, Monoszló Dezső, Béládi Miklós, Sótér István, Méliusz József, Vujicsics D. Sztoján, Határ Győző és mások neve is. És ez is csak egy részleges névsor. Nem kellene elmulasztanom megemlíteni, hogy a könyv olvasója olyan letaglózó elmarasztalást is tetten érhet, mint amely Alexa Károlyhoz fűződik, aki Borinak azt az 1983-as jegyzetét helyezi tágabb kontextusba, amely a vajdasági magyarok előrehaladó, különösen urbánus jellegű asszimilációjának körülményeit szóvá tevő Illyés Gyulát érinti, és a címzettnek a vajdasági magyar irodalom önelvű státusát taglaló

koncepcióját egyenesen sületlenségnek nevezi. Alexa dehonesztáló megjegyzéseivel szemben azonban ott van Csuka Zoltán homlokegyenest ellenkező irányú értékelése („Most olvasom az Illyés Gyuláról írott bátor és nagyon férfias soraidat.”) Bori említett gesztusával és Illyés intő-bíráló fellépésével kapcsolatban. A kötet úgy jár el, hogy egyensúlyt keresve, kontrasztos megoldást alkalmaz, noha az ide vonatkozó ellentmondásokat aligha lehet simára gereblyézni. Azt a tényt sem szabad említés nélkül hagyni, hogy Bori Imrét más nyelvűek is megszólítják, azaz a feladók sora tovább bővíthető: szerbek/horvátok, akik érdeklődnek a vajdasági magyar irodalom hullámvázai iránt (Vuk Krnjević, Marijan Matković, Franci Zagoričnik stb.), vagy éppen vonatkozó folyóiratszámot szerkesztenek (a szerbül/horvátul írt levelek magyarul is olvashatók), és kongeniális levélíróként jelennek meg olyan kisebbségi írók is, mint Fábry Zoltán vagy Kántor Lajos.

Kereszteződő viszonyokat, meggondolkodtató jelentéseket, ellentmondásokat sűrít magába ez a könyv, és különösképpen azt a tanulságot kínálja, hogy azt a múltat, amelynek Bori Imre sajátos szereplője volt, nem hagyjuk magunk mögött.

FOGARASSY MIKLÓS (fekete filctoll, A/4 papír, 2010-es évek)

KISS A. KRISZTA

Az emlékezés fontosságáról és lehetőségeiről

SZABÓ GÁBOR: TÖRTÉNETEINK VÉGE.
EMLÉKEZÉSEK A KORTÁRS MAGYAR IRODALOMBAN

Műút Könyvek
Miskolc, 2018
164 oldal, 2500 Ft

”

Szabó Gábor 2018-as tanulmánykötete, amely a Műút-könyvek sorozatában jelent meg, és 2019-ben Erdődy Edit-díjjal jutalmazták, a mikrohistoria és az újhistoricizmus létrejötte óta igen intenzíven gyarapodó emlékezet-diskurzusokat bővíti kortárs magyar regények, rövidprózák, esszékötetek és Petri György lírai munkásságának mélyreható elemzésével. Első látásra is kitűnik, hogy Szabó nemcsak a legszűkebb és legelitebb kortárs kánon kínálatából válogat, hanem egy-egy szerző kevésbé előtérben lévő szövegével, vagy az idő próbáját még ki nem állt műveivel is előszeretettel foglalkozik: nem habozik például kijelenteni a közelmúltban megjelent *Báró Wenckheim hazatéréről*, hogy „a kortárs magyar próza egyik csúcsteljesítményét üdvözölhetjük benne.” Előszó hiányában tekinthetnénk erre a kötetre csak mint különböző folyóiratokban megjelent kritikák válogatására, ha az alcím (*Emlékezés a kortárs magyar irodalomban*) prolepszisét nem dekódolnánk elsőre. Azonban az olvasás során hamar világossá válik, hogy többet kapunk ennél: egy alapvető témakör, nevezetesen az emlékezés-felejtés, az emlékezetpolitika és ennek függvényében a szerzői identitásképzés, illetve -vesztés problematikája köré összegyűjtött és kötetben való elrendezésüket tekintve is alaposan megszerkesztett elemzések sorozatát. Közhely, épp ezért megkerülhetetlen annak a kijelentése, hogy az utóbbi harminc évben a történelem személyes dimenziója különösen is élénk érdeklődésre tett szert, így az irodalmi piacon is egyre nagyobb az igény a naplókra, visszaemlékezésekre, önéletírásokra. Szabó Gábor részben ezek közül válogatott, részben olyan szövegekkel foglalkozott, amelyek nem autobiografikusak ugyan, de tárgyük és tétjük is az emlékezés.

A kötet egy Esterházy-tanulmánnyal kezdődik, amely akár szimbolikusnak is tekinthető: a *Bevezetés a szépiroda-*

lomba a kortárs magyar próza egyik legjelentősebb, arra legnagyobb hatással bíró szövege – ahogyan azt Szabó Gábor is megfogalmazza első bekezdésében. Így az *Egy nehéz nap éjszakája* elemzésével a kötet szerzője bevezet minket a prózafordulat utáni szövegüniverzumba, a poétikai változások azon terjedelmes sorába, amely máig meghatározza a kortárs magyar irodalmat: azokat a szövegeket tehát, amelyeket ezután vesz górcső alá. (Előszóval nevezem inkább tanulmányoknak a kötetben szereplő írásokat, mert bár az adott szépirodalmi műre koncentrálnak az elemző és nem egy-egy teóriát mutat be a szövegeket használva alibiként, alapvetően jellemző Szabóra a tágabb kontextualizálás: a szövegek elemzése során pontosan és meggyőzően körvonalazza az adott szerző addigi – esetekben későbbi, ha pedig lezárt, akkor teljes – munkásságát; ez pedig számomra túlmutat a kritika műfaján.) Az elsőként értelmezett Esterházy-szöveg nemcsak a posztmodern magyar irodalomba való bevezetés, de Szabó Gábor szerint a szerző sajátos prózapoétikájának és szerzői szubjektumának megismerése is. Az emlékezés, valamint az identitáskeresés áll fókuszban a második írásban tárgyalt Nádas Péter-regényben is, a *Világló részletek*ben, azonban merőben eltérő módon: míg az Esterházy-prózában végigvonul, e szövegben kezdődő személyiségkeresése mindig megoldandó rejtvények elé állítja az olvasót, addig Nádas saját identitását kezeli enigmaként, és annak analízisét feltárását írja meg (így válik az elbeszélő pácienssé és terapeutává egyszerre).

A *Négy fal között* című Heltai Jenő-kötetről szóló tanulmányában Emil Fackenheimre hivatkozva fogalmazza meg Szabó, hogy a szemtanúi beszámolók olykor nem olyan hitelesek, mint azon történészeké és elemzőké, akik már nagyobb időtávlatból szemlélik az adott eseményeket. Hasonlót állít Koselleck is a *Nézőpontfüggőség és időbeliség* című szövegében: míg a szemtanú a történések hí megjelenítéséért kezekedik, addig az elemző a szemtanú elbeszéléseit struktúrába helyezve – nem maradéktalanul ugyan, de – meg tudja értetni a későbbi generációkkal is a szemtanú által megtapasztalt eseményeket. Ez utóbbi (vagyis a megvilágításra való törekvés) történik Nádas Péter regényében, Heltai utólagosan megjelentetett naplóbejegyzéseiben azonban, amelyek a zsidótörvények és a holokauszt eseményeivel egyidőben születtek, szükségszerűen következtelenségekre, egymásnak ellentmondó információkra és töredezettségre bukkanhatunk – amely Szabó megfigyelése szerint a mindennapok szürrealitását és a valóságzavart jelzi. György Péter kötetének, a *Hatalom képzeletének* témája újfent az emlékezés – de talán még nagyobb részben a felejtés, illetve az az elleni küzdelem. Szabó Gábor valószínűleg e tanulmányában értékelt a legerőteljesebben: György Péter kánonból kiszorult szerzőkről alkotott portréiról (amelyekkel célja a kánon „megmozgatása”) nem beszél elragadtatással, ráadásul az „empatikus megértés”, amellyel e kötet olvasására buzdít, meglátásom szerint még inkább alátámasztja nemtetszését. Szabó az emlékezet terápiás jellegű előhívását, pontosabban az arra való igényt olvassa ki Bán Zsófia esszéiből, melyek a *Turul és dinó* című kötetben szerepelnek. Aleida Assmann *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában* című könyvére hivatkozik, amely alapján arra a következtetésre jut, hogy Bán szövegeiben is megfigyelhető az az alaphang, amely szerint az emlékezés tudattalanba szorításának ára a büntudat – ezért szükséges feladat a tudatos és kollektív emlékezetrepresentáció.

A kötetben ezután egy látványos váltás következik: míg eddig többé-kevésbé autobiografikus és/vagy tényirodalmi szövegeket elemzett Szabó, ezután áttér a fikciós elbeszélésekre – illetve egy tanulmány erejéig Petri líraművészetére –, azonban az alaptéma, az emlékezetpolitika továbbra is a központban marad. Dragomán György *Máglya* című regényéről szóló ér-

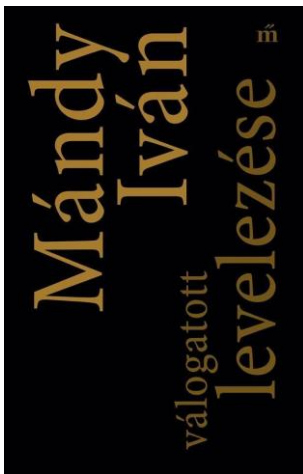
telmezésében az időkategóriák egymásba olvadását fedezi fel, amely meglátása szerint a múlt elbeszélhetetlenségét idézi elő. Ugyanakkor szerinte a regény egyik célkitűzése az lehet, amelyet Hayden White fogalmazott meg elsőként: csakis fikciós narratívában van lehetőség a gyászunk elvégzésére. A már említett Petri-tanulmány a kötet középpontjában kap helyet: nemcsak azért tűnik ki a többi szöveg közül, mert tárgya lírai szövegek sorozata, hanem mert egy egész, lezárt életművet tárgyal benne Szabó. Többek között azt fogalmazza meg, hogy Petri (politika által jelentősen befolyásolt) költészetéből kitűnik, hogy az emlékezés ugyan fontos feladat, de a hivatalos emlékezet ezt szükségszerűen mesterséggé, hamissá változtatja. Kertész Imre *Detektívtörténete* és Esterházy Péter *Spionnovellája* úgy „emlékezik”, hogy egy letűnt poétikai funkció, nevezetesen a jelentés alakítja ki a szövegek műfaját. Márton László *A mi kis köztársaságunk*, Spiró György *Kőbéka* és Hazai Attila *Feri: Cukor Kétség* című regényeik fikciós eljárásokkal, szatirikusan, illetve parodisztikusan próbálják megvilágítani a ma valóságát, a jelenleg érvényes társadalmi modelleket, jellegzetes eseményeket. Az identitás elvesztését Szabó többek között Hazai Attila regényében, valamint Garaczi László *Wünsch-híd* című szövegében ismeri fel – ez utóbbiban összefüggésbe hozza a nyelvi alávetettséggel, amely ontológiai bizonytalanságot hoz létre.

Míg Esterházy elsőként elemzett szövege a kötetben tárgyalt művek világába való bevezetés volt, addig a Krasznahorkai *Báró Wenckheim hazatér* című regényéről szóló (címadó) tanulmánya egy lezárás: befejezése a tárgyalt szerző trilógiájának, amely a *Sátántangó*val kezdődött és *Az ellenállás melankóliájával* folytatódott, valamint befejezése az emlékezet, a felejtés és a szubjektum bizonytalanságáról szóló értekezések sorozatának. Világosan kirajzolódik az az alapigazság – már a művekből is, de így együtt tárgyalva őket leginkább a róluk szóló tanulmányokból –, hogy minél jobban összekuszálódik a nemzeti emlékezet, annál nehezebb az egyénnek támpontot találnia identitásképzéséhez. Ennek a problémakörnek a ki-fejtéséhez Szabó Gábor rendkívül jó alpanyagokat talált – és kötetét olvasva egyértelmű, hogy nem az alpanyagokra „húzott rá” egy napjainkban sokat tárgyalt kérdéskört.

T. TÓTH TÜNDE

Halottak nincsenek

„SZERETVE TISZTELT FŐCSATÁR”.
MÁNDY IVÁN VÁLOGATOTT LEVELEZÉSE

Magvető Kiadó
Budapest, 2018
488 oldal, 4999 Ft

Benczúr Lászlóné dr. Kada Juditnak írja levelében Mándy: „Na most nézzük a Maga közvetlen élményét. Tehát a testvére hangja. Az az utolsó beszélgetés. Természetesen valóban hallotta azt a hangot. Az ő hangja volt. Úgy érzem, nagyon közel álltak egymáshoz. Szívesebben írnám, hogy közel állnak egymáshoz. Halottak nincsenek. Talán csak akkor hal meg valaki, ha elfelejtik.” (351)

Nem ez az első kötet, amelyet Darvasi Ferenc Mándy Iván emlékezetének szentel, részben annál az oknál fogva, hogy az író életműve nincs annyira a figyelem fókuszában, mint amennyire szépróci teljesítménye révén indokolt volna.

A 2015-ös interjúkötetét (*Köztünk vagy. Beszélgetések Mándy Ivánról*) 2018-ban még egy, a Magvető Kiadó gondozásában megjelent novellaválogatás is követte *Ciklon* címmel. Mindemellett készült el sok évnyi gyűjtő- és kutatómunka eredményeként Mándy válogatott levelezése. Kimagaslóan részletes, gazdag jegyzetapparátussal, névmutatókkal, kisebb szakbibliográfiával és fotókkal ellátva.

Kissé ellentmondásos, hogy egy alapvetően mellőzöttként nyilvántartott szerzővel kapcsolatban mennyi tévhit terjedt el. Darvasi Ferenc sorra is veszi a Mándyval kapcsolatos tévhiteket a kötet utószavában.

Például hogy nem volt egy kifejezetten nagy levélíró – ami valahol összefügg az irodalmi életben betöltött (vagy betöltetlen) szerepének képével is. Levelezése értelemszerűen a kapcsolatrendszeréről is árulkodik.

A fellelt Mándy-levelek száma praktikus okoknál fogva kevesebb lehet a hozzá írottakhoz képest (234 levélből mindössze 68 származik Mándytól), de utóbbiakból is következtethetünk az előbbieik számára: Darvasi közli Rába Györgynek, Nemes Nagy Ágnesnek, Lengyel Balázsnak, Ottlik Gézőnek, Lakatos Istvánnak, Csorba Győzőnek, Mészöly Miklósnak, sőt még Déry Tibornak is, feleségének, Simon Juditnak, rokonának, Szilágyi Ágnes Juditnak, Tüskés Tibornak és

”

Szederkényi Ervinnek, angol fordítójának, John Batkinak írt leveleit – valamint számos neves szerző tiszteletnyilvánító írását: például Esterházy, Krasznahorkai, Mészöly, Nádas vagy Ottlik, akik Mándyt barátjuknak tartották, és „szeretve tisztelték”.

Ez azért sem mellékes, mert a híres, Margócsy István által a Holmi Mándy-emlékszámban *A kismesterség dicsérete* címen közölt írásában irodalomszociológiai szempontokat is felvet a Mándyra is vonatkozó „kismester” kategória meghatározásakor. Ez Margócsy írásában az irodalom intézményrendszerében elfoglalt pozíciót is jelöl, azaz Mándyt részben kívülállásá tette elsősorban kismesterré. Vagyis hogy nem akart részt venni a művészeti közéletben, amellett, hogy „az ő művei nem rengetik meg és nem veszélyeztetik az éppen uralkodó művészeti/irodalmi hierarchiát, mivelhogy nem vesznek róla tudomást – az ő művei, függetlenül intézményesen akár elismert, akár megtagadott művészi értéküktől is, függetlenül pillanatnyi közösségük nagyságától vagy kicsinységétől, azaz a hivatalos vagy informális népszerűségtől is, elsősorban helyi jellegű és intim befogadásra várnak és hivatkoznak, s a hagyományosan elfogadott »nagyság« kritériumait, mivel hiteltelennek találják, eleve elutasítják s lepergetik magukról” (Holmi, 1996/4, 559).

A rendszerváltás előtti népszerűségében mégis szerepet játszott az az irodalomszociológiai szempont, hogy Nemes Nagy Ágnes, Mészöly Miklós, Ottlik Géza, Lengyel Balázs köréhez tartozott. Az Újhold szerzőgárdájához 1945 után csatlakozott, de már 1937-től publikált. 1949-ig öt könyve jelent meg (*A csöszház, Az enyedi diák, A huszonegyedik utca, Francia kulcs, Vendégek a Palackban*). Később pedig díjai, tisztségei sokasodása mond ellent az örökös kívülállás toposzának: a rendszerváltás idején a Holmi szerkesztőbizottságának tagja, a Rónay György-díj kuratórium elnöke, a budapesti magisztrátus tagja, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia elnöke volt. 1969-ben átvett József Attila-díját, legközelebb a Déry Tibor-jutalom követte, majd 1988-ban megkapta a Kossuth-díjat. Pár évvel később már a Getz Corporation-díj, a Robert A. Pritzker magyar nyelvű életműdíja, Az Év Könyve jutalom, A Soros Alapítvány életműdíja, a Soros Alapítvány Díja is az elismerései közé tartozott.

Ugyanakkor, a részben külső bezártságról és részben alkati, belső zárkózottságról sokan ejtenek szót, főleg az 1949-től kezdődő időszakra vonatkozóan, mely alatt Mándy sem publikálhatott – 1956-ig, amikor megjelent azóta is népszerű (sőt, Mándy írói tevékenységét a legszélesebb körben fémjelző) *Csutak és a többiek*, majd 1957-ben a *Csutak színre lép* című ifjúsági regénye.

Ezért is sajnálatos, hogy az 1949 és 1955 között évekből egyetlen levél sincs meg (még?). Azokból az időkből, amikor a Magyar Rádióknak dolgozott, illetve a Népművészeti Intézet munkatársaként (1950–1954) tartott irodalmi előadásokat vidéken (tehát jó oka lett volna levelezni), majd 1954-ben szabadfoglalkozású író lett, ami körülményei bizonyára sokatmondóak lehetnének az utókor számára is.

Egy szerző kánonban elfoglalt helyét ugyanakkor az is befolyásolja, hogy mennyire hat/hatott írásművészete a kortársakra vagy a későbbi generáció(k)ra, mennyire vált mesterré a szó hagyományfolytató értelmében. Mándy prózáját leggyakrabban Krúdy Gyula és Gelléri Andor Endre munkásságához rokonítják, viszont sokkal nehezebben kimutatható, hogy Mándy mint előkép mely szerzők számára volt meghatározó.

A kötet jellegéből adódóan természetsszerűleg mosódik össze az író személyes és a szerző szakmai élete. A levelek leginkább személyes történeteket bontanak ki, amelyek az író életét skiccelik fel kosztosvendég-időszaktól, a köztiszteletben álló neves szerzővé válásig. Mégis

árulkodnak ezek az üzenetek a Mándyra jellemző prózasajátosságokról, a szerző munkamódszereiről, ihletforrásairól. A már idézett levélben írja a szerző: „Nem, ez nem volt közvetlen élményem. Egy nőismerősöm álmodta nekem ezt az anyagot. (Így kell mondanom, nekem, mert nagyon is az én világom.) És hát persze, hogy megírtam.”

A valóságból fikció kérdésköréről, valamint Mándy műveiben az álmok, a holtak szerepéről szintén alapos kutatómunkát feltételező összefoglalóit teszi közzé Darvasi a megjelent elemzések alapján a lábjegyzetekben. Darvasi Ferenc jegyzeteivel, kísérőszövegeivel a Mándy-kutatás (újráfelfedezés) számára is jelentős irodalomtörténeti munka. Épp ezért fontos kötet mind a szakmai, mind a laikus olvasók számára.

Mindazonáltal a Mándy munkássága iránti olvasói igényt önmagában a többszörösen megvalósult kiadási szándék is alátámasztja, de például a PIM kiállítást is rendezett közel-múltban Mándy születésének 100. évfordulójára Mácsai István festményeivel *Mi tájaink – Tisztelgés Mándy Iván előtt* címmel. Mindez mutatthatja azt, hogy a szerző még akkor sem hal meg, ha kis időre talán elfelejtik.

(Válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Darvasi Ferenc.)

SZÍV ERNŐ

Az árvaság könyvéből

Felállítom a katonákat, általában két társaság van, szovjetek a németek ellen, indiánok a cowboyok ellen. A szovjetek mindig győznek. Az indiánok is mindig győznek. Könnyű fesséssel két részre oszlik a teremtett világ, az egyik fele csak győzhet, a másik kizárólag veszíthet. Ez történik lent, a szék- és asztallábak között, a heverő mellett rácsozódó parketta-léceken, a karosszék, a földre állított, fénytörést imitáló kisváza környékén, és a tankok, mert azok is vannak, tankok és kétéltűek, motoros deszantosok meghódítják a szekrények alatti, örökké homályos másvilágot. A szőnyeg rojtjai a dzsungel! A világ alsó fertálya, porcicák, morzsák, sárdarabok, szösz és elhullt viráglevelek. Ez az én világom, az én fordításom, az én makettem. A harcoló, harcban álló világ. A megtámadott, a visszatámadó, a védekező, a túlélő, az önfeláldozó, az áruló világ. A játék, túl azon, hogy mimézis, fordítás is. Az értelmezés kényszere és kötelessége. Az, ami fent és lent, közel és távol van, le lesz fordítva, kimondhatóvá és megérthetővé lesz téve. Ott érted az életet, érted a halált. De ha kimész a kertbe játszani, ott ez a mimézis, ez a fordítás valahogy nem működik. Miért halt meg ez a bogár? Miért haldoklik a lepke? Mi történik? Mondjuk, bent a szobában az is bonyolítja kissé a helyzetet, hogy a szovjet katonákat igazi amerikaiak alakították, zöld kis tengerészgyalogosok, apám küldte őket titokzatos, csodálatos csomagokban Chattanoogaóból, Clevelandből. De hát az örökgyőztes szovjetet eljátszhatja az amerikai is, hát istenem. Hanem kint! Hasra fekszem, és nézek a porba, a homokba, a föld repedt arcába, mennyi lyuk, mennyi üreg, vajat és járat, micsoda nyüzsgés, az életnek mennyiféle formája. Az utak lefelé vezetnek, lentről érkeznek meg a fénybe. Bogarak, csúszómászók laknak a kanyargós járatokban, ki-be járnak, mint akiknek határozott, jól megfontolt célja van. Micsoda forgalom! Óriási giliszták tekeregnek, néha olyan vastagra is lelek, mint a füttyim. Mit akar egy bogár? Egy bodobács? Hogy tolja magát a zöld hátú hernyó, hová! A szétnyomott, sárga belű lóbogarat nem kell sajnálni. Gonosz. A katona bogarat sem kell sajnálni. Hangyák eső előtt, ejtsd be közéjük a szárnya vesztett legyet. Bent a szobában egyszerű. Ott az győz, aki megérdemli, aki jobb. Mi az, jobbnak lenni. Jobbnak lenni annyi, mint bírni az igazságot. Mi az igazság? Az igazság az, hogy nem lopunk, nem hazudunk, hogy nem teszünk rosszat. Aki meghal, az mégis rossz valamiképpen? Hiszen hűtlen. Itt hagyta az élőket a szenvedéssel a halál nyomában járó rettenettel és tanácstalansággal, és az ő betölthetetlen hiányukkal. Mennyit kell temetőbe járni anyámmal, ahol aztán, ecetfák suhogásában, a koszorúk száraz dalában az, hogy valaki egykor, míg lélegezte az eget, jobb vagy rosszabb volt, hogy bírt igazsággal, hogy hazug volt, érdektelenné válik. A halál másféle érdekesség. Milyen illetlen egy friss sír, például! Fekszem otthon, a kertben. Fű, faforgács, föld, homok. Alattam a családom, benne a földben. Egészen közel. Olyan közel, hogyha a kezem ledugnám, érinthetném a csontjaikat. És ők, akik idejekorán meghaltak, akik mintegy ok nélkül elpusztultak, mégis ők vannak a legtávolabb.

1007 XI. 24.

Néző Miklós

MÉSZÖLY MIKLÓS (zöld kréta, A/4 papír, 2007. XI. 24.)

Ára: 600 Ft

Előfizetőknek: 500 Ft

Drubina Orsolya

Eszteró István

Fellinger Károly

Jász Attila

Kovács Dávid

Alice Oswald

Tózsér Árpád

Vida Gergely

Zalán Tibor

versei

Boldog Zoltán

Mátyás Győző

Jesús Moncada

prózája

Kulcsár-Szabó Zoltán

Móser Zoltán

Zsadányi Edit

Zsellér Anna

tanulmánya

